B53357

ÚTIKÉPEK
ÉS
TANULMÁNYOK.

ÍRTA:

Dr. BOTH FERENC
KEGYESRENDI TANÁR.

SZEGED,
NYOMATOTT ENGEL LAJOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1909.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001024609

B 53351

ÚTIKÉPEK

ÉS

TANULMÁNYOK.

Magyarország természeti szépségekben gazdag föld. A regényes Erdély, a kies Balaton, a gyönyörű Tátra és Alduna vetekedik a külföld hasonló helyeivel s bár évről-évre részint egészségi szempontból, részint tanulmányozás céljából mindig többen keresik föl azon szép vidékeit, hol szárnyakat lel a gondolat, táplálékot a kedély, felfrissülést a test és lélek, azért még mindig csak a kezdetnél vagyunk a külföldhöz viszonyítva.

Nem ismerjük műemlékeinket sem, pedig ezek hatalmas nemzeti erőt, tanuságot rejtenek magukban. Egy-egy emlék a multból, a munkának, a derékségnek, a hazafiúi érdemnek, a nemzeti történelem kiemelkedőbb pontjának oszlopköve. Eszméltet, tanít, nemesít és a lélekbe rajzolódva emeli az egyén nemzeti öntudatát.

Első sorban tehát hazánk természeti szépségeit, műemlékeit kell ismernünk. E nemescélt szolgálják a tanuló ifjúság tanulmányi kirándulásai, amelyeknek hasznát mindenki belátja.

A mai kor azonban megkívánja még tőlünk, hogy az ország határain túl is nézzünk, a külföldön eszméket, tapasztalatokat szerezzünk, tanulmány tárgyává tegyük a más nemzeteknél művészeti, politikai, kereskedelmi, ipari, iskolai és társadalmi téren felmerülő újabb irányokat s amennyire nemzeti fejlődésünk rovására nem esik, iparkodjunk a hasznosakat értékesíteni.

Az ember sok mindent tanul és olvas, ezeknek igazi becse és értéke a lélekre csak akkor lesz, ha közvetetlenül szemléljük és ha megelevenedik lelki szemünk előtt a mult a maga embereivel, törekvéseivel. Ez a hatás lelkünkre maradandó. A nagy természet, Isten legremekebb alkotása gyönyörüséget nyújt a szemnek s léleknek, szemlélete az istenség nagy gondolatához emel fel bennünket, aki tehát utazásában

a hasznost a kellemessel össze akarja egyeztetni, ezt sem hagyhatja figyelmén kívül.

Munka után a tanár ember is testi és lelki fölfrissülést, az új munkához új erőt keres. Igen alkalmasak erre az utazások. Aki azonban a szórakozást tanulással köti össze, annak a figyelmet sok irányba kell kiterjeszteni, a kényelmet föl kell áldozni a nemesebb célnak, különösen akkor, ha tapasztalatairól be is akar számolni. Ezért bár örömmel, de egyúttal aggodalommal is fogadtam a fenkölt lelkű, minden szép és jó ügyért lelkesedő buziási Eisenstädter Róbert úrnak, a szegedi városi főgimnázium régi és önzetlen barátjának utazási „jutalomdij"-át az alapítvány értelmében: „oly külföldi tanulmányútra, melynek célja a tapasztalatszerzés és látókörbővítés mellett lehetőleg a középiskolai tanulmányok körül forogjon."

Végre gondolatomban a hasznost a kellemessel, a munkát a testi és lelki fölfrissüléssel összeegyeztetve, rászántam magamat e feladat megoldására s a tervet elkészítettem. Célommal összevágva egészen alkalomszerűen esett a magyar tanárok és tanítónők tanulmányútja: Berlinbe, Svédországba és Dániába, melyhez több szegedi tanártársammal én is csatlakoztam. Nekem első sorban Berlin és a porosz iskolák tanulmányozása volt kitűzött feladatom s azért több időre volt szükségem, mint amennyit a társas utazási tervezet Berlinre vonatkozólag megjelölt, előbb indultam el tehát a porosz fővárosba, hogy a porosz iskolák tanulmányozását, mire tanártársaim odaérkeznek, elvégezhessem és igy az útnak többi részét velök együtt tehessem meg.

Tervemet sikerült megvalósítanom. A világváros Berlin, a csodaszép Stockholm, a regényes víziműút Stockholm és Göteborg között, a kedvelt tengeri fürdő- és kikötőváros: Kopenhága népükkel és műemlékeikkel sorra következtek. Világképet nyujtott a hamburgi nagy kikötő árboc-erdejével, hadi, kereskedelmi és kivándorlási hajóival, a kereskedelmi forgalmat jellemző óriási nagy raktáraival. Ezen egészségtelen levegőjű városból, amelyben több ezer magyar munkás segít földolgozni a mi kiszállított nyersterményeinket, minél előbb kikívánkoztam.

Csodálattal és lélekben megilletődve szemléltem a gótikus építészet remekművét: a kölni dómot, a német szellem legmagasztosabb emlékét. Tornya az égbe tör, mint a szív mélyéből fakadó imádság, a templom belsejébe lépőt pedig a kivitel nagyszerűsége térdre sújtja és önkénytelenül imádságra készteti. A szép Rajna partján épült lovagvárak a régi idők emlékeiről igen sokat tudnának beszélni s a mint a hajó mellettök elsurran, feléjök fordul az utasok érdeklődése. A nagy német

városok kifejlődött kereskedelmi élete tárult elém Goethe szülővárosában: a mainai Frankfurtban és a virágápolás legszebb példája gyönyörű pálmakertjében.

Egy darab középkor a mai korba beékelve Nürnberg, a bajorok nevezetes városa. A régi művészeti élet gazdag és változatos színpompájában jelent meg előttem Münchenben, de a művészeti élet mellett e város tekintettel van a gyakorlati élet követelményeire is. A műszaki tudományok fejlődését feltüntető múzeumait feltünően sok angol és francia látogatta. Az Alpesek között fekvő szép Salzburg városa sok kiránduló helyével mint mágnes vonzza magához az utasokat s mivel mellette vitt el útam, ezt is megtekintettem. Körútamat befejezve Bécsbe, a császárvárosba érkeztem.

Ezen körútnak egy részét tartalmazzák az útiképek. Bemutatásukhoz saját tapasztalatomon és megfigyelésemen kivül több segédeszközt használtam s nem annyira a kimerítő rajzra, mint inkább a látott dolgok közül a legfontosabbakra szorítkoztam. A második rész a porosz iskolákra vonatkozik. Ennek első részében a porosz iskolák történeti fejlődésével foglalkozom, a második részében pedig mindavval, ami a porosz iskolával és a tanulók tanulmányi ügyével összefügg. Mindenesetre tanulságos vizsgálni, vajjon igaz-e az: „hogy azért ment oly nagyra a porosz állam, mert fiait, lakosait nemzedékről nemzedékre iskolázzák, hogy megállhassa helyét, dőljön bár össze Pelion és Ossa“?! Vajjon nem ezért illik-e rá az a horatiusi mondás: „Si fractus illabatur orbis, tamen impavidum ferient ruinae“?...

Munkámnak második részével, a mely a porosz iskolák történeti fejlődését s tanulmányi ügyét nyujtja, utazásom tulajdonképeni céljának iparkodtam megfelelni.

BERLIN.

A város általános jellemzése. A királyi palota. A dóm- és a Hedvig-templom. Séta a királyi palota körül a Spree partján. Múzeum-sziget. A dicsőség csarnokában. Egyetem. A brandenburgi kapu. A győzelmi emlékoszlop. Moltke és Bismarck-szobor. A birodalmi gyűlés épülete. Szobrok. Charlottenburg. Hajókiállítás. Berlin népe. Berlin vidéke. Potsdam. Nagy Frigyes és Voltaire.

Különös ünnepi hangulat szállt meg, midőn Oderbergnél porosz területre érkeztem. A kalauz körútazási jegyem átvizsgálása után kezembe adván a számot, mely szerint a vonatfülkében elhelyezkedtem, vizsgálódó szemmel tekintettem körül. Mindenekelőtt meglepett az utasok elhelyezési módja, hogy a tolongást kikerüljék, azután a fülkék tisztasága és a vonat szilárd szerkezete. A vonat mentén csupa sík területek, szép gabonatáblák kerülnek szemem elé. Még szárán van a szép reményeket keltő gabona s a határban csak elvétve tűnik fel egy-egy dolgos kéz. A robogó vonat mentén egymásután maradnak el a porosz községek, a hatalmas állomással és sok gyárral büszkélkedő városok, mig a vonat Berlin egyrészét megkerülve a Fridrichstrasse állomáshoz érkezett.

Egyszerre benn voltam a porosz főváros kellő közepében, a Fridrichstrasse hullámzó sokasága között, a berlini élet és forgalom középpontjában. A megérkezés alkalmából ez különösnek tűnt fel előttem, de később egész természetesnek találtam a dolgot. A poroszok gyakorlati érzékkel állomásaikat a város legforgalmasabb útcáin építik s mig így egyrészt a közlekedést megkönnyítik, addig másrészt vasúti állomásaik a város legszebb épületei között foglalnak helyet. A nagy város forgatagában azonban nem éreztem magamat teljesen idegennek,

mert mellettem volt két kedves szegedi tanítványom, akik mint főiskolai hallgatók már hosszabb idő óta tartózkodtak Berlinben s a viszonyokkal ismerősök lévén, szíves előzékenységgel kalauzoltak.

*

Berlin, London és Páris után Európa legnagyobb városa, a szövetséges német birodalom és Poroszország fővárosa. A Spree mindkét partján homoksíkságon terül el, fekvése s forgalmi összeköttetése igen kedvező. Eredetileg vend telepítvény volt, a melyet a XII. században foglalnak el a német telepítvényesek. A különféle fejlődési fokon keresztül menve az első porosz király (1700) I. Frigyes Vilmos idejében királyi székhely lesz. Ipara és kereskedelme a XVIII. században II. Frigyes Vilmos idejében lendül föl, amióta pedig a német birodalom középpontja és vezérállama lett, rohamos fejlődésben van: 1867-ben lakosainak száma még csak 700,000 s már 1880-ban fölül van az egymillión, az 1907-iki népszámlálás szerint pedig már: 2.089,923. Lakosainak egy tizede katholikus, egy ötöde izraelita s a többi evangélikus vallású.

Fénypontja és gyülekező helye az idegeneknek az Unter den Linden-utca, sok szép magán és középület, előkelően berendezett szállodák, fényes kirakatok díszítik, átszeli az igen élénk Fridrichstrasse, a berlini életnek középpontja. A keresztezésnél rendőrök irányítják a kocsiközlekedést s időközönkint hol egyik, hol másik irány felé terelik. Legforgalmasabb azonban a potsdami-tér. Ez utóbbi helyen naponkint 20,000 kocsi keresztezi egymást és különféle irányban tizenkét rendőr irányítja a forgalmat. Földfeletti és földalatti vasutai, taxaméteres bérkocsik (droschke), sok villamos áramra berendezett különféle gépkocsi közvetíti a közlekedést az egyes utcák és városrészek között.

Az Unter den Linden-utcán keleti irányban haladva a várhídhoz jutunk, mely a Spreen keresztül a Hohenzollerok palotájához vezet. A Spree vize veszi körül azt a területet, a hol a királyi palota, a dóm és középületek vannak. A királyi palotára tekintve a párisi királyi lak jut eszünkbe s a berlini annyira utánzata a párisinak, hogy midőn a francia katonák 1806-ban szürkületkor megpillantják, meglepetve kiáltanak fel: „Ah le Louvre“!

Maga a királyi palota téglaalakú nagy élettelen épület, külsejét nagyon megviselte az idő vasfoga és javításokra szorúl. Nyugatra indulva mindjárt az épület elején emelkedik a palota kupolája. Előtte a szabadságtéren van Nagy Vilmos császárnak lovasszobra. Begás Reinhold

SZEGED

készítette és 1897-ben leplezték le. A talapzat reliefművei egyrészt a háború borzadalmait, másrészt a béke áldásait ábrázolják. A háborúnak és a békének óriási alakjai, valamint a négy oroszlán-alak nagyon élénkké teszik az emlékoszlopot. Homokkőből épült jon-oszlopú csarnok veszi körül talapzatát. A csarnoknak két szárnyát négyfogatú győzelmi kocsi díszíti.

A palota déli részének első emeletét lakja a királyi család; benn a vártéren emelkedik a Begas-kút, amely a legszebb alkotások közé tartozik. Sziklára helyezett kagyló szélén trónol Neptun tritónok és tengeri szörnyetegek közt. A medence szélén lévő festői nőalakok a Rajnát, Oderát, Elbát és Visztulát jelképezik. A Begas-kúttal ellentétes oldalon a palota mellett van a dóm. A palota mai alakját I. Frigyes építkezése folytán nyerte, a várkápolna kupolája IV. Frigyes Vilmos idejében készült; a palota belső berendezésében II. Vilmosnak vannak érdemei.

Minden uralkodónak meglévén a maga külön palotája, ahol nyáron tartózkodik, ilyenkor a hétköznapi élet embere is betekinthet a fénnyel, pompával, művészeti tárgyakkal ékesített királyi paloták pazar termeibe. Kiváncsi voltam, hogy a Hohenzolleroknak kívülről kevésbbé díszes, ódon palotája mit rejt magában, ezért elhatároztam a palota termeinek megtekintését. A második emeleti termeket mutatták meg.

A várakozó szobából a királyi palota termeibe lépve sorra következtek: a király-terem, az összes porosz királyok arcképével, az aranydrap-terem, az aranytapétás vörös terem ezüst asztalaival, az igen dús díszítményű lovagszoba. A feketesas-terem falait két érdekes festmény díszíti: az egyik Nagy Frigyes leutheni csatáját, a másik pedig a fekete sasrend alapítását ábrázolja. A vörös bársonytermen keresztülhaladva a fekete sasrendnek bibliatermébe érünk. Régente ez volt a várkápolna. A négyszáz méter hosszú képgaléria után a fehérszoba galériája, azután a fehérszoba következik, itt nyitja meg a császár a birodalmi gyűlést. Végezetül a harmincöt méter magas kupolájú várkápolnába érünk. A berlini királyi palota megtekintése arról győzött meg, hogy belső berendezés tekintetében nem ragyog oly nagy pompától s fénytől, mint a külföldi uralkodók várpalotáinak egyike-másika.

Mindjárt a királyi várpalota tövében van az itáliai renaissance stilusban épült nagyszabásu dóm-templom. Építését 1895-ben fejezték be, 11 és fél millió márkába került. A belseje egyszerű, s kellemes hatással van a szemlélőre. A templom északi része a Denkmalskirche a Hohenzollerok kriptájával.

Katholikus templom a római Pantheon mintájára épített Hedvig-

templom, amely ugyan a Spreen kivül esik, de szintén nincs messze a királyi palotától. Nagy Frigyes idejéből származik, ki azt tartotta, hogy országában „mindenki a maga façonja szerint üdvözülhet.“ Kiváncsian léptem be a katholikus templomba, vajjon a protestantizmus között milyen katholikus hitélettel fogok találkozni. A templom tele volt hivővel s amint történni szokott, a kisebbség a túlsúllyal szemben, legmélyebb hitbuzgóságának és vallásosságának adta tanujelét. Istentisztelet végeztével, midőn a templomból kiléptem, egy kis lapot adtak a kezembe díjtalanul. Beletekintve meggyőződtem gyakorlati voltáról. A katholikus istentisztelet s a katholikus egyesületek gyülésének idejét tartalmazta, legnagyobb részét azonban a vasárnapi evangéliom nyomán írt keresztény elmélkedés és tanítás töltötte be. A porosz katholikus papság így munkálkodik hiveinek lelki tökéletesedésén.

A Begas-kúttól folytatólagosan átmenve a Kurfürsten-hídon a nagy választófejedelem lovasszobrát pillantjuk meg, a késői renaissancenak legtökéletesebb alkotását, Berlin egyik legjelentékenyebb szobrát. A nagy választófejedelem, I. Frigyes Vilmos, aki a porosz nevet először tette ismeretessé s keleti Poroszországot Lengyelországtól független birtokká tette, mint egy római hadvezér ül a lovon. A szobor talapzatán négy megláncolt rabszolgának élethű vad arca teljes ellentétben van a választófejedelem nyugodt tekintetével.

A Vilmos császárról elnevezett hídon ismét menjünk át a Spreen! Ujból a dóm mellett vagyunk a Lustgarten-ban. Ennek közepén a királyi palota felé néz III. Frigyes lovasszobra. A német császárság megalapításakor 1871-ben — midőn a csapatok visszajöttek Franciaországból — leplezték le azzal a tudattal, hogy azt a gyalázatot, a melyet a francia fegyverek III. Frigyes Vilmos alatt a poroszokra kentek, tisztára mosták. Poroszországot Napoleon megalázta III. Frigyes Vilmos idejében és a tilsiti békében (1807) területének felét elvesztette, a másik feléért pedig nagy hadisarcot kellett fizetnie. A kölcsönt hasonló kölcsönnel fizették vissza a poroszok a franciáknak a versaillesi békében (1871.)

Az Unter den Linden-ről a várhidon keresztül jutunk be a királyi palota területére. Igen érdekes a híd márványcsoportozata. Az Unter den Linderről nézve jobb oldalon látjuk a győzelem istenasszonyát, Nikét, amint egy gyermeket a hősök történetére tanít; Pallas a fegyverek használatára oktatja és fölfegyverzi a csatára, a győztest Niké koszorúzza meg. A baloldalin Nike a megsebesült harcost vigasztalja, Pallas pedig a harcost uj csatára vezeti és a küzdelemben támogatja, Iris a győzelemért életét feláldozó ifjut az Olympusra vezeti.

A rettenthetetlen vitéz harcosnak, Poroszország megmentőjének, Nagy Frigyesnek lovasszobra az Unter den Linden-útca elején van. A szobor mellékalakjaival együtt a XVIII. század legnagyobb hadvezérének tetteit, a hét éves háború hőseit, valamint Nagy Frigyes korának tudományát és művészetét örökíti meg.

A királyi palota körül vannak a legnevezetesebb múzeumok. Ez az úgynevezett múzeum-sziget, a melyben a szépművészeti múzeumok vannak. A város különböző helyein találhatók a néprajzi, műipari, tengerészeti, gazdasági, természettudományi, bányászati stb. gazdag múzeumok.

Művészeti szempontból már külső alakjával is figyelmet kelt a tiszta görög stilusban létesitett Altes Múzeum. Az úgynevezett szabad lépcsőjén az előcsarnokban 18 jón oszlop emelkedik. A földszinten Lysippos, Praxiteles, Scopas szobrászati művei ritka becses alkotások. Praxiteles szobrain már a lélek érzelmét is kifejezi, mutatja a gyengéd kifejezés, mellyel a Dionysoszt tartó Hermesz a karján tartott gyermekre tekint. Olympiában, a Hera-templomban találták a finom és kedvelt szobrászati alkotást. Az épület felső részében a görög és római régiségek között a szakember sok érdekest és tanulságosat talál.

Stülernek alkotása az Altes Múzeummal összeköttetésben levő Neus Múzeum; legszebb része a lépcsőzet, valamint az uj és a régi múzeumot elválasztó rész, a hol Kaulbach érdekes falfestményei az emberi művelődés fordulópontjait ábrázolják; a bábeli esetet, Görög ország fénykorát, a hunok csatáját, a kereszteseket Jeruzsálem előtt és a reformatiót. A dioskurok óriási gipszöntvénye egészíti ki a képet. Az egyiptomi régiségek gyűjteményét a Passalaqua gyűjteménnyel létesítették és a Lepsius-féle expeditióval bővítették. Különösen meglepett itt a Parthenon rajza, a különféle óriási képpárkányzat, a Niobidak, a lapitoliumi-Venus és a Ludovisi-Ares-szobor.

E két említett múzeum tőszomszédságában lévő Pergamon-Múzeumban, melyet a célnak megfelelőleg görög-templom stilusban épitettek, a pergamoni, magnesiai ásatások leleteit helyezték elő. Főrészét alkotja: a gigaszok harca és a pergamoni vároltár képpárkányzata.

Az úgynevezett múzeum-szigetben két képcsarnok van: a Nationalgalerie és a Kaiser Fridrich-Múzeum. Az elsőben különösen Pigelheim (Krisztuskép), Gebhardt (Az utolsó vacsora, Bachantin), Uhde (Jézus meglátogatja a családot), Liebermann (Mellesztés) képei finom művészi kivitelűek. A Menzel-terem történeti képei a jobbak közé tartoznak.

Az egyik kép Nagy Frigyes fuvolázását hűen ábrázolja. A lépcsőház szép képei: Platon vacsorája (Feuerbach), Velence meghódolása (Makart), Jairus leánya (Richter), Rabszolgakereskedés (Vernet Horace.)

Művészeti szempontból a múzeumok között legértékesebb: a Kaiser Fridrich Múzeum. Tizian, Rafael, Dürer, Rubens, Van Dyck, Rembrandt, Murillo képeiből rendkívül becses gyűjteményt látunk e műtárlatban. Fenséges hatással van a lélekre a remek nagy Rubens-terem, ahol az ember órák hosszat el tudna gyönyörködni a szebbnél szebb alkotású beszédes festményekben.

Rafael Sanzio (1483—1520) a festők királyának képein a gyöngédség, kellem, zavartalan, nyugodt összhanggal egyesül. Tizian († 1576) a festett alakok lelki állapotát a megszólamlásig híven tükrözteti vissza az arckifejezésekben. Rubens képein az érzelmeket drámai szenvedélyességgel rajzolja, Rembrandt főleg az árnyékolás és az egyes részek mesteri megvilágításával elragadó hatást idéz elő, Van Dyck pedig kitünő arcképfestő. E három festő a németalföldi műfestészetnek a XVII. században legnagyobb mestere. A magyar Ajtósról elszármazott Dürer és a spanyol Murillo felfogásban, színezésben, alakításban az olasz művészek befolyása alatt áll, az utóbbinak Madonnáin az anyai szeretet az isteni fenséggel párosult.

A Nationalgalerie-ben szoborgyűjtemény is van, amelyben a remek Csipkerózsa-szobor, a boszorkány és az ivó leány a megszólalásig hűek és finom kivitelűek.

A porosz katonai dicsőségnek hirdetője: a fegyvertár (Zeughaus) és ennek egy része: a dicsőség csarnoka (Ruhmeshalle), a rokokorenaissance stilű épületei között foglal helyet, gazdag szobrászati díszeit Schlüter alkotta, ahol a porosz dicsőség és a franciák gyalázata tárul elénk. A porosz történelem kiválóbb eseményeit, uralkodóit, hadvezérek vitéz tetteit festmények és szobrok hirdetik, ha az ember a történelmet nem ismerné, a porosz dicsőség csarnokában igen könnyen azt hihetné, hogy a porosz csak győzni, a francia pedig csak csatát veszteni tudott.

A bejárat fölött négy szó ragyog: bölcsesség, józanság, igazságosság és dicsőség, mint amelyeket a porosz ifjúságnak követnie kell. A porosz uralkodókat látjuk a falfestményeken Frigyes Vilmostól, a választófejedelemtől I. Vilmosig, azután a porosz történelem kiemelkedő s hatásában fontos eseményeit: I. Frigyes megkoronázását (1701), Szilézia hódolatát (1741), a lipcsei (1813) és a waterloi (1815) csataképet. I. Frigyes a királyi koronát szerezte meg a Hohenzoller háznak. Sziléziát Nagy Frigyes rabolta el Ausztriától és boszúból keletkezett

a hét éves háború, mely végre is Poroszország győzelmével és Nagy Frigyes dicsőségével végződött. Lipcsénél aratták a szövetségesek Napoleonon az elhatározó diadalt s azután mint a kártyavár hamarosan összedőlt Napoleon minden alkotása. Waterlonál a poroszok az angol sereggel egyesülve győzték le Napoleont, a csata után a diadalmas seregek bevonúlnak Párisba, ahol megkötik a második párisi békét s a németek a franciák részéről történt régebbi meggyaláztatásért súlyos kárpótlást vesznek.

Königgrätz (1866), Sedán (1870), Kaiser proclamation (1871. jan. 18.) A dicsőség csarnokának e három képe összefügg a német birodalmi egység s az új német császárság megalakításával. Megteremtői: I. Vilmos porosz király, Moltke, a kitűnő hadvezér, Bismarck, a nagy diplomata és vasakaratú férfiú. „Nem szavakkal és többségi határozatokkal döntik el a kor kérdéseit — mondta egy alkalommal — hanem vérrel és vassal.“

A hadsereg új szervezetének keresztülvitelével létesíti kitűzött célját. Arról volt szó ugyanis, hogy Ausztria legyen-e az egyesülendő Németország feje vagy Poroszország. A königgrätzi csatában Ausztriát elhatározólag megverik és a vitás kérdést eldöntik, ezzel az északi német szövetség létesült.

A francia követek területi követelései miatt kitört háborúban a hadjárat vezérletének lelke Moltke volt s a porosz-német seregek óriási diadalokban verik le a franciákat, Sedánnál az egész hadsereget császárostól fogságba ejtik. Hosszú, elkeseredett harcok után a német nemzeti büszkeség nagy elégtételére bevonulnak Párisba és a versaillesi főhadiszálláson a fejedelmek és követek fényes gyűlésében az északi és déli német államok egyesülésével kimondják a német birodalom megújítását, melynek élére mint császárt I. Vilmos porosz királyt kiáltották ki. A régi német tartományok ekkor visszakerülnek Németországhoz s hadi költség fejében a franciák 5 milliárd frankot fizetnek. A hadisarc maradékát 120 milliót aranyban a spandaui fellegvár Gyula-tornyában őrzik.

A fegyvergyűjteményben a sok érdekes hadiemlék között a poroszok büszkeséggel mutogatják Napoleon kalapját, pisztolyait, érdemrendeit, melyeket Belle Alliancenál raboltak el.

Igazi önérzettel és nemzeti büszkeséggel léphetnek be a dicsőség csarnokába a poroszok, mert itt minden vitézségről, fényes diadalról beszél s nincsen semmi nyoma a szerencsétlenül vívott csatáknak. A római atyák a szenatusba vezették gyermekeiket, hogy a szónoklatot

elsajátítsák és a nyilvánosságot megszokják, a porosz tanítók pedig az egyes iskolák növendékeit vasárnaponkint felváltva a dicsőség templomába kísérik, hogy még mint gyermekeknek teljék be szivüklelkük a porosz vitézséggel, a nagy férfiak, hadvezérek vitéz tettein tanuljanak lelkesedni és így váljon belőlük még vitézebb katona, mint elődeikből. Igazán követésre és irigylésre méltó példa!...

A dicsőség és vitézség templomából útunk a tudományosság csarnokába, a berlini egyetemhez vezet. III. Frigyes Vilmos 1809-ben veti meg alapját és tanárokul a legkiválóbb férfiakat hívja: a két Humboldt-testvért, Hegelt, Schleiermachert, Savignyt, stb. E kiváló férfiak megalapítják az egyetem hírnevét, hallgatóinak száma megnövekedik s ma a párisi után a leglátogatottabb.

Az Unter den Linden végén az egyetem épülete előtt a két Humboldt-testvérnek, Sándornak és Vilmosnak márványszobra, valamint Helmholtznak emlékoszlopa áll az épület előtt. Humboldt Vilmos korszakot alkotó nyelvész és esztétikus volt, kinek ösztönzésére veti meg alapját III. Frigyes Vilmos az egyetemnek, öccse Sándor jeles természettudós és utazó, Helmholtz jeles fizikus és fiziológus.

Az épületet inkább a célszerűség, mint a külső dísz jellemzi. Mindjárt a bejáratnál nagy szabad tér van, ahol az órák végén szokásos szünetek alkalmából a burschok különféle jelvények szerint összeverődve végzik sétájukat, míg a villamos csengetyű be nem szólítja őket a termekbe. Ezek különböző nagyságúak s egyik-másikban karzatok is vannak a hallgatóság részére, aulája rendkívül nagy terjedelmű. A folyosókon önkénytelenül is ráesik az ember szeme a ruhatartókról lecsüngő nagy láncokra, amelyekhez a lakatot az egyetemi hallgatók maguk hozzák és kabátjukat az elcserélgetés vagy jogtalan eltulajdonítás ellen biztosítják. Az egyetem mellett van mindjárt az olvasó terem. Nincs semmi kényszer az egyetem látogatására vonatkozólag s mint alkalmam volt meggyőződni, még így is igen szorgalmasak hallgatói.

A német egység kialakulásával a legszorosabb összefüggésben van a Bismarck-emlékoszlop, a Moltke-szobor, a győzedelmi oszlop és a uémet birodalmi gyűlés székhelyének épülete. Mind a három a remek Király-téren foglal helyet s hogy ide jussunk az Unter den Lindenről, a brandenburgi kapun megyünk keresztül.

Dór oszlopok szelik át öt helyen az atheni akropolis propyleumának mintájára alkotott huszonhat méter magas és hatvankét méter széles kaput, melynek középső átjáratán csak udvari kocsik közlekedhetnek. Tetején öntött rézből készült négyfogatú kocsi a győzelem istennőjével

a kapunak előkelő színt kölcsönöz. Napoleon a győzelmi kocsit 1806 után Párisba vitette s addig a franciák birtokába volt, míg a háromnapos lipcsei csatát követő évben 1814-ben a poroszok vissza nem hozták Berlinbe.

A brandenburgi kaputól a Tiergarten mellett jobbra kanyarodva, nagy szabadtér a Király-tér közepén emelkedik, mint égbe kiáltó jel, a csaknem hatvankét méter magas győzedelmi emlékoszlop, körülötte a német birodalmi gyűlés székhelye s az egység létrehozóinak emlékoszlopai. A hatvankét méter Siegessäule 1,800.000 márkába került. A schlesvig—holsteini háborúnak, a königgrätzi és sedáni csatának méltó megörökítője egészben is, meg reliefjeivel is. Az alsó talapzatot nyilt oszlopcsarnok veszi körül, ennek frize az 1870-iki győzelmet és a német császárság fölállítását örökíti meg. Az oszlopcsarnok közepéből húsz méter magas homokkőoszlop emelkedik s tetején a győzelem istenasszonya jobbjában babért, balkezében pedig hadijelvényt vaskereszttel ragyogtat. A homokkőoszlop derekát húsz dán, húsz osztrák és húsz francia aranyozott ágyúcső — a dán, osztrák és francia háborúk zsákmányaiból mint babérkoszorú, háromszorosan fonja körül. A Király-tér nyugati részében van Moltkének remek kivitelű márványszobra.

A német birodalmi gyűlés házának főhomlokzata előtt foglal helyet Bismarcknak szilárd s magas bronz emlékoszlopa, mellékalakjaival együtt jelentékenyen emeli a palota és a Király-tér szépségeit. Különösen érdekesek a szobor elején a német nevelést ábrázoló reliefek: a gyermeket először járszalagon vezetik, mint ifjút Germánia ébresztgeti, mint férfi erejét próbálgatja. Az északi és déli németszövetség egyesítését Bismarck diplomaciai úton a külső ellenséges visszonyok folytán a nemzeti érzület folytonos ébren tartásával megteremti, ezt az egyesülést jelképezik a szobor hátsó részének reliefjei. A szobor előtt térdelő Atlasz a világgömböt tartja hátán, a szobor hátulján Siegfried a birodalom kardját kovácsolja, ennek balján van a párduc, a széthúzás jelképén diadalmaskodó Germánia, jobbján pedig a sphinxen könyvet olvasó Sybilla.

A birodalmi gyűlés nagyszabású épületét renaissancestilusban Wallot tervezte; 1884—94-ig készült és az építés költségei körülbelül 22 millió márkára rúgnak. Erős homokkő falakon nyugszik hatalmas kupolája. Széles lépcső vezet a főhomlokzat portáléjához, előcsarnokának reliefje a birodalom védnöksége alatt a művészet, tudomány, kereskedés és ipar fölvirágzását ábrázolja, efölött van Germánia a géniusok kíséretében. A déli előcsarnokban a portále fölött porosz és bajor

címereket, a birodalmi sast és Germániát, termei és csarnokoszlopai előtt pedig a német császárok bronzszobrait látjuk. Csarnokai minden egyszerűség mellett is szépek, különös megtekintést érdemel a négyszáz helyre berendezett ülésterme. Az egésznek inkább a szilárdság s erősség, mint a pompa és fény jellemvonása.

A birodalmi gyűlés, miután a birodalmi kancellár elnökletével a szövetségi tanács a törvényjavaslatokat kidolgozta, itt intézi el a közös ügyeket s gyakorolja a törvényhozást, az üléseken a német császár is megszokott jelenni. Közösügyek: a hadsereg szervezése és vezetése, a birodalmi bank, vasúti ügy, posta, távíró, egyöntetü ezeken kívül némely adó, a többi ügyre vonatkozólag minden államnak szabad keze van.

Berlin a szobrok városa. Minden nevezetesebb esemény, vagy tett megörökítést nyer a poroszoknál s annak, aki valamely téren kitűnt, emléket emelnek s úgy találjuk, hogy bár igen sok nagy emberök volt, sok ezekből a szobrokból. Az említetteken kívül a sok közül művészi Blüchernek, a Napoleon elleni háborúk egyik vezérének és a lipcsei csatában az egyik hadtest vezetőjének szobra. Ugyancsak a Napoleon ellen vívott csatákkal függ össze III. Frigyes Vilmos és feleségének, Luiza királynénak szobra. A királyné születésnapja évfordulóján minden évben ezen két szobrot a berlini lakosság virágokkal gazdagon földíszíti s a kegyeletes tény nyilvánításával különösen a királyné iránt, mint a jótékonyság, irgalmasság és nemesszívűség angyala iránt tiszteletét nyilvánítja.

II. Vilmos, a jelenlegi porosz király és német császár a már meglévő sok szobrot még újak létesítésével szaporította különösen a Tiergartenban. Berlinnek valóságos áldása ez a nagy erdő, amely majdnem a város közepén terül el. Az uralkodó család tulajdona, de a nagy közönségnek üdülő, szórakozó és sétáló helyül engedte át. I. Frigyes veti meg alapját, Nagy Frigyes versaillesi mintára alakíttatja át egyes részeit, II. Vilmos pedig számtalan szobrot állíttat fel benne.

Egyik nevezetessége a győzelmi sétasor, melyet a brandenburgi porosz uralkodók harminckét szobra alkot. Közöttük foglal helyet a mi királyunknak, Zsigmondnak, mint német római császárnak szobra is. A berlinieknek azonban a kis szobrok nem igen tetszenek, sokat évelődnek rajtuk és az erdő ezen részét tréfásan babasornak nevezik.

Berlinnek legnagyobb fejlődésben lévő külső városrésze: Charlottenburg. Lakosainak száma több 250,000-nél. I. Frigyes feleségétől, Charlotte Zsófiától vette nevét, aki ezen a helyen falusi lakot létesített. Akár a Tiergartenen keresztül villanyossal, akár pédig a potzdámi állomás mellett a földalatti közlekedéssel igen könnyen juthatunk e

szép városrészbe. Hatalmas palotái külső ízlés, díszítés tekintetében sokkal pompásabbak, mint a belvárosban s ez is mutatja, hogy itt igen sok gazdag ember lakik. A házak előtt ráccsal elkerített virágos kertek, az erkélyeken virágfűzérek díszlenek s a széles, lovaglótérül is használható utcáknak kedves színezetet kölcsönöznek. A virágok szeretete szinte egyik jellemvonása Berlinnek s egyúttal a lélek szép vonását mutatja, mert a virág „a földnek jósága", a jóság „a lélek virága" és aki a virágot szereti, „rossz ember nem lehet."

Teljesen újszerű és a mai kor követelményeinek megfelelő utcái közül legnagyobb hatást kelt az Unter den Lindennel egy irányban haladó Bismarck-utca. Ennek berlini szólásmód szerint valamikor egész Párizsig kell nyúlnia. Több nevezetes középülete van.

Legtöbben keresik föl az utasok közül a charlottenburgi várpalota mellett lévő kertben emelt mauzeoleumot, ahol III. Frigyes Vilmos és felesége Lujza, úgy szintén I. Vilmos és Auguszta királynő nyugszanak. Fenséges érzelem s meghatottság fogja el az ember lelkét, midőn e helyre belép s csendben áhítattal szemléli végig a műemlékeket.

A porosz szellem hódító erejét mutatta be Charlottenburgban közvetlen az állatkert mellett lévő épületben az 1908. évben rendezett hajókiállítás, mellyel kapcsolatos az egyetem mögött elhelyezett tengerészeti múzeum.

Óriási hadihajók, torpedók, hajófelszerelések, a hajók szobáinak berendezése s a tengerészettel összefüggő mindennemű tárgy megtekintése után fogalmat alkothatunk a porosz tengerészetről s a hódító szellemről. II. Vilmos császár a svéd király jelenlétében megnyitván a hajókiállítást, eme nevezetes szavak hangzottak el ajkáról: „Unsere Macht liegt auf dem Wasser", és hogy a jelszó el ne repüljön s feledésbe ne menjen e nevezetes szavakat megörökítve, olvashattuk a hajókiállítás csarnokában. Ennek rendezésével egyik cél volt: irányt mutatni; a porosz fiúkban kedvet kelteni a tengerészet iránt és közvetve előmozdítani a német hatalom terjeszkedését távoli vidékeken.

A tengerészet és gyarmatosítás terén a németek messze vannak az angoloktól, akik iránt irataikban nagy féltékenységet árulnak el. A gyarmatokból bár nincs valami sok hasznuk s úgyszólván ráfizetnek, mindamellett a német lobogó dicsőségéért nem sajnálják az áldozatot. E téren az angoloké a vezető szerep. A különféle nemzetek között az angolnak van a porosz előtt tekintélye, s amint a magyar az osztrák után, az osztrák a porosz után igazodik, úgy tekinti több tekintetben

követésre méltónak a porosz az angolt, mint ez idő szerint egyedüli hatalmas ellenfelét.

Berlin iparos és kereskedő város. Az ipar terén kiváló jelentőségűek: fém, gép, porcellán, illatszer, szövő, vegytani gyárai. Az önálló iparosok száma 150,000. Fejlett ipara nagyban emeli a lakosok jólétét. Nagyon jól tudják és érzik a poroszok s általában a németek a rettenetes természetű „káplár" királynak, de különben előrelátó gyakorlati uralkodónak, I. Frigyes Vilmosnak szavait: „Ipari vállalatok az országban valóságos aranybányaúl tekinthetők. Valamely ország ipar nélkül olyan, mint az emberi test élet nélkül, ergo halott ország, mely állandóan szegény és nyomorult s amíg fönnáll, sohasem virágozhatik."

Üzleteiben, óriási nagy árúházaiban a kereskedést nagyban előmozdítja az évenkint egy millión jóval felül járó személyforgalom. Amire szükség van, az árúházakban jutányosan megvehető, s ha az embernek nincsen is vevő szándéka, azért pusztán az árúház megtekintése végett egész nyugodtan léphet be, az elárúsító nők nem kínálják árúikat, de ha valakinek vevő szándéka van, előzékenyen mondják meg az egyes tárgyak árát. A négy emeletes nagy csarnokokban a nap minden órájában nyüzsög a közönség s midőn délután hat órakor bezárják a nagy árúházakat, a belőlük kitóduló vevők és az elárúsító személyzet sokasága teljesen elözönli az utcákat.

A férfiak erősek, széles vállúak, magasak. Magatartásuk komoly és fegyelmezett, munkás nép és pontos hivatalnok a porosz. Katonás uralkodói a népet a katonai fegyelemhez szoktatták. Az arcukon komolyság honol s azt hiszi az ember, hogy mindig gondolkoznak. Ha az ember tőlük valami fölvilágosítást kér, röviden s nem valami barátságosan válaszolnak, s ha nincsenek tisztában a kérdéssel, vagy ha magyarázattal nem tudnak szolgálni, szavajárásuk: „nánu". Annál nagyobb előzékenységet tapasztalunk, a kitűnően szervezett berlini rendőrségnél, ehhez mindenki bátran fordulhat s útbaigazítást talál.

A komoly magatartás még jobban megnyilvánul a porosz katonaságnál. A XVIII. században Potsdam volt nemcsak a porosz katonaság, hanem egész Európa nevelőiskolája s mintaképűl Frigyes Vilmosnak magas emberekből alakítottt „Riesengárdá"-ja szolgált. A régi katonai szellem uralkodik most is a porosz katonaságnál. Tartásuk egyenes, csaknem merev, lépésök határozott és egyöntetű, fegyverfogásuk biztos. Az utolsó évtizedek szerencsés csatái egész dicsőséggel övezték a katonaságot s tekintélyök a polgárság előtt nagyon megnövekedett.

A nők középtermetűek, szőkék s inkább kedvesek, mint szépek. Egyszerűen s izlésesen öltözködnek. Jellemvonásuk a vidám kedély.

A lélek nemesítésére, a kedély fölvidámítására szolgálnak a helyes irányban vezetett szinházak, ahol a közönség a munka után nemesebb élvezetet keres. A nagy városhoz mérten igen sok a szinház. Nyári időszakban azonban a közönség inkább a könnyebb szórakozási helyeket keresi föl, hol fóka- és kutyaidomításnak, különféle művészi mesterfogásoknak, vetített képeknek bemutatásával, tréfás előadásokkal teszik az estélyt változatossá.

Juliusban még folytak az előadások a „Deutsches Theater"-ben, azért egy estét kiválasztottunk, amelyen szinházba mentünk. A dolognak érdekességet kölcsönzött azon körülmény, hogy mint már tudtuk, épen ebben a szinházban játszott Fedák Sári, kinek rövid, de dicsőséges pályája nálunk hamarosan befejeződött. Épen a: „Brettel-Gräfin"-t jelentette a szinlap, betét magyar dalokkal. Várakozzással néztünk az előadás elé, melyre a művésznő szivességéből grátis-jegyeket kaptunk. A színházi est élvezetes volt, mindnyájunk nézete szerint, Fedák művészi játékával, értelmiségével, külső megjelenésével kimagaslott társai közül. A német szavakat tisztán s érthetően ejtette ki, a magyar dalokat szépen énekelte s nem nagy terjedelmű, de kellemes hangjával mindnyájunknak szivét megkapta, szemünkbe könnyeket csalt. Mintha a művésznő lelkéből egy darabot tépett volna ki s Magyarországon dicsőségének leáldozó napjára célzott volna, midőn a Fráter-nótát az ismeretes Szabolcska-féle szöveggel dúdolta: „Akácfa erdőség kicsiny falum képe, gyermekkori álmom ezer szép emléke . . . Oh hol van az álom, mit alattok szőttem, s az a világ, ami akkor állt előttem?! Hová lettél, hová ábrándok világa, te maradtál csak belőle akácfa virága?! . . ."

Az élet este és éjjel a Fridrichstrassen van, ahol hullámzik a néptömeg és a különféle szinben játszó fényivekkel időközönkint megvilágitott varázs-szavak csalogatják a közönséget a könnyebb élvezetekhez.

A nagy városok élete különösen vasárnap alkalmas a tanulmányozásra. Némelyik városban vasárnap az üzleteket nem nyitják ki, Bécsben vasárnap még egy szeget sem vehet az ember, hasonló rendelkezés van Londonban. Vasárnap délelőtt az emberek a templomokat, vagy a múzeumokat látogatják. Berlinben vasárnap délelőtt az üzleti élet olyan, mint nálunk. Délután azonban, különösen ha az idő kedvező, az egész Berlin kihalt. Mindenki a szabadba igyekszik. A város környéke

kedvez a kirándulásoknak, az erdőségeket, tavakat, nyaraló telepeket, mulatókat ellepik vasárnaponkint a berliniek. Az erdőkben több társaságot lehet látni, amelyek játékkal, vagy körbe ülve beszélgetéssel töltik az időt.

Egy vasárnap délután kirándultunk a Wannseehez, de alig értünk oda, az égen veszedelmesen gyülemlő fellegek megkettőztették lépteinket, hogy mielőtt hideg zuhanyt kapnánk, a tóhoz közeleső villamos megálló-helyet elérjük. Minden veszedelem nélkül sikerült a villamoshoz jutnunk és ezen a Grunewaldon keresztül jó félórás utat tettünk meg, majd a gyönyörü kerti helyiségek között elsétálva a park-teraszhoz jutottunk: a válogatottabb közönség kiránduló-helyéhez.

A park-terasz remek helyen fekszik s mig egyrészt maga a helyiség gondozott virágágyaival gyönyörködteti a szemet, másrészt a magaslatokról elénk táruló szép vidék egészséges levegőjével felüditőleg hat a lélekre. Felváltva két katonazenekar játszott. Itt volt alkalmam tapasztalni, hogy mily szenvedéllyel űzik a berliniek a szerencsejátékot az ezen célra engedélyezés alapján fölállitott helyiségben. Kisebb kerek épület ez s körülötte több játszó hely van, ahol a játékosok helyet foglalnak s a kiválasztott számra kisebb vagy nagyobb összegeket tesznek. Adott jelre, amint valakinek számát a bedobott kis golyó, épúgy mint a „roulette"-nél, megüti, vagy nem, a szerint nyer, vagy veszt. Kockáztató játék ez, s vannak olyanok, akik egész heti keresményöket elvesztik rajta, mindamellett, ha pénzhez jutnak, ismét játszanak, mert a játék szenvedélye nem engedi őket nyugodni.

*

Berlinben lenni és Potsdamot meg nem nézni, annyi, mint Rómába utazni és nem látni a pápát. A nagy történelmi multtal biró Potsdam a német császárnak második székhelye és a potsdami kormányzókerület fővárosa. Lakosainak száma meghaladja a hatvanezret. Katonasága nagy: hétezer emberre rúg. Maga a szép fekvésű város csendes és nincs rajta valami sok nézni való, de annál nevezetesebb a potsdami régi és új várkastély s Nagy Frigyes Sanssouci-ja.

Egy napot kell Potsdam megnézésére szentelni s tanácsos a kirándulást társaságban megtenni. Berlinből hajón vagy vonattal juthatunk Potsdamba. Mi az utóbbit választottuk s jó egy óra alatt eljutottunk a városhoz. Szerencsénk volt, mert az idő kedvezett, amire nagy szükség van, mert az a sok gyaloglás, amely itt az emberre vár, esős időben kellemetlen.

A potsdami állomástól gyalog indultunk a város felé és a hídon keresztül menve egyenesen a régi várkastély felé tartottunk, amely 1660—1701-ig épült s benne most is érintetlenül vannak Nagy Frigyes szobái. E nagy király igen szerette Potsdamot s télen-nyáron itt tartózkodott. Nyáron három, télen négy órakor kelt és a reggeli órákban végezte legfontosabb dolgait.

Ebben a régi palotában mutatják Nagy Frigyes titkos tanácskozó szobáját, közepén lesülyeszthető asztallal az ételek fölszállítására, azonkivűl a márvány-, bronz-, úgyszintén a pompeji-szoba érdemel figyelmet. A várkertre nyíló sarokablakból szokta Nagy Frigyes az őrség díszfölvonulását végignézni és a szemle után azokat, kiknél rendellenességeket talált, kemény büntetéssel sújtotta.

A várpalota szárnyépületei kisszerűek, ezen a részen egy pár szobát II. Vilmos számára tartanak fenn s mosolyogva olvastuk az egyik ajtón II. Vilmos névjegyét. Igen értékesek ezekben a szobákban a díszes gobelinek, amelyeket a Franciaországból kiüldözött protestánsok (hugonották) hálából ajándékoztak I. Frigyes Vilmosnak, a választófejedelemnek, aki őket

A várhelyiség templomában a szószék alatt van egy egyszerű sírhely, amelyben Nagy Frigyesnek koporsója van. Midőn Napoleon Potsdamba bevonult, felkereste Nagy Frigyes sírját, fölbontotta s kardját ezen szavak kiséretében vitte magával: Ha te élnél, úgy én most nem volnék itt sírodnál. Napoleon Nagy Frigyest a legjelesebb hadvezérek közé sorozta s a leutheni ütközetről azt mondta: „E csata mestermű volt és maga egyedül képes Nagy Frigyest a legkitűnőbb hadvezérek közé emelni.“

Nagy Frigyes magát az állam első hivatalnokának nevezte és azt tartotta, hogy nem az állam van ő érte, hanem ő van az államért. Minden ügybe beavatkozott. Megrendszabályozta népét és hivatalnokait, ugyanezt tette papjaival is. Szigorúan kiszabta a helyőrségi templomban a szónoklat időtartamát és hogy a prédikátor az időre nézve tudja magát mihez tartani s a beszédet hosszúra ne nyujtsa, a márvány-szószék fölé órát helyezett. Az óra ütésére a beszédet be kellett fejezni. A szószékkel szemben foglalt helyet az udvar. A helyőrségi templomnak általános jellemvonása az egyszerűség.

A potsdami kirándulásnak koronája volt a Sanssouci-park és kastély megtekintése. Nagy Frigyes létesítette a versaillesi kert mintájára, de a park mostani szép alakját, szobrászati díszét, ugró kútait a különös műérzékkel megáldott IV. Frigyes Vilmosnak köszöni.

A főúttól jobbra van: a Neptunbarlang és a képgaléria s az előtt a hollandi kert; kissé távolabb az út közepén hatalmas szökőkút szórja a viz sugarait magasra. A szökőkúttól balra van Nagy Frigyesnek márvány lovasszobra. A sok lépcsőn a narancs-terasz mellett fölmenve a Sanssouci kastélyhoz érünk s egy pillanatra visszafordulva élvezzük a kastély remek kilátását.

A park s a kastély, jólehet nem lakja senki, gondos kezelésben részesül, mindenütt látjuk az ápoló kéz munkáját.

A kastély eredeti alakjában van meg. Körül nézve nem sokat mutat, de termei: Nagy Frigyesnek szobája, ebédlője, könyvtára, a Barbarina-galéria még ma is szépek.

A kastélyban több emléke maradt a Nagy Frigyes és Voltaire között fennállott barátságnak, a könyvtárban a francia munkák között foglalnak helyet Voltaire összes munkái s Nagy Frigyeshez írt levelei.

Ház gondok nélkül, vagy mondjuk édes pihenő e kastély neve. Maga Nagy Frigyes adta neki ezt az elnevezést s nem véletlen műve, hogy erre francia szót használt.

Nagy Frigyes nevelésénél, olvasmányainál fogva teljesen a francia műveltség rabja volt s udvarában ép úgy, mint ez idő szerint a bécsiben, francia ízlés uralkodott. Asztalánál csak franciául beszéltek, könyvtárában csak francia könyvek voltak. A német nyelv nézete szerint csak a tudatlanok nyelve.

A komoly munka után szerette a szórakozást, s mivel nagy és nehéz munkát végzett, ez szinte szükségessé vált rá nézve. Szerette a zenét, a könyveket, az írókkal való társalgást s szenvedélye volt a versgyártás. Szívesen látott minden művelt idegent Potsdamban, különösen Voltairet, az úgynevezett fölvilágosodás irodalmának fejét.

A bölcseleti irány, melynek Voltaire fő képviselője volt, az ember természetes jogainak érvényesítését, az állami, társadalmi és nevelési állapotok ujjáalakítását tűzte ki célul s a katholikus egyház hatalmának megtörésére törekedett. Alkotó s romboló munka volt ez, különösen Voltaire-é: „Nincs emberi mester, ki maga után annyi és oly iszonyú romokat hagyott volna, igazságokból és tévedésekből, nemes és nemtelen, hasznos és veszedelmes dolgokból.“ (Maculay.) A magyar irodalom és nemzeti műveltség fejlődésére a XVIII. századbeli francia írók tanulmányozása a gárdisták részéről hasznos volt s a franciás iskola vezére: Bessenyei György, Voltairenak tanítványa s hűséges követője.

Már régebben levelezett Nagy Frigyes Voltaire-val, szorosabb viszony azonban akkor fejlődött ki közöttük, midőn az európai hírnévre

jutott író Potsdamba jött. Örömmel s hizelgéssel fogadta a király Voltaire-t nevezve uralkodása legbecsesebb szerzeményének s örült, hogy tetteit ilyen kiváló író fogja megörökíteni, de viszont Voltaire-nek is tetszett a nagy király barátsága. Két különc találkozott egymással, akiknek barátsága soha sem alapult őszinteségen.

A potsdami udvarban Nagy Frigyes asztalánál irodalmi, történelmi, vallási kérdésekről folyt a társalgás s a király ez utóbbi tekintetben sokat engedett meg magának, miért is többen istentelennek tartották. A király nézete szerint az asztalnál semmi feszességnek nem szabad uralkodni, vele szemben minden tartózkodásnak meg kell szűnni, mindamellett ha maró gúnyját s sértegetéseit visszafizették, kegyetlen boszút állt s öröme telt mások megaláztatásában. Voltaire élceivel, gúnyjaival a királynak nem maradt adósa, aki nagyon kihasználta írótársa túlérzékenykedését, a kölcsönös hizelgés, élcelődés sértegetéssé fajult, míg végre szakítás lett a vége.

Voltaire-nak Potsdamból való távozását előmozdította még egy másik körülmény is. Frigyesnek is, mint apjának takarékossága fösvénységnek bátran nevezhető, a pénz neki hadseregre, építkezésre, ipari s földmívelési célokra kellett s minden mást ezek alá rendelt, az írókkal szemben is igen szűkmarkú volt. Frigyes takarékossága fukarsággá vált maga irányában is. Nem szégyelt kopott ruhában járni, Voltaire ellenben a legnagyobb mértékben kapzsi volt: „Csakhamar kiismerték egymást, írja Maculay, és harc következett közöttük, melyben Frigyes a Harpagon, Voltaire a Scapin szerepéig aljasult. Szégyen megemlíteni: a nagy hadvezér és államférfiu parancsot ad, hogy vendégének kávé-, csokoládé- és cukorjáruléka kisebb adagokra szoríttassék. Még ha lehet aljasabb tény, hogy Voltaire kártalanítni akarván magát, a királyi váróteremből a viaszgyertyákat rakta zsebre“, sőt némelyek szerint a király aranyóráját is ellopta.

Mindezen körülmények folytán Voltaire búcsút mondott Potsdamnak s bár csalódottan s megalázva távozott is az Alpok közé, mert poroszországi tartózkodása miatt Párisba visszatérnie nem volt szabad, Potsdamot egész életében nem tudta feledni.

Régi idők emlékét őrzi Sanssouci mellett a történelmi nevezetességű malom, amelyről a por a kastély felé szállt. A király a kellemetlen szomszédságtól nem bírt megszabadulni, meg akarta venni a malmot, de a molnár nem adta, mire azután pört indított ellene. A nyertes azonban a molnár lett s malma tovább is ott forgott Sanssouci mellett a király bosszúságára s a molnár diadalára.

Innét a siciliai és az északi kerthez jutottunk és beértünk az új palotával kapcsolatban lévő nagy parkba. II. Vilmos és családja itt szokta végezni sétáit s erre való tekintetből a kertben dohányozni nem szabad. Az új palota termeit nagy sajnálatunkra nem tekinthettük meg, mivel a trónörökös Potsdamban volt. Renaissance stilusu épület s legszebbnek mondják benne a kagyló-szobát. A déli szárnyában vannak Nagy Frigyesnek szobái. A királyi család a palota északi részét lakja.

Délután egy órára járt az idő, midőn a parkon keresztül félórás gyaloglás után a potsdami állomásnál egy kissé a fáradságos, de szép és tanulságos kirándulás után kipihenhettük magunkat, azután vonatra ültünk s újabb tapasztalatokkal gazdagodva, a látottakon elmélkedve indultunk vissza Berlinbe.

*

A következő nap reggelén istentiszteletre jöttünk össze a József-kápolnában, imáinkkal hálát adtunk Istennek jótéteményeiért s oltalmat kértünk utazásunk további részére is. A szerencsétlenségek megfontolása, melyek az embert utazásában érhetik, a közönyös szívet is áhítatra gerjeszti, annál inkább fölgyújtotta a mi hivő szivünkben az isteni szeretet lángját, melyet még élesztettek a szép magyar egyházi énekek. Az istentisztelet után csomagunkat összeszedve búcsút mondottunk az „Unió"-szálloda tulajdonosának, szives házi gazdánknak, kinek ellátásával mindnyájan meg voltunk elégedve és épen nem tapasztaltuk a berlini ételeket olyan rossznak, mint amilyennek a porosz fővárosban huzamosabb ideig tartózkodó magyarok találják. Ezek szerint az étkező helyeken mindent hamisan állítanak elő s az étkezésnek csak egy jó tulajdonsága van, hogy kenyeret annyit fogyaszthat mindenki, amennyi neki tetszik, amit azután külön nem számitanak be.

Részemről, jólehet Berlinben több étkező helyen megfordultam, a többi között a „Franciskaner Keller"-ben is, melynek különös sajátosságot kölcsönöz az, hogy a vonat felette robog el, nem tapasztaltam ilyen rosszaknak. Lehet, hogy a levegőváltozás, vagy a sok jövés-menés volt az oka. A kiszolgálás azonban mindenütt lassú, nem figyelmesek a vendégekkel szemben.

A berlini élet egyébként nem drága. A márkának a mi koronánkhoz viszonyitva nagy az értéke s egyszerűbb étkezésre elegendő.

A hatalmas német birodalom erős fejlődésben lévő fővárosának és összehalmozott műkincseinek tanulmányozásában kifáradt a szem s a tapasztalatok sokasága kifárasztotta az agyat, de mégis midőn

tovább indultunk új vidéket látni, más népeket, más műveltséget tanulmányozni, a végzett munka s a látottak után bizonyos jól eső érzés töltötte el lelkünket. Abban az édes tudatban voltunk, hogy Berlin népének, műkincseinek megtekintésével ismereteink gyarapodtak, látókörünk szélesbült s az erős, éltető porosz nemzeti hazafiságból a mi hazafias érzelmünk is táplálékot nyert.

STOCKHOLM.

Berlintől Stockholmig. Stockholm fekvése. A város körültekintése az Elevátorról. A királyi palota. A svédek pantheonja. Opera-terasz. Királykert. Djurgarden. Nemzeti tánc. Múzeumok. Svéd tudósok. A svéd nép jellemzése. A feminizmus északon. Étkezés. Védekezés a szeszes italok ellen. A telefon-város. Kirándulóhelyek. Upsala.

A hatalmas berlini állomás, honnét Stralsund felé vettük útunkat, nagy emberáradattal volt tele, mert vasárnap és jó idő lévén, a kirándulók a városhoz közelebb, vagy távolabb eső nyaraló-telepekre igyekeztek. Az utasok nagy száma azonban minket nem aggasztott, mert előzetes értesülés szerint a poroszok szivességéből a vonatban fenntartott helyek voltak számunkra s vidám csevegés közt, derült hangulatban indultunk meg a Keleti-tenger felé.

A vidék Berlintől Stralsundig meglehetős egyhangu, de még sem unatkoztunk, mert vidám tréfálkozás és szép magyar dalok éneklése közt gyorsan repült az idő és szinte észrevétlenül érkeztünk meg a víztől körülövedzett Stralsundba. Kiváncsisággal s érdeklődéssel néztük itt vonatunknak a kompra helyezését, mely átszállitott bennünket a Rügen-szigetre, ahol azután vonatunk tovább folytatta útját s kis kanyarulattal a kies fekvésű, tengeri fürdőhelyhez: Sassnitzhoz ért. Mindjárt az állomásnál magunk előtt láttuk hajónkat, amelyen elhelyezkedtünk.

A tengeri út pompás élvezetet nyújt az utasnak, ha az idő kedvező. Szép reményekkel kecsegtetett bennünket a tiszta, derült égboltozat. Peremén a nap sugarai leáldozó-félben voltak. Minden aggodalom nélkül helyezkedtünk el tehát a hajón. Sassnitz a festői szép hely, a leáldozó nap sugaraitól tündéri szinben csillogó kréta-

sziklák és az erdős partvidék mögöttünk maradtak s nemsokára a homályos körvonalak is eltűntek tekintetünk elől.

Csodálattal szemlélve a hatalmas elemet, szemünk a tenger beláthatatlan nagy, síma tükrén pihent s nem győztük magunkba szívni a testi szervezetre felüdítőleg ható tengeri levegőt, majd a távolban hadihajót pillant meg társam s figyeljük a hajó mozdulatait, felszerelését.

A társaság tagjai közül többeket első sorban nem annyira a tenger fensége, beláthatatlan víztömege érdekelte, mint inkább hajónk szerkezete, felszerelése, utasainak vizsgálata; mások halomszámra készítik a képes levelező-lapokat, hisz a hajóról, melyen most a társaság tagjai közül többen első alkalommal utaznak tengeren, szíves üdvözletet küldeni jóismerősnek, barátnak, rokonnak, testvérnek, vagy szülőnek nem utolsó dolog és mulatság, azért csak kevesen mulasztják el az erre kinálkozó alkalmat.

A svéd part felé közeledve, mutatkoznak a tengerparton épült városok kiemelkedőbb épületei. Hajónk beérkezvén a trelleborgi kikötőbe, a kijárat mellett kiváncsian érdeklődő svédek sorfala közt a csöndes, tengerparti városba mentünk s falai közt egy éjszakát töltöttünk.

Trelleborgtól Stockholmig az útat a gyorsvonat tizenkét óra alatt futja meg. Az út hosszúságát azonban feledteti velünk első sorban a svéd vasuti kocsik kényelmes berendezése. A svédek az utazást, gyönyörű országukban: az ezer tó országában meg akarják kedveltetni az idegenekkel, azért gondjuk van reá, hogy az utazás vonataikon a legkellemesebb legyen. Egész élvezettel foglal az ember helyet a kocsik széles ülőhelyein, amelyekben, ha szükségét érezzük, nyugodtan hajthatjuk fejünket nyugalomra is. Síkság és domb, hegy és völgy, tó és folyó változatos képet tár elénk. A nagyobb városok állomásainál rajta feledjük tekintetünket a hatalmas svéd férfiakon és nőkön s midőn a mi szép szál férfiainknál még két fejjel magasabb alakokat látjuk, mintha Tacitus Germániájának alakjai elevenednének meg előttünk. Az állomásokon különben feltűnő nekünk magyaroknak a síri csendesség. Sok a föl- és leszálló útas s még sincs semmi zaj, nincs tolakodás.

A földeken feltűnik a természet hátramaradottsága. Július első felében voltunk, amikor már nálunk javában vágják a rendet, sőt a nagy Alföld rónáján már előbb is kévékben áll a gabona, Svédországban még minden teljesen zöld és fejletlen. Körülbelül vagy két hónappal elmarad itt a természet a mienktől s az aratás szeptemberben van.

A tavak és folyók mentén, a völgyek dús növésű füvében jó legelőre talál a jószág, ami miatt az ezer tó országa, mint Oroszország mellett a legtöbb belső tóval rendelkező föld, különösen a tehenészetre igen alkalmas. Egymásután hagytuk el Malmöt, Nässjöt, Linköpinget és a fiatal gyárvárost Norrköpinget, észre sem véve, hogy Nässjönál a Smaland-felföldön a déli gazdag termősíkság Scane után a tenger szine felett kétszáznyolvankilenc méter magasságra emelkedtünk. Linköping és Norrköping a Wetter-tóval egy irányban terül el. Ez a tó Svédország derekát két részre osztja s a keleti részt Öster-, a nyugatit pedig Västergötlandnak nevezik.

Az utóbb említett két nagyobb várost elhagyva közeledtünk a svédek fővárosához: Stockholmhoz. Az alagútak, melyeken áthaladtunk, mutatták, hogy a svédeknek erős sziklarobbantásokat kellett végezniök s csak az alagútak megnyitásával tudták a vonatot ezen oldalról a fővároshoz vezetni.

A külső városnak a Söderalmnak egy részét láttuk meg először. A külső városrész szabálytalan épületei, gyerekseregge elborított utcái piszkos látványt nyújtottak, de mennyire fölcserélődött e kép, midőn a vonat a Riddarholmen keresztül robogott. Festői, csodaszép látvány volt ez! . . . A Mälar-tón gőzhajók futkároznak, a tavak között a város különböző részeit összekötő hidakon élénk a közlekedés, a tó partján remek paloták emelkednek. A képnek hátterét közvetlen a város mellett fekvő hegyek adták meg. Nagy sajnálatomra a szép látvány gyorsan eltünt szemem elől, amint vonatunk a Ridarholmen áthaladt s a város épületei közé jutott. Most már hamarosan elértük a központi állomást (Central Bangarden) s Berlintől Stockholmig huszonkét órai utazás után, a svédek fővárosában voltunk.

Stockholmot fekvése miatt Marseille, Genf, különösen pedig Velencével szokták összehasonlítani és ez utóbbival hasonló fekvése miatt: Észak-Velencéjének nevezik.

A monda e képen fejti meg eredetét. Isten vett egy részt a scót területből, egy részt a nápolyi tengerpartból, egy részt a hyeriai-szigetekből, egy részt az Ural-hegyláncolatából, egy részt a kanadai fenyőerdőkből, egy városrészt Párisból és az egészet egy edényben összerázva minden rend nélkül a Keleti-tenger partjára öntötte. Így keletkezett Stockholm: a svédek fővárosa.

Ebben a mondában tényleg benn van a város általános jellemzése és hogy csakugyan ilyen csodás szépségű város, arról legfényesebb

bizonyságot szerezhetünk, ha a Stadsgarden fölött harmincöt méter magasságra emelkedő Elevátorról szemléljük.

Az Elevátor közvetíti a közlekedést a magasan fekvő városrész, Södermalm és a tók között elterülő régi városrész, az úgynevezett Staden között s innét tréfásan járószéknek, Katarinahissen-nek nevezik. A Mosebacke-val vashid köti össze.

A feljutás az Elevátor tetejére igen könnyü és mindössze negyven másodpercet vesz igénybe s fenn a kilátóhelyen egy körforgással tekintsük át a svédek gyönyörű fővárosát! . . .

A Mälar-tó és a Saltsjön, Keleti-tengeröböl között elterülő sziget a: Staden, a város legrégibb része. A külső ellenséges támadás ellenében erődítésekkel vették körül s mert ezen célra cölöpöket alkalmaztak, azért nevezték e helyet: Stockholmnak. A XIII. században Birger Jarl építi a várat és mellette olyan városnak veti meg alapját, amely a XIII. század végén fejlődésre nézve a többi svéd városokat túlszárnyalta. A Stadent az új és a régi városrésszel, a Norrmalmmal és a Södermalmmal, valamint a kisebb szigetekkel: Riddarholmen-nel s a Helgeandsholmennel híd köti össze. Tessinek sikerült alkotása, az italiai renaissance-stilusban épített szép királyi palota a Staden párját ritkító épülete.

A királyi palota mellett a nagy, vagy másképpen Miklóstemplom, (Storkyrkan), tőle távolabb a Gertrúd-templom, (Tyska Kyrkán); 1642 óta a németeknek engedték át istentisztelet végzésére, azért német templomnak is hívják.

A Stadenen túl a Mälar-tó és a Saltsjön partján hosszában terül az új városrész: Norrmalm. Ez a rész a többiekhez viszonyítva kevésbbé szép látványt nyújt. Épületeinek barna tetői között a Katarinakirche harangjátékkal ellátott száz méter magas tornyát pillantjuk meg. A Normalm ismét két részre oszlik: keleti része az Östermalm, nyugati a Kungsholmen. A nyugati részen három templom tornya nyúlik ki magasra, majd szemünk az Opera és a Nemzeti Múzeum szép épületén akad meg. Hirtelen keletfelé ágyúdörrenés vonja magára figyelmünket s érdeklődésünk a Stadentől keletre eső sziget (Skeppsholmen) felé irányul. Katonai épületek, a hadi tengerészeti iskola s a tengeri hajóhad ezen nyernek elhelyezést. Az ágyúzás, amint vezetőnk fölvilágosított, a svéd királynőnek szólt, aki hogy a francia miniszterelnök fogadására az előkészületeket megtegye, éppen az nap reggelén érkezett meg Stockholmba, midőn mi az Elevátorról a város szépségeit élveztük.

A Skeppsholmennel szembe néz az állatkert: Djurgarden. Az Elevátoron félkört alkotva a külső városrészt: Södermalmot látjuk, amely sokkal magasabban fekszik, mint a város többi része.

A különféle városrészek partjait a Keleti tengerrel egyesülő szép Mälar-tó vize mossa, amelynek ragyogó kék tükrében a nap sugarainak visszaverődése a part mellett emelkedő díszes épületeket megaranyozza.

Magán a Mälar-tón és a Keleti tenger öblén kis gőz-, vagy géphajók az embereket egyik városrészből a másikba szállítják. A hajók farát a svéd zászló: sárga kereszt kék mezőben, díszíti. A gyors közlekedés s a forgalom a kikötő-helyeket megélénkíti. Legpezsgőbb élet a Skeppsbronon uralkodik. Itt a személyszállító hajók gyorsan váltakoznak, az árúszállító hajókon dolgos kezek az egymásra halmozott árúk mellett fölállított hatalmas darucsigákkal könnyítik és gyorsítják meg az emberi munkát.

Közben a szigetek erdőin és a város mögött mutatkozó hegyek változatos képén lel gyönyörűséget a szem.

Éppen vasárnap reggel lévén, a nyaralótelepekről a városba beránduló sok kis hajó tart a kikötők felé. A nyaraló közönség dolgát végezve a stockholmi szólás-mondás szerint ismét a „zöld"-be rándul.

A Mälar-tó és a Saltsjön partján és a városban is, reggel nyolc órára járván az idő, csak gyéren mutatkoznak az emberek.

A városrészek között a közlekedést hídak könnyítik meg. Kiváló szépségű közöttük a Stadent a Norrmalmmal összekötő száztizenöt méter hosszú és tizenkilenc méter széles híd: a Norrbró, amely 1787—1806-ig készült. A Staden és a Södermalm között a híres Erikson zsilipeket rakott és az ezeken emelt két csapóhíd vezet 1850 óta ahhoz a szép térhez, melynek közepén Bernadotte bronz lovasszobrát helyezték el. A Djurgardent az Östermalmmal díszes híd a Djurgarsdbron köti össze; a vonat a Riddalholmen és a Norrmalm, valamint Södermalm között zsilipeken keresztül fut be a központi állomáshoz. A tón éppen keresztül haladó vonat élénkíti az amúgy is festői képet.

Az ember nehezen hagyja el a szép kilátó helyet s mint két szerető jóbarátnak nehezére esik a válás és csak sok kézszorítás után távoznak el egymástól, úgy nehezen hagytuk ott a szép panorámát, melyhez hasonlót nem sokat lát az ember s a lélekre feledhetetlen hatással van. Tó és szárazföld, hegy és erdő, művelt terület s szabad

természet, az Istennek és embernek munkája ritka összhangzásban egyesül itt s önkénytelenül arra a mondára gondol az ember, melyet Stockholm keletkezéséről a hagyomány fenntartott.

A Mälar-tó vidéke a magas svéd műveltségnek tűzhelye. Nyugatra Värmland felé kifejlett a kereskedés, északra Dalarnéban virágzik a bányaipar. Az ipari és kereskedelmi életnek ezen a vidéken gócpontja: Stockholm. Szerencsés fekvése avatta a svédek fővárosává. A Keleti-tenger mellett feküdvén, ezzel szabad összeköttetése van, az Atlanti-Oceánnal a Södertelje-, Göta- és Trollhätta-csatornán át közlekedik, a gazdag vasúti hálózat pedig Svédország minden részével összeköti.

Stockholm Svédország első városává a XVII. században lesz. Az elővárosokat 1635—44-ig terjedő időközben egyesítik s azóta egyre emelkedett, de különösen az utolsó két évtized alatt fejlődött nagyot és szépült meg erősen. Az egyre terjedő város épületeinek befogadására nem voltak elégségesek a Mälar-tó és a Saltsjön között fekvő szigetek és a város a Norrmalmban, a Mälar-tó partján terjeszkedett, ami által építészeti szépségben nyert ugyan, de egyúttal ékes koronájának egy részétől is megfosztatott.

Stockholmnak középpontja: a Staden, ennek dísze s az egész város koronája: a királyi palota. A szép és nagy négyszögű palota a Saltsjön és a Mälar-tó partján a város összes épületén uralkodik arányainak nemes összhangjával és szép fekvésével. Két kiugró szárnyépülete közt terül el a királyi kert. Építése soká elhúzódott, 1697-ben fogtak hozzá, azonban a külháborúk miatt keletkezett pénzhiány nem engedte meg a palota építésének folytatását, 1728-ban ismét folytatták a félbeszakított munkát és 1754-re elkészülvén, termeibe bevonult a királyi udvar.

A királyi palota felépítése tíz és fél millió svéd koronába került. Időközökben javítására és szépítésére nagyobb összegeket fordítottak.

A királyi palota őre rendkívüli szívességgel s igazi svéd előzékenységgel mutatta meg a nyolcszáz szoba közül a legszebbeket. Teljesen megbízva a társaságban, nem gyakorolt úgyszólván semmi ellenőrzést, amit más országok királyi palotájának megtekintésénél nem lehet tapasztalni. Legelőször a királyné szobájába vezetett bennünket, azután keresztül mentünk a tanácskozó-, fogadó-, vörös-, zöld-, kék- és a nagy étkező-termeken s végül az ünnepi terembe jutottunk. A termekben pazar a díszítés. A falakon pompás gobelinek, képek ragyognak. Egyik teremben Bernadotte-nak, más néven XIV. Károly svéd király feleségének, a volt serfőzőleánynak igen sikerült szép arcképére hív-

ták fel figyelmünket. Az oldalfalak és a menyezet festményei, az asztalok értékes vázái, különösen a vörös-terem porphyr-vázája, a kékterem mozaik-asztala és a francia barátságnak sok becses emléktárgya alkotja a svéd királyi palota termeinek műkincsét; a díszítésben meghívott francia művészek működtek közre. A lépcsőház falán Kronberg falfestményei közül az egyik XII. Károlynak svéd partra szállását, a másik pedig II. Oszkárnak doktorrá-avatását ábrázolja.

A királyi palotához közel a történelmi nevezetességű hely: a nagy piac (Stortorget). II. Keresztélyről (1513—1523) a vad lelkü, esküszegő dán királyról szól az ének, aki bevonulván Stockholmba, svéd királlyá koronáztatta magát. Ellenségei számára általános bűnbocsánatot hírdetett s szavának igazságát esküvel pecsételte meg. A koronázást engesztelő ünnepély követte, amelyre a legelőkelőbb svédeket meghívta, elfogatta s a nagy piacon lefejeztette. A király nérói vad, gonosz lelkületét mutatja, hogy mialatt a bakó iszonyú munkáját végezte, a városháza erkélyéről mosolyogva gyönyörködött kegyetlen bosszújának áldozatában.

A vérfürdő II. Keresztély ellen méltán keltett iszonyú gyűlöletet és lázadást. A mozgalom élére Svédország nagy fia: Vasa Gusztáv állott, aki élvén a gyanúval, a kiengesztelési ünnepélyen nem jelent meg s így a svédek szerencséjére megmenekült. A vadlelkű, esküszegő, bosszúálló királytól megmentette nemzetét.

Széles híd köti össze a Stadent a Riddarholmen nevű sziklaszigettel, amelynek temploma az elhunyt svéd királyok nyugovóhelye, a svédd ɐəɥɯekonja. A régi klastromi templom kilencven méter magas tornyával, melyet 1839-ben emeltek, Stockholm legmagasabb épületei közé tartozik. Magában a templomban nincs semmi dísz. Oltár is csak egy van benne. A falakat és a sírokat az ellenségtől elragadott diadaljelvények díszítik. Három csoportban helyezték el a Vasa- és a Bernadotte-uralkodóház elhunyt tagjait, Vasa Gusztáv és IX. Károly kivételével. II. Oszkár, a svédek tudós és költői hajlamú királya az utolsó halott.

A Gusztáv-, Bernadotte-, és a Károly-sír alkotja a három csoportot. Az első a legrégibb. Ebben van a Holstein-gottorp házból származott királyok koporsója között a breitenfeldi s lützeni (1632) hősnek, II. Gusztáv Adolfnak egyszerű márványkoporsója. Sírjának legnagyobb ékessége a most már szakadozó félben levő zászló, amely a lützeni csatában a katonákat győzelemre vezette.

A Bernadotte-sírban helyezték el a most uralkodó család összes

elhunyt tagjait, a templom déli részén van a Károly-sír: X., XI., XII. Károly nyugvóhelye.

A templomban a falakra illesztett címereken akad meg a szem, ezek a serafin-rend címerei, amelyeken rajta van azon férfiaknak neve, akik az adományozás folytán tulajdonosai voltak. A sok nagy név között örömmel olvastuk két magyar embernek: Andrássy Gyulának és Kálnoky Gusztávnak nevét. Jelmondatukat lejegyeztem magamnak. Andrássy jelmondotta: Fidelitate et fortitudine. (Hűséggel és vitézséggel); Kálnokyé: Nec timide, nec tumide (Legjobb a középút.)

A királysírok megtekintése ráterelte figyelmünket Svédország történetére. A svéd nép sok küzdelmen s válságon esett keresztül. Belviszályok nemesek s királyok, nemesek és parasztok között, trónvillongások, külellenség többször emésztette az ország erejét s kockára tette Svédország függetlenségét. A XIV. században Margit királyné, a svédeknél uralkodó Folkunger-család utolsó tagja egyszerre három ország: Dánia, Norvégia és Svédország koronáját bírta. A Kalmár svéd városról nevezett uniót (1397.) létesíti, de az egység sohasem emelkedett törvényerőre. Utódai sanyargatták a népet annyira, hogy a XV. században a svédek történetében vezető szerepre emelkedett parasztság részéről a tűrhetetlen helyzet megszűntetésére mozgalom indúl meg, melyhez a bányászok is csatlakoztak. Dalarné lakosai voltak a lázadás éltető elemei. Vezérök, Engelbrecht meggyilkoltatott ugyan, de Svédország függetlenségét kivívták.

Az unio egy időre megszakad, mig a XVI. században II. Keresztély hatalma alá veszi Svédországot s az uniót vissza akarja állítani. Zsarnoki uralma ellen ismét Dalarne lakosai kelnek föl s a mozgalom élére a svéd jellem kiváló megtéstesítője áll, aki II. Keresztély uralmát s vele együtt az uniót is megsemmisíti. Királlyá választatván, ő lesz a Vasa-uralkodó család (1523—1810) megalapítója s a koronát családjában örökölhetővé tette. Uralkodása idejére esik a reformátió behozatala Svédországba és az ország anyagi helyzetének javítása miatt az egyházi javak bevonása. A svédeknek világhírnevet s nagyhatalmi állást II. Gusztáv Adolf szerzett a harmincéves háborúban s korának egyik legnagyobb férfia, Oxenstjerna által az ország belső reformját teremti meg. A dánok hatalmát X. Gusztáv Károly töri meg és a svédeknek a Sundon keresztül szabaddá teszi az útat az Északi tengerre. XI. Károly az egyeduralom megalapítója. A nemesség hatalma ugyanis a királyság rovására nagyon megnövekedvén az ebből származható veszedelem elhárítása végett XI. Károly jogaikat megszünteti,

javaikat a korona részére foglalja le. Mint II. Nagy Sándort ünnepli a világ XII. Károlyt diadalmas csatái után. Országát egyszerre három oldalról: az oroszok, dánok és lengyelek részéről fenyegette veszély s mind a három ellenséget lefegyverezi. A pultavai csata (1709) után Törökországba menekül és sok évi bolyongás után veszedelmes lovaglások között hazatérve, óriási akaraterejével rendbe hozza az állam ügyeit. Halálával 1718-ban sírba szállt a svédek politikai nagysága.

A hosszas háborúk folytán keletkezett súlyos viszonyok miatt a király korlátlan hatalma helyébe a korlátlan országgyűlés lép s a középnemesség túlsúlyra jutásával Lengyelország sorsára jut Svédország, ha a tudományok és művészetek iránt kiváló szeretettel viselkedő III. Gusztáv az országgyűlés hatalmát meg nem tudja fékezni. Fia, IV. Gusztáv alatt Napoleon elveszi a svédektől Finnországot s az oroszoknak adja. IV. Gusztáv szerencsétlen uralkodásával veszedelmes helyzetbe kerültek, a melyből úgy menekültek meg, hogy a királyt lemondásra kényszerítették s a régi alapon új alkotmányt dolgoznak ki, mely ma is kevés változtatással az ország legfőbb törvényét alkotja.

XIII. Károly után egyenes leszármazású egyén nem lévén, politikából Napoleonhoz csatlakoztak és tábornagyát, Bernadotte-t királyúl fogadják, aki XIV. Károly néven a jelenlegi svéd uralkodó-háznak a megalapítója. Ő létesíti az uniót Norvégiával, de az egyesülés alapját rosszul veti meg és ez volt a főoka a norvégek 1905. nov. 18-án történt elszakadásának. A gazdasági átalakulás, az ipar fejlődése és a tudományok fellendülése jellemzi I. Oszkár uralkodását; a népképviseleten nyugvó alkotmány XV. Károly uralkodása alatt 1865-ben lép életbe s a birtokos osztálynak biztosítja a döntő szerepet az országgyűlésben.

E rövid történeti visszaemlékezés mutatja, hogy mily sok megpróbáltatáson ment keresztül a svéd nép s történetükben sok az egyező vonás a mienkkel. Nekik is vannak dicső szabadsághőseik, nagy nemzeti királyaik, a nemesség viszálykodása náluk is sok bajnak volt a szülőanyja. Midőn a nemzeti királyoknak magva szakad, ők is idegenben keresnek uralkodót, de a Bernadotte-uralkodócsalád a helyzetből kifolyólag náluk teljesen nemzetivé lesz s a királysírok templomában egyforma kegyelettel adózik a Vasa- és Bernadotte-uralkodó-család elhunyt tagjainak.

A Stadenről gyalog átsétálva, a Norbó-hídon keresztül a Gusztáv Adolf-térre jutunk, amelyen a hős vezérnek lovasszobra vitéz tetteit juttatja eszünkbe. A Gusztáv Adolf-tér jobb oldalán van az Opera,

melynek nevezetes teraszát nyáron a stockholmiak s idegenek, különösen az esteli órákban, kiváló előszeretettel keresik föl remek fekvése miatt s annyira látogatott, hogy az ember nehezen juthat helyhez.

Egészen a teraszhoz nyúlik a Saltsjön, a Keleti tenger öble, kék vizét a gőzhajók szelik s tükrében a kigyulladó villanylángok ezrei csillámlanak vissza. A terasszal szemben a Staden és Skeppsholmen épületei tűnnek fel. Már tizenegy óra felé jár az idő s a nap festői színben piroslik az égen, közbe-közbe elbújva előlünk a felhők leple alá. Különös látvány nekünk az éjjeli nap országa, ahol a nyári hónapokban a nap csak tizenegy órakor egy pár órára nyugszik le és éjfél után egy órakor ismét kel. Az éjjeli nap teljes szépségében a lappok földjén élvezhető június ötödike és július tizenegyedike között.

Az Opera mellett a király-kertben végzi sétáját és keres szórakozást a stockholmi közönség. Déli részén emelkedik XII. Károlynak lovasszobra s talapzatát az ellenségtől elfoglalt mozsárágyúk veszik körül. A királyi kert másik részében XIII. Károly porfhyr-szobra magas talapzaton foglal helyet. A szobor alapját még XIII. Károly életében tették le. A granit-alapon fekvő négy oroszlán Fogelbergnek kitűnő munkája.

XII. és XIII. Károly szobra között van a király-kert szökőkútja. Széles medencéje a tengert ábrázolja s a belőle kiemelkedő sziklára hatalmas teknősbéka borúl, amelynek lapos oldaláról a felszökő víz ismét a medencébe csapódik vissza. A szikla hat fülkéjében az északi istenségek alakjai láthatók. A szökőkút csoportozatával a művész a tengernek a folyóvízzel való egyesülését akarta megtestesíteni.

Amig a szökőkútat nézegettük, kedves kis eseménynek voltunk szemtanui. A medence oldalára fölkapaszkodó kis svéd gyerek addig kacérkodott a medencében ficánkoló halakkal, mig egyszerre csak játszótársai közé zuhant. A fürdésen kívül azonban egyéb baja nem történt, mert a segitség idejekorán megérkezett s megmentette a reá nézve most már kellemetlen társaságtól.

A királyi kerten áthaladva, az előttünk elterülő teret az új és díszes királyi márványszínház emeli s innét rövid út vezet a Berceliusparkhoz. Ezen virágokkal dúsan díszített sétáló hely közepéu helyezték el Bercelius Jakabnak, a híres vegyésznek bronzszobrát, nem messze a Nyibroviken-téren pedig Eriksson Jánosnak, a gőzgépek és monitorok föltalálójának bronzszobrát.

Legszebb utcája Stockholmnak a Strandvägen, amelyen a Bercelius-park mellett élénk a közlekedés a Norrmalm és a Djurgarden,

az állatkert között. Aki Stockholmban megfordul, nem mulasztja el a Djurgarden megtekintését, egyrészt mert észak állatvilágának szép példányait láthatja itt az ember, másrészt pedig, mert e természeti szépségében gazdag s a stockholmiaknak legkedvesebb sétálóhelyén a svéd nép tanulmányozására is alkalom kínálkozik.

Mindjárt a bejáratnál nyomorúlt kis kunyhója mellett álldogáló törpe alakhoz, lapplakóhoz érkezünk. Silány kunyhója a lappországi faházakat mintázza. Ilyen nyomorúlt kis kunyhóban lakik a lapp-család fenn északon. Férfiak, asszonyok, gyerekek, cselédek és a lapp kutyái mind együtt. A piszkos kávéüstön kívül nincs a házban semmi bútordarab, nincs konyha, és a füst a viskó tetején levő nyíláson megy ki a szabadba. Az egész lapp-család kutyástól a szoba közepén gyújtott tűz körül melegszik s a rénszarvas földre terített bőre pótolja az ágyat, széket, sőt még néha az asztalt is. A lapplakó élvezete a pipa és a kávé, ez utóbbit az „istenek italá"-nak nevezi. Az ember, a teremtés remek alkotása kitéve a zord természet ölére, így tengeti északon életét. Nélkülözhetetlen állataiból, a rénszarvasokból szép díszes példányok félénken húzódnak meg a lapplakó kunyhója mellett a Djurgarden elkerített területén.

Az állatkertet megtekintve, a kilátó hely (Bredablick) felé irányítottuk lépteinket s közelében a mintaképen épített svéd parasztház vonta magára legelőször figyelmünket. Egyszerű faház ez két szobával, amelyek közül egyikben lakik a család, a másikban pedig más egyeben kívül az ünneplő ruhákat tartják. Egy idősebb asszony lányával együtt szőtt a házban. Ez a fiatal tizennyolc éves lány volt a ház ékessége. Ilyen szép lány-arcot még nem láttam életemben. Arca tiszta, mint a hármat, egész megjelenése elbájoló. A szabad természet szép virága lehet csak ilyen. A tiszta arcon kék szemek ragyognak, az idegenek tekintetét azonban nem birja ki és szemét lesütve távozik a környezetből.

A svéd parasztnak házi életébe bepillantva, a kilátó helyre mentem föl, honnét hetvenhét méter magasságban a tenger színe fölött szép kilátás nyílik Stockholmra és vidékére. Sokáig elgyönyörködtem a fenséges képen és önkénytelenül is párhuzamot vontam azzal a látvánnyal, mely egy alkalommal Svájcban a Rigin tárult elém.

Itt a természet csodás szépségét vegyítve látom az emberi munka és szorgalom eredményével, ott hegy és erdő, tó és völgy, szóval maga a nagy természet eredetiségében, amint az Úr kezéből kikerült, nyujtott festői panorámát.

Legfőbb pontja az állatkertnek: a Scansen. Az „Északi Múzeum“, mielőtt külön épülete nem volt, a Scansennak egy részét alkotta, itt mutatják a svédek nemzeti táncukat. Kiváncsian lestem a svédek táncát, mert a táncban benne van a nép lelkének érzése. Isten szabad ege alatt kerek alakú tér közepén a tánc bemutatására magasabb emelvényt helyeztek el, s emellett köröskörül az ülő- és az állóhelyeket teljesen megtöltötte a kíváncsi közönség.

Körülbelül harminc tagból álló személyzet, fele részben férfiak, fele részben nők, jelent meg kitűzött időben az emelvényen vagy hat szál hosszú dolmányú, kopott külsejű zenész kíséretében. Amint körbe álltak, a férfiak között a nőknek öltözködése ötlött legelőször szemembe. Nagy változatosság mutatkozik a fejdíszben. Fehér- és pirosszínű csokor, fehér szegélyű és hosszában csíkokkal erősen átszőtt sapka, vagy piros keszkenő van a fejükön. Két oldalon befűzött prusznikjok Magyarország egyes vidékén a nőknél dívó népviselethez hasonlít. A szoknya az egyiken kék, a másikon fekete, a harmadikon ismét más színben játszik s rajta zöld, kék és pirosas sáv fut végig. A főékessége azonban a svéd nőviseletnek a csíkokkal erősen tarkázott vörös, zöld, kék, sárga színkeverékből álló kötény, melyet vörös kötővel izlésesen illeszt a svéd nő derekára. A ruházatot a lábon fekete, vagy vörös csíkú harisnya és nyirfa-talp egészíti ki.

A zenészek a dudaféle hangszerből bús dalokat csaltak ki, melyre a férfiak a nőkkel különféle táncokat lejtettek. Általában csendes menetűek a táncok, de közbe-közbe szilajabb forgásokat is végeznek, sőt valóságos mesterfogással végbevitt táncfordulatok is következtek s ezekhez a nőknek a férfiak lábdobbanással adták meg a jelt. A tánc ez a része már nem volt szép, úgy, hogy cigánykarikáknak is bevált volna s inkább mű-, mint néptánc volt.

A Djurgarden mellett a svéd nép áldozatkészsége közadakozás útján létesítette a Nordisches Múzeum új épületét és az „Északi Múzeum“ gyüjteményét 1907-ben Scanséből ide helyezték át. A múzeum célja: a svéd néprajznak becses emlékeit megőrizni s a svéd népben nemzeti öntudatot és hazaszeretet ébreszteni. A jelen korra vonatkozó gyűjtemény még nagyon hiányos.

A svédek büszkesége a stockholmi Nationál-múzeum, amely a Blasiiholmen-épült. Történelmi, iparművészeti, festészeti, szobrászati, stb. csoportra oszlik. Legértékesebb a történelmi osztály, ahol a nemzeti múzeum jelenlegi igazgatója kiváló előzékenységgel fogadott bennünket s szeretettel említette, hogy egy alkalommal Görögországban magyar

tudósokkal találkozott s azóta nagy rokonszenvvel viseltetik a magyarok iránt. A történelmi osztályon ő vezetett bennünket végig s érdekes magyarázatokat fűzött az egyes tárgyakhoz.

A nemzeti múzeum igen sok és értékes ritkaságot tartalmaz. A kőkorszakból védő eszközöket, tűzkőt fogóval, ez oly ritka példány, hogy másutt sehol sem található, a bronz- és a vaskorszakból karpereceket, fegyvereket, dísztárgyakat, nyakékeket. A középkor maradványai között a svéd középkor legnevezetesebb fafaragványát, amely sz. Györgyöt a sárkánnyal ábrázolja s a svédeknek a dánokon nyert csatája emlékére készült; az arábiai és byzanti metszéssel díszített drágaköveket, melyeket a harminc éves háborúban hoztak Svédországba; a pompás értékes kövekkel kirakott aranycsattot és ezer éves karéket, melyet az igazgató szerint a tengerből kifogott angolna gyomrában találtak. Az egyik teremben Vasa Gusztáv idejéből összegyűjtött tárgyakat őrzik. A runa-írás emlékeiből több példány van a nemzeti múzeumban. A svédek azt az írásmódot, mely a mi rovásírásunkhoz hasonlít, a parasztoktól tanulták.

Az iparművészeti osztályban gazdag gyűjtemény van porcellán-, valamint római és görög edényekből.

A nemzeti múzeum festészeti osztályának alapját a XVII. és XVIII. században veti meg Tessin Gusztáv, aki követi minőségben lévén Párisban, innét szerzi az első festményeket a múzem számára. Ezen korból való a francia és hollandi képgyűjtemény, valamint a Rembrandt-féle nagy kép, mely azt a jelenetet ábrázolja, hogy Claudius Civilis mikép szólítja fel a bataviusokat a rómaiak ellen. A nemzeti múzeumnak rendkívül szép képe Matsysnak Vénus képe és Bouchernek Vénus diadala. Majd Van Dycknek sz. Jeromosa és Rubensnek egy pár eredeti képe a sok másolat között ragadja meg a figyelmet, a külföld legújabb művészetéből a svéd nemzeti múzeumban igen keveset találunk.

A svéd festőművészetben a XVIII. század végén erősen mutatkozik a francia hatás. A svéd festők a maguk kiképzése végett seregesen tódulnak Franciaországba és a francia művészet alapján igyekeztek a nemzeti festészetet megteremteni. Az utóbbi években azonban a svéd festőművészet nemzeti irányban fejlődik s a lényeget a svéd népre s földre helyezik.

A stockholmi kastély égése (1697) Höckertnek jeles képe. A királyi palota lépcsőházának falfestményeit az újabb kor jeles művésze: Kronberg Gyula készítette. Szép kép még a nemzeti

múzeumben Saul és Dávid és XII. Károly a ravatalon. Legnagyobb festőművészüknek tartják Rosen Gyulát. A nemzeti múzeumban van két kimagasló képe: XIV. Erik és Mansdotter. A színek előkelő választása és a jellemzés nagy művészete sugárzik felénk képeiről. Tiren a lappföldről veszi festményeinek tárgyát s megragadóan állítja elénk alakjait. A nemzeti múzeum festményei között vannak: Liljefors Brúnó és Björke Oskár művei. Jeles tájképfestő Jenő herceg, aki hogy az ifjúságnál a szépérzéket fejlessze, a közép- és népiskolák termeinek és lépcsőházainak falára művésztársaival tájképeket festett. A nemzeti múzeum lépcsőbejáratánál Larsson Károlynak a svéd művészetből egyes jeleneteket ábrázoló hat freskója a legjobbak közé tartozik.

Szobrászati művekben a nemzeti múzeum nem oly gazdag, mint a festményekben. A régiebbek közül ritka műkincs az alvó Endymion. Hadrián villájának romjai közt találták 1783-ban. A svédeknek III. Gusztáv Rómából szerezte meg. Az újabbak között Sergelnek a stockholmi nemzeti múzeum létesítőjének szobrain kívül kevés a kiváló, egyáltalában a szobrászat terén a svédek nem tűnnek ki, az utcák terein elhelyezett szobrok is kevés művészi beccsel bírnak. A legjobb Sergelnek III. Gusztáv-szobra.

Európa elsőrangú múzeumai közt foglal helyet a Reichmuseum. Az északi állat-, növény- és ásvány-világ ritka példányait halmozták össze benne a svédek s különösen szakemberre igen tanúlságos. A sok szép gyűjtemény között megbámúlja az ember a diluviális korszak óriási repülő gyikjait, amelyekhez hasonló nagyságú állatokat csak a berlini természettudományi múzeumban láttam. Látni kell ezeket s csak akkor tudunk fogalmat alkotni az említett korszak állatvilágáról. Becses darabjai még a nemzeti múzeumnak Andrée-nek az északi sarkról utoljára elbocsátott galambja; és a zebrához hasonló új állatfaj, amelyet Afrika legnagyobb folyója, a Kongó mellett találtak, valamint az épület előcsarnokában elhelyezett ötvenezer font súlyú meteorit, eddig a világnak legnagyobb meteor-köve. Ez Grönlandban 1866-ban esett le és Nordenskjöld, a híres északsarki utazó 1871-ben szállíttatta Stockholmba.

A stockholmi múzemok fényes bizonyságául szolgálnak a svédek tudomány és művészetszeretetének. Már földrajzi helyzetöknél fogva is a természet vizsgálata és utazási, valamint a kutatási szellem náluk nagyon kifejlődött. A szép és a változatos természet önkénytelenül is magára tereli a figyelmet és az nagyban hozzájárul a tanításügyön

kívül, melynek szervezésében a XVII. században Amos Comenius, a nagy paedagogus működött közre, hogy a svédek igen jó megfigyelők és ezen hajlamuk világhírű tudósokat teremtett.

Hírneves férfiai között első helyen kell említenem a nagy Linné Károlyt (1707 - 78) a növények nemi életén alapuló természettudományi rendszernek halhatatlan megalapítóját, ki a növényeket kedves gyermekeinek, a botanikát pedig „scientia amabilis"-nek nevezte. Az 1739-ben létesült svéd királyi tudományos akadémiának igazán méltó első elnöke volt. Celsiusnak, a kitünő astronomusnak és fizikusnak nevét a róla elnevezett Celsius-hőmérő örökítette meg. A limphatikus edények föltalálója és a vivisectióra alapított tanítás létrehozója Rudbeck Olaf, ki mint archeologus és történetíró is kiváló és kimutatni iparkodik, hogy a svéd műveltség a többi országok műveltségének az alapja.

A svédek a vegyészet terén vezetnek. A nem egészen ismert nyolcvan elem közül huszat ők találtak föl. A kémiának a kitűnő tehetségű Schéele a megalapítója; a nagy kémikus és fölfedező. Berzelius pedig korának megfelelő vegyészeti rendszert alkotott. A dinamit feltalálója Nobel Alfréd. Találmányával rengetég vagyont szerzett. A harminc milliós Nobel-alapítvány svéd koronákban tőle származik. Kamatait azoknak szánta, kik a vegyészetben, a természettanban, vagy az orvosi tudományokban kitűnnek, vagy irodalmi téren a svéd nép testvéries együttérzésének előmozdítására leginkább befolynak.

A természettudományi kutatási vágya a svédeknél különösen a XIX. században vett nagy lendületet. Mint utazó világhírűvé lett Nordenskjöld Adolf, akinek először sikerült körülhajózni a világot; mindenki ismeri Andrée nevét; 1897. jul. 11-én szállt fel léghajón két társával, hogy az északi sark megközelítésének nagy kérdését megoldja, de vissza nem tértek. Sven Hedin középázsiai utazásával s földrajzi kutatásaival emelkedett hírnévre s 1909. áprilisában nálunk Budapesten is tartott fölolvasást. Költőjük közül ismeretes, a Frithjof monda, szerzőjének Tegner Ézsaiásnak neve, ki lelkesült dalokban buzdította honfitársait egyesülésre Napoleon ellen s az Oroszország ellen indítandó háborúra.

Nemcsak a közép és felső osztály, hanem a svéd köznép is a műveltségnek magas fokán áll, majd minden ember tud írni és olvasni. A kézügyesség gyakorlati fejlesztésére és a test fejlesztésére nagy gondot fordítanak és az úgynevezett „Slöjd és a svéd gimnasztika" Európa iskoláiban mindinkább tért hódít.

A köznép foglalkozása vidékenkint változó. A földmívelés a legfőbb

gazdasági ág, a lakosságnak több mint fele ezzel foglalkozik, csak kisebb része iparos és még ennél is kevesebb a kereskedő. A gazdálkodás a kisbirtokon alapszik; újabb időben maga az állam önálló kis gazdaságokat létesít s olcsó kamatra s törlesztésre egyeseknek örök tulajdonul adja, hogy ezáltal a gazdasági életen lendítsen. Leginkább árpát és rozsot termelnek. Virágzik az állattenyésztés. Sokat jövedelmez nekik a tejgazdaság. A hegyekből sok vasat és ércet bányásznak s alig húsz éve az „alvó milliók" helye: Norrland a rendszeres bányászat középpontja. A hatalmas erdőségek, különösen Norrlandban igen sok fát szolgáltatnak nekik s újabban a többi nyersterményekkel földolgozva szállítják a külföldre.

A svéd ipar még az alsó fejlődési fokon van. Legfontosabb iparág: a fa, papir és gyufa, legjelentősebb a fém és gyáripar. A vízesések erejének kihasználásával a svéd ipar mindinkább lendül. A svéd szorgalmas, munkás nép. Külső alakra hatalmasok, erősek, habár több középtermetűt is láttam.

A svéd férfiú udvarias és előzékeny. Stockholm felé utazva Norrköpingnél történt azon eset, mely világot vet a svéd férfiú udvariasságára. A vonatnak több percnyi megállási ideje volt s ketten: egy férfiú és egy nő a társaságból leszálltak az állomásnál képes levelező-lapot venni és a kiszabott időről megfeledkezve, gyönyörködtek az állomás előtt elterülő szép virágos térségen. A vonat indulását mégis észrevéve, lélekszakadva rohantak feléje. A férfiúnak sikerült még idejében felkapaszkodni s megjelenvén közöttünk ijedt arccal beszélte el esetöket. Ő neki, úgymond, még szerencséje volt, azonban nem tudja, hogy vajjon társával mi történt, a vonaton van-e, vagy pedig lemaradt. Elég sok idő telt el, míg a vonat utolsó kocsijából örömünkre a nő is hozzánk érkezett és még mindig szívszorongva mondta el, hogy az utolsó percben egy svéd férfi karonfogva tette föl éppen arra a kocsira, amely előtte volt. A nő nem győzte magasztalni lovagjának előzékenységét, akinek azonban ijedtében a szívességet megköszönni elfelejtette.

A svéd nő kedves, finom, tiszta és szép teremtés. Üde arc, hófehér bőr, többnyire szőke hajjal párosulva, kedves és keresetlen modorral és szerénységgel a svéd nőt megjelenésében kedves jelenséggé varázsolja. A nőkre nézve szabadabb életfelfogás uralkodik északon, mint nálunk és sok oly dolgot elítélünk mi a nőknél, amelyeket a svédek és dánok egész természetesnek találnak s amelyek nem esnek lazoknak erkölcsi rovására.

Mosolyogva foglal helyet az ember a borbélyüzletben, melynek tulajdonosa és kiszolgálója nő, aki ügyes művészettel végzi el munkáját. Az utca képét tarkítják az egylovas kocsik nőkocsisokkal. Stockholmban és Kopenhágában a hivatalnokok egy része nő, az utóbbi helyen a városházánál alkalmazott ötszázhúsz hivatalnok között száz a nő-hivatalnok. A dánok fővárosában a tenger partjáról néztem a nő-evezősöket. A sport ezen faját testedzés szempontjából a nők is úzik s nem ütődik meg rajtuk senki sem. A feminizmus ily módon nyer megoldást a svédeknél és dánoknál. A nőnek igazi hivatása ugyan a családban van, mivel azonban soknak közülök nincs módjában családi hivatását teljesíteni, északon gondoskodnak, hogy a nő is munkájával kereshesse meg létfenntartásának eszközeit. Ilyen érzelemben a feminizmus megengedhető, de az az irány, amely a nőnek a férfiúval minden téren egyenlő jogokat követel, határozottan elítélendő.

A svédeknél az idegeneknek első pillanatra feltűnik az étkezés módja s az ételek minősége. A svédek későn feküsznek, de későn is kelnek. Ha reggel nyolc órakor reggelizni akarunk, úgy ezt este kell a szállodában megmondanunk, mert különben üres gyomorral kezdhetjük meg a napi kirándulást.

A tulajdonképeni ebéd este van. Az ebédet előétel előzi meg: a smörgås. Hideg ételek a legkülönbözőbb nemből: hering, sonka, hal, sajt, vaj, kaviár és sok más egyéb. Ezeket több különböző kis tányérban közös asztalra teszik és a vendégek maguk szolgálják ki magukat. Ezután következik a tulajdonképeni étkezés, amely a mienkhez hasonlít azzal a különbséggel, hogy igen sok tengeri halat és vajat fogyasztanak. Minden étkező asztalon föltaláljuk a Fladbrödöt. Ez a svédkenyér, nagy kerek, kemény, szárított lepényféle eledel és ropogtathatunk belőle annyit, amennyi tetszik, fizetni külön nem kell érte. Árpa és rozsliszt-keverékből vason sütik dagasztás nélkül. Egyik társunk macesnek keresztelte el. Az idegen kezdetben nem érzi az ízét, de később megszokja s kedvteléssel fogyasztja.

A vendégek kiszolgálása finom és tiszta. Az étkezőtermek mellett a szállodákban külön termek vannak, amelyek az étkezés előtt és után a vendégek gyülekezőhelyei. Az étkező termekben a hangosabb társalgás, a magyar jókedv ismeretlen és szokatlan jelenség előttük; dohányozni nem szabad, különös felfogásuk szerint különben nők jelenlétében egyáltalán nem dohányoznak, aki pedig mégis megcselekszi, az illetlenséget követ el.

Az étkezésnél leginkább üveges sört isznak, bort nem lát az ember az asztalon. Egyik útitársunk kíváncsiságból bort rendelt, azonban nagyon elcsodálkozott, midőn fizetésre kerülvén a dolog, három deciliter közönséges bort svéd értékben két koronába számították. Az élet drága. A mi pénzünknek csekély az értéke. Pénzük Dániával és Norvégiával közös. Egység: az ör. Tiz svéd korona tizennégy magyar koronának felel meg.

Vidám, kedvre derítő italuk a puncs. Íze olyan, mint az égetett pálinkáé s az idegen, ha megízleli, nem győz belőle eleget inni. A svédek különösen azelőtt sokat fogyasztottak belőle. Pezsgésbe hozza még az észak hidegebb vérű lakóinak vérét is. Nagy mértékben élvezve romboló hatása van a szervezetre és a svéd nép erős akaratáról tesz tanúbizonyságot azon eljárása, melyet különösen a puncs s általában a szeszes italok ellen az önmegtartóztatási egyesületek révén kifejt.

Katonák, orvosok, egyetemi hallgatók s tanulók szövetkezetekké alakulnak az alkohol ellen való hathatós védekezésre. Maga az állam is ötven év óta ellenőrzi és korlátozza a szeszes italok készítését és elárusítását. A községek pedig a göteburgi rendszer mintájára a szeszes italok kizárólagos kimérhetési jogát olyan félhivatalos jellegű társaságra ruházzák, melynek a fogyasztási bevételt illetőleg semmi érdeke nincs.

Minő józanságra mutat az, hogy Stockholmban éjjel csak tizenkét óráig szabad szeszes italt kimérni! Nekünk egészen különösnek tetszett, hogy Göteborg egyik szórakozó helyéről, ahol svéd művészek dalaikkal mulattatták a közönséget, vasárnap éjjel tizenegy órakor egyszerre mint a vihar, felkerekedett az óriási közönség s mind kivétel nélkül haza felé sietett.

Svédország lakosainak száma öt millió, ebből Stockholmban 318,998-an laknak. A nép úgy itt, mint egész Svédországban a luteránus vallást követi, más vallásuak kis számban vannak. A templomok belső felszerelései, a papok misemondó ruhái azonban a járatlan idegent csalódásba hozzák s azt hiszi, hogy katholikus templomban van. Vasa Gusztáv tudniillik ravaszsággal élt a reformatió behozatalában, hogy a népnél törekvése erős visszahatásra ne találjon, a lényeget megváltoztatva, minden külsőséget meghagyott.

Az éghajlat Stockholm északi magasabb részein meglehetősen zord. A levegő középmérséklete: 5.68°. Nagyon rövid ideig tart a meleg időszak s emiatt egy stockholmi svéd család kijelentése szerint vannak olyanok, a kik szeretnének melegebb éghajlat alatt lakni.

Stockholm a svédeknek nemcsak fő, hanem egyuttal legjelentékenyebb iparos és kereskedő városa. A gyárak száma felül van a négyszázon. Sörfőző, gyapju- és selyemszövő, butor- és porcellángyárai híresek. Gépészeti és érczöntő műhelyei elsőrendűek. Rendkivül jellemző a városra a telefon. Az egész város csupa telefon-hálózat, s alig van ország, melyben a távbeszélő annyira használatban volna, mint Stockholmban, pedig csak 1880-ban vezették be. Kezdetben magánvállalat volt, 1883-ban azonban megvette az állam s évenkint svéd koronákban hat millió bruttó jövedelmet hajt neki. Üzletekben, hivatalos- és magánhelyiségekben mindenütt található és svéd fölfogás szerint az nem úri ember, kinek távbeszélője nincsen. Jelenleg a száztizenkétezer telefonból minden negyvenöt egyénre egy esik. Joggal mondhatjuk ezek után, hogy Stockholm: a telefon városa.

Stockholm gazdag kiránduló helyekben. Elragadó hajóútja miatt rendkivül látogatott Saltsjöbaden, a stockholmiak üdülő- és fürdőhelye. A Keleti-tenger öblében kis sziget közepén 1892-ben keletkezett; kényelmes fürdői, fenyő- és nyírfaerdei, egészséges levegője, festői szép vidéke és jó összeköttetése Stockholmmal vetették meg fejlődésének alapját.

A szép Mälar-tón nyugati irányban hajózva a királyi családnak nyaraló helyére Drottningholmba juthatunk. A királyi vár nagy kert közepén fekszik. Megvan még a régi színpad, melyet III. Gusztáv a szabadban emeltetett és saját darabjait adatta rajta elő.

Stockholm vidékén több történelmi nevezetességű hely van. A düledező váromladékok régi idők letűnt emlékéről beszélnek. Ilyen történelmi nevezetességű hely: Gripsholm a Vasa-kastéllyal. Ide zárta be féltékenységből XIV. Erik testvérét, kinek fogságában érlelődött meg az a gondolata, hogy bátyját letaszítja a trónról. A gondolat tetté vált s most a királyi testvérek szerepet cseréltek. XIV. Eriket kis kalitkaszerű toronyba zárták, ahol sokat elmélkedhetett királyi hatalmának hamarosan letűnő dicsőségéről.

A most már elhagyott kastélyt több ízben használták börtönül. Nevezetes e hely azért is, mert a Vasa-házból az utolsó király itt irta alá 1809-ben a trónról való lemondását.

Közel van Stockholmhoz Upsala, a svédek egyetemi városa. Minden utcában csend és nyugalom honolt, mert az „örök ifjuság városának“ éltető elemei, a fehér sipkás egyetemi hallgatók a szünidőben hiányoztak. Az egész északnak legrégibb egyeteme ez, 1477-ben keletkezett, ujjáépítését renaissance-stilusban 1866-ban fejezték be.

A másik egyetemök Lundban van, magában a fővárosban több főiskola és egy orvosi szak létezik.

Száz évvel ezelőtt Európának legjobb könyvtára volt: az upsalai könyvtár. Világhírnevet szerzett neki Ulfilas gót püspök († 381.) munkája: a „Codex argenteus". Ez a gót nyelv egyedüli fennmaradt emléke. A négy evangéliumot tartalmazza. Upsalába Prágából 1648-ban került.

Megilletődéssel vettem kezembe a kincset érő, ezüst kötésű könyvet s forgattam az arany és ezüst betűs biborvörös színű pergamen-lapokat.

Upsalában van Svédországnak legszebb temploma, a gótstilű dómtemplom, amely 1287—1487-ig épült. Homlokzata egyszerű, kétszáztizenhat méteres tornya magasan kiemelkedik a város épületei közül. Belépve a templomba, az összhangzat áhitatra indít. A sötét, díszes üvegfestményű ablakokon megtört fény sajátszerű színezetet kölcsönöz a templomnak. Mint valami őserdő fái emelkednek hajójában a kötegoszlopok. A középen van a barokkstilű szószék.

Nevezetessé teszik a templomot sírhelyei és sz. Eriknek ereklyéje. A főoltár mögött ezüst szekrényben őrzik sz. Eriknek, a svédek pártfogójának csontjait, akit 1160-ban a dánok, közel a dómhoz, megöltek s a hagyomány szerint a martír véréből azon a helyen forrás keletkezett.

Az upsalai dómtemplomban nyugszik a svédek bálványozott királya: Vasa Gusztáv három feleségével, az okos Oxenstierna, a vitéz Baner, a mystikus rajongó és vallásalapító: Schwedenborg, a nagy természetvizsgáló: Linné. Különösen a nagy Linné sírkövének egyszerű felirata: Amici et discipuli. 1798. (Emelték barátai és tanítványai.) hatott lelkem mélyére. Ezen egyszerű felirat többet beszélt sok cifrán kikerekített mondatnál. A híres tudósok botanikus kertje Upsalában ma is Linnének régi beosztása szerint van berendezve.

Upsalából visszatérve Stockholmba a Mälar-tó partján fekvő szállodám ablakából még egyszer gyönyörűséggel szemléltem az elém táruló természeti ékességeket s azután a hajóra ülve „Isten hozzád"-ot mondtam az ezer tó csodás szépségű fővárosának: Észak-Velenczéjének.

STOCKHOLMTÓL GÖTEBORGIG.

Vízi műút a Keleti- és az Északi tenger között. A Södertälje-csatorna. Az első duzzasztó. A nyílt tengeren. A Göta-csatorna. A „Junó" hajó kapitánya. A Göta-csatorna vidéke. Platen sírja. A Göta-csatorna nyugati része. A Trollhätta-csatorna, Európa egyik legszebb vízesése.

Természeti szépségekben gazdag, Európa egyik legszebb és legmerészebb vízi útja köti össze Stockholmot Göteborggal. Megteremtésében a kereskedelmi szempont vezérelte a svédeket, az által ugyanis Svédország közepét átszelték, a tavak között óriási munkával és költséggel csatornákat húzva lehetővé tették a közlekedést a Keleti- és az Északi tenger között.

A terv már régi keletű volt, a XVI. században Brask püspök veti föl először s azóta időközönkint többször fölmerült, de a nagy nehézségek a csatornák létesítésében s még jobban a számításba vett óriási költségek visszatartották a svédeket a terv kivitelétől. A XVIII. század első felében a törhetetlen akaraterejű Platen Boldizsárnak végre sikerült a régen vajúdó kérdést megoldani.

A merész csatorna úton kívül a vidék elragadó szépsége és változatossága és a csatorna mentén a svéd nép életébe s foglalkozásába való betekinthetés csalogatott engem és társaimat a Stockholmtól Göteborgig terjedő hajóútra, mely ötvenkét órát vesz igénybe.

A „Junó" nevezetű gőzhajón foglaltunk helyet. A svédek fővárosa, amint a Mälar-tón nyugati irányban kisebb-nagyobb szigetek között mind jobban és jobban előre haladtunk, mint valami mesebeli csodás tünemény elveszett szemünk elől.

A szép Mälar-tó kiszélesedik előttünk s mindkét partján a nyaralótelepek közönsége élénkíti a képet. A történelmi nevezetességű Björkösziget után, amelyen szent Ansgár nyolcszázharminc körül a svédeknek

először hirdette az evangéliumot, a Södertälje-csatornába lép hajónk és a szűk csatorna-részen keresztül haladva a stockholmiak legjobban látogatott fürdőhelyét, Södertälje városát érintette. A Mälar-tó és a Keleti tenger öble közt földszoroson épült ez a régi város, melyben több gyárkéményt pillantunk meg.

A hajó kapitánya közvetlen a város mellett haladó csatornában egy elzárt terület felé irányítja a hajót. Közel érve hozzá, a zsilip két kapuját ép úgy, mint a csatorna csavarra berendezett hídjait is, az arra rendelt egyének: zsilip- és híd-őrök gyorsasággal kétfelé nyitják és szabaddá teszik az útat. A hajó után becsukják a vízfogó kétszárnyú kapukat, most a másik még zárt zsilip felé tartunk. Eljutván a zárt zsilip elé, mely a hajónak visszaszorítását megakadályozza, az arra rendelt egyének fölhúzzák a hajó eleje előtt lévő zsilipajtókat s ezen addig ömlik be a víz, míg a kívánt mennyiséget a hajó átvitelére meg nem nyerték. A kétszárnyú kapuk fölhúzható és letolható ajtócskái a duzzasztó és a csatorna két különböző vízfelületének kiegyenlítésére szolgálnak. Képzeljük magunkat két zsilipfal között, melyben mindaddig áll a hajó, míg a kellő vízmennyiséget az átkelésre meg nem nyeri, amelynek segélyével a csatornában, mint valami lépcsőn fölfelé emelkedik.

A kapitány szavára, midőn már elegendő vizet nyertek, lezárják a zsilipajtókat s ketté nyitva a szárnyakat, a hajó a nyilt csatornán tovább folytatja útját. Ez az első víz-duzzasztó; Stockholm és Göteborg között hetvenöt duzzasztón visz át bennünket és észre se vesszük, hogy kilencvenegy méter magasságra emelkedtünk; azért váltak ezek szükségessé, mert a csatorna egyes helyein a víz csekélysége miatt a hajóközlekedés nélkülök lehetetlen.

A víz alacsony állása okozza, hogy sok helyen a csatornában egymás mellett több zsilipet kellett fölállítani s egyikből a másikba a hajó csak lassú csigamászással tud jutni. Ezek az összetett zsilipek, melyekben a hajó jó hosszú ideig vesztegel. Az utasok ezeknél leszállhatnak a hajóról és sétálva tehetik meg a csatorna mellett az út bizonyos részét s a kitűzött helyen ismét a hajóra szállhatnak.

A Södertälja csatornát a kis Maren-tó két részre osztja. A szűk vízi úton, ahol a fenék-szélesség nyolc, a felszín pedig tizennyolc méter, két csatorna-hajó nem kerülheti ki egymást, azért a szabad útat nappal semaphorok, éjjel pedig fényjelző tornyok mutatják. A kis tornyocskákat zöld, vörös, fehér színű üvegekből készítik s fényök a szerint változik, amilyen oldalról nézi az ember. Erős fényök biztosan mutatja a hajó irányát s velök utunkban többször találkozunk.

Feszült figyelemmel lessük a szűk csatornában a hajó irányát s csupa kis szigetek sajátságos fjordszerű partalakulások között hajónk mint a kigyó kúszik előre. A kormányos a legnagyobb éberséggel lesi a mellette álló kapitány szavait, s hogy jelzését el ne tévessze, minden szavát megismétli s a párbeszéd a csatorna minden nehezen járható helyén megismétlődik.

A bámészkodó nép a part két oldalán fenyők és nyirfák árnyékából kíváncsian nézi a hajót s még inkább utasait; a csatornában horgászó fiúk kalapjukat leemelve köszöntik a hajó kapitányát, ki úgy látszik, régi ismerősök és az utasoknak is kijut az üdvözlésből.

A szép Säfö és Langö szigetek közt a hajó ezen csatornában a legszűkebb és leggörbébb szoroson, közvetlen a part mellett kúszik s csak a kapitány és a kormányos ügyessége ment meg bennünket attól, hogy a sziklákba bele nem ütközünk.

Az előttünk felbukkanó két nagyobb s több kisebb sziget felől vitorlás hajó közeledik. A hajó farán megjelennek a sirályok, föl s alá röpködve a levegőben, majd villámgyorsasággal le-lecsapva a tenger hullámaiba s ismét szárnyra kelve kedves kacagásukkal, mint a hajó légbeli utasai mulattatnak bennünket. E kedves madarak megjelenése hajónk körül, legbiztosabb jele annak, hogy künn vagyunk a nyilt tengeren. A mindinkább erősödő hullámokkal könnyen birkózik a hajó s erős hullámcsapkodás közt éri el Öxelösund kikötőjét.

Öxelösund petroleumtisztító gyáráról nevezetes. Élénk forgalma van, mert Svédország közepéből igen sok ércet szállitanak ide s hajókon tovább szállítják. A kikötőben mellettünk épen két páncélos-hajót raktak meg a munkások s kis hajónk is fölvévén a szállítandó árúkat, egy kanyarulattal ismét a nyilt tenger felé tart.

Hamarosan elmaradnak mellettünk a partok s szemünk hiába keres a beláthatatlan mennyiségű vízen támaszpontot. A hajó fedélzetén meghúzódva szívom magamba az üdítő tengeri levegőt s nem győzök eléggé gyönyörködni a körülöttem zúgó és csapkodó habok fenséges játékában. Beszélnek az örökkévalóságról, a megmérhetetlen távolságról, a napfelkeltéről, a csillagok ezüstfényéről és azon hősökről, kik zúgó tenger ölében sziklapartokon töltötték magános életöket. Fölidézik képzeletemben a teremtés történetét. Isten külön helyre gyűjté a földnek vizét s víztől megszabadult szárazföldön kezdetét vette a növények élete.

A háborgó tenger képén mutatkozik a szép legfensőbb foka, a fenséges és az elem erejében imádom a Teremtő nagyságát.

Közben erős tengeri áramlat csapja meg arcomat. A hullám fölfölcsap hajónkra s a társaság egyik-másik tagját találva, élénk derültséget kelt a hajó fedélzetén. Mindenki a hajó közepére húzódott s voltak, akiknek arcán a hajó erős-himbálódzása aggodalmat keltett. Egyszerre csak elnémult a hangos beszéd s a fedélzetről a társaság a hajó belsejébe húzódik. Én a kormányos mellé, a vihartól kevésbbé ért helyre vonulva, továbbra is a hajó fedélzetén maradtam.

Amint a partok felé közeledtünk, a hullám vesztett erejéből, míg lassan a tenger lecsendesült. A hajófedélzetre siet mindenki s derült arccal a partokról még jó nagy távolságban mutatkozó épületeket vizsgálja. Hajónk gyorsabb mozgással, határozottabb irányban a Keleti-tenger öble felé iparkodik és a hosszúkás alakú kikötő belső részének végén a Göta-csatorna első duzzasztójához érkezik.

A Göta-csatorna elején voltunk, amely a Roxen-tót a Boren-tóval, a Boren-tót a Vettern-tóval és Vettern-tót a Venern-nel összeköti. Százkilencven kilométer hosszú területet tettek ezáltal alkalmassá a hajózásra, amelyből nyolcvanhat kilométer csatorna, száznégy kilométer pedig tó.

A hajó hegylejtők között halad s mivel a csatorna az általános tizennégy méter fenék- és huszonhat felszín-szélességnél is keskenyebb, némely helyeken, különösen a kanyarulatoknál nagy gondot okoz a hajóskapitánynak a szembejövő hajó kikerülése. Épen teherszállító hajó közeledett felénk. A csatorna a találkozó helyen oly szűk volt, hogy a hajót egészen a parthoz közel kellett kormányozni, mert útat e szemközt jövő hajónak csak így nyithatott. A teherhajó minden akadály nélkül siklott tovább, mi azonban zátonyra jutottunk és megrekedtünk. Fél óráig vesztegeltünk e helyen. A hajó se előre se hátra nem tudott mozdulni, végre a teljes gőzerő kifejtésével és a segítségül vett hosszú rudak megfeszítésével nagy örömünkre a hajó megindult és ezután minden akadály nélkül tettük meg utunk hátralévő részét.

A kis fennakadás nem a kapitányon mult, hanem a keskeny csatornának a szokottnál csekélyebb vízállásán. A hajó kapitánya ügyes, szeretetreméltó, barátságos ember volt. A hajót a legnehezebb helyeken is egész könnyűséggel vezette keresztül. Szeretettel említette, hogy ő már ezen az úton egyszer vitt magyarokat, s hogy azok is olyan jókedvűek voltak, mint mi. Rokonszenvből kezdte tanulni tőlünk a magyar szavakat, mi meg tőle a svédeket. Németül jól beszélt s tréfásan említette, hogy a képes levelezőlapokon igen sok: „szívből üdvözöllek“ megy Magyarországba. A csendes svéd kedély s tréfálkozási kedv többször megnyilatkozott nála, de e mellett szigoru is tudott lenni.

A hajóján a legnagyobb rend uralkodott. A kiszabott időben mindenkinek nyugovóra kellett térni s a hangos beszédnek el kellett némulnia. Két napi együttlét után egészen megszerettük a széles vállú, jellegzetes svéd arcú, magas és erős svéd kapitányt s nehezünkre esett tőle Göteborgnál búcsút vennünk.

Már jó öreg este volt, midőn Söderköpinghez értünk. A régi város ma nem bir jelentőséggel, de vízgyógyintézetéért igen sokan keresik föl. Igen élénk volt a hajóállomása s amint ide érkeztünk, a közönség rögtön figyelmessé lett a puncs mellett búsuló magyarok énekére s mikor a hajó elindult, a parton követtek bennünket mindaddig, mig lehetséges volt. A magyar dal és zene tetszik a külföldön, mint ezt Németország nagyobb városaiban is volt alkalmunk tapasztalni.

Söderköping után egymásután következtek a duzzasztók. Karlsborgig nyolcon ment keresztül a hajó és a rajtuk való átkelés másfél órát vett igénybe. Mikor az utolsó zsilipnél a hajó fedélzetéről visszanéztünk, úgy tetszett, mintha a csatorna a hajó mögött meredeken emelkednék a jobbról és balról is buja növényzetű lejtős völgyek között. Kisebb távolságnyira sziklák és gyakori kanyarulatok között haladva, elhagyjuk a magas sáncokat, melyek a csatornát a Roxen-tó elöntése ellen védelmezik.

A Roxen-tó öblében a parton van Norsholm. Itt jön elénkbe a hatalmas Motala folyó. Zúgva hömpölyögnek hullámai, mig a Roxen-tóba ömölve, el nem csendesednek. A beömlés mellett a part szögeletén a régi elpusztult klastrom emlékéül, mely a svédeknek első iskolája volt, egy kis kápolna épült.

A gondosan művelt földek, a fejlődésben levő vetemények, a földbe letűzött karóhoz erősített széna-petrencék, a gyárak kéményei, égetett téglarakások, rendezett kertek és országútak mutatják, hogy művelt területen vagyunk. A Motala folyó partján a víznek erejét kihasználva, fellendült az ipar.

A Roxen-tón áthajózva, Bergnél tizenöt duzzasztón megy át a hajó s míg ezen útat megtette, a társaságunk egy része a közellévő fürdőházban megfürdött, a másik rész pedig a történelmi nevezetességű Vreta-kolostorhoz rándult.

Berg után az utolsó zsiliptől visszatekintve a Roxen-tót mélyen alattunk látjuk s ez legszemlélhetőbb jele annak, hogy milyen magasra emelkedtünk. A csatorna annyira közel ér a közbeeső kisebb tó partjához, hogy attól csak vékony gát választ el bennünket és a tó annyira mélyen terül el alattunk, hogy a partján lévő fák tetejét kezünkkel

érinthetjük. A Motala folyó erdős-völgyes vidéken keresztül folyva ismét megjelent előttünk s mint már ismerősünk kísért bennünket útunkban.

Kiérve a Boren-tóra ismét változatos kép tárult elénk. A tó partján tűlevelű fák között apró haraszt-bokrok fonnak koszorút s köröskörül a homályból alig tudjuk kivenni egy-egy templomnak, vagy épületnek alapvonalait. Velünk szembe vitorlás hajó tűnik fel. Rézsútosan azon csatorna felé tartunk, mely a Boren-tót a Vettern-tóval összeköti; mindjárt a csatorna elején leszálltunk a hajóról, mert öt összetett duzzasztó következett és Platen gróf sírja felé siettünk.

A Göta-csatorna mellett ezen a helyen Platen már életében kijelölte nyugvóhelyét, ahol sokat gondolkozott tervéről és a csatornának a a jövőre kiható fontos következményeiről. A hatalmas kőoszlopon ezen fölirat van: „Platens Graf".

Tervét csak ugy tudta végrehajtani, hogy ügyes számítással élt és hogy vissza ne riassza a svédeket, sokkal kisebb költségvetést készitett, mint amennyibe került. Egyszerre különböző helyeken fogott hozzá a munkálatokhoz és az egyes részek között a közlekedés létesítésével a svédek kedvét ébresztgette. Igen sok nehézséget okozott a föld kisajátítása s sokszor furfanggal kellett élni. Láttátok-e valaha — mondá megbizottja — a tulajdonosoknak, hogy a víz a magaslatra felfut? Vagy láttatok-e hajót szárazon menni? A válasz tagadó volt. Annak az embernek tehát — folytatá — nincs rendén az esze, adjátok el tehát a földeteket, mert nemsokára úgy is kiviláglik, hogy az egész dolog őrültség s ez esetben a földet visszakapjátok.

A föld kisajátítása után a csatorna elkészitése járt sok nehézségekkel. Sziklákat kellett robbantani, a tavak torkolatánál szabályozó zsilipeket készíteni, a csatorna menetét keresztül vágó folyókat a föld alatt átvezetni. Megtörtént az is, hogy iszapos talajoknál a csatorna, mikor már azt hitték, hogy készen van, egyszerre lesülyedt s az ujjáépités vált szükségessé, s ha ez nem volt lehetséges, kanyarulattal új csatornarészt csináltak.

Kellemes sétával Pláten sírjától Motala városhoz jutottunk s mivel közben hajónk is megérkezett, sietve foglaltunk helyet rajta. Nemsokára elmaradt mögöttünk Motala városa a közelében fekvő Vadstenával. Ez utóbbi Vasa Gusztáv kedves tartózkodási helye volt és itt építette a svédeknek ma is nagy tiszteletben álló sz. Brigitta, a XIV. században a tőle alapitott rend számára az első klastromot.

A svédek második legnagyobb tava a Vettern-tó, melyet egyenes

irányban keresztül szeltünk és Forsviknél bejutottunk a Göta-csatornának először megépitett zsilipjei közé. Az egyenes zsilipek vízmagasságát tekintve, itt van a legnagyobb emelkedés: 3·27 m. Sziklás talajon, merész görbületek között húzódik a csatorna, melyben a kanyarulatoknál a hajó csak úgy képes előre menni, hogy a hajó hátsó részét az elejének irányítása végett kötelekkel erősítik a parthoz.

Ez már a nyugati rész csatornája, melyet a szép kerek alakú, szelíd éghajlatú, sziklás talajú Viken-tó lát el vízzel. Időközönkint azonban megesett, hogy nem adott kellő vízmennyiséget s így a csatornában a közlekedés megakadt. Manapság ez az eshetőség már nem következhetik be, mert a Viken-tóval összefolyó Unden-tóból is megszerezte a társaság a vízhasználati jogot és mindig elegendő vízzel láthatják el a csatornát.

A vízi műút legszebb és legérdekesebb pontja ezután következett. Hosszú vonalon oly keskeny sziklarepedések között vezette a kormányos a hajót, hogy a sziklás part s hajónk között még egy kisebb csónak sem férne el. Csodálatra méltó dolog, amint Hajsttorptól kezdve a Wenern-tóig tizenkilenc zsilipen lefelé ereszkedik, s csak a kapitány ébersége menti meg, hogy a hajó a zsilipkapunak neki nem fut, ami bizonyára nagy szerencsétlenséggel járna. A csatornának ez a része azért is nevezetes, mert itt teljesitettek szolgálatot a híressé vált Eriksson-testvérek.

Gyönyörű reggelre virradtunk a svédeknek legnagyobb s Európának harmadik legnagyobb taván: a Wenern-tón. A remek partalakulású benyúló földnyelv két részre osztja a több kisebb szigetben gazdag tót, a mely különben nehezen hajózható, mert rajta a delejtű valószínűleg a talaj érctartalma miatt, biztos irányt nem mutat.

A hajó fedélzetén élvezem a gyönyörű reggelt. A fölkelő nap sugarait rátűzi a tó síma tükrére, amelyek tündér táncot járva megkapó szint kölcsönöznek a víz csillogó fényének. Szinte sajnáltam, hogy a Wenern-tó déli részén Wenersborghoz közel jutva már csak rövid ideig szemlélhettem a szép természeti tüneményt. Wenersborgnál, mivel épen vasárnap volt, sok nép gyült össze a kikötő partján és svéd viseletök rájuk irányitotta figyelmünket.

Wenersborgnál kezdődik a Trollhätta-csatorna vidéke, amelyen a csatorna kiépítése szintén igen sok nehézségbe ütközött. Ugyanis a Wenern-tóból eredő Göte Älf folyón helyenkint az erős vízesések a hajóközlekedést lehetetlenné teszik.

A Göta Älf alkalmas összekötő vonalnak kínálkozott az Észak-

tenger és a Wenern-tó között, de, hogy nagy nehézségekkel járt a vízesések mellett a csatorna készítése, mutatja az, hogy más megoldásról is gondolkoztak. Felmerült az Északi-tenger partján fekvő Uddevalla és Wenersborg között a csatorna eszméje. Sok akadály után mégis az első terv diadalmaskodott.

A Göta Älf első vízesésének kikerülése végett Wenersborgtól nem messze már IX. Károly († 1611.) idejében létesül az úgynevezett „Karls Graf"-csatorna, amely által a trollhättani vízesésig eljuthattak, itt azonban a hatalmas vízesés elhárithatatlannak látszó akadályul szolgált. A XVIII. század elején a régi terv ismét fölszinre került, „Polhelm Kristóf a Toppő s a Stampeström vízesések mellett sziklarobbantásokkal csatornát húzatott, amelyen duzzasztók segítségével a hajó átkelhetett volna. Terve volt a nagy trollhättani vízesésen felül töltések emelésével a vizet felfogni s így a vízesés erejét mérsékelni.

Eszméjét jeles mérnöktársai is helyeselték s a csatorna kiépítéséhez fogtak. A régi „Karls Graf"-csatornát újjá építvén, legtöbb munkát adott a töltés emelése a flottbergi vízesésnél, de végre öt év alatt mégis elkészült s most már a csatornában a hajó közlekedésre nyitva lett volna az út. Egy napon azonban a mérnökök borzalmas reggelre ébredtek. A töltés át volt szakítva s a fáradságos munka eredményének reménye meghiúsult. A töltést azon rengeteg mennyiségű deszka szakitotta át, melyet valószínű a környéken lakó parasztok a hegyről csúsztattak a nagy vízesésbe, hogy a csatornát tönkre tegyék s így árúik szállításától el ne essenek. Céljok sikerült. A régi csatornából ma csak a zsilipek vannak meg, melyeket azonban kapukkal soha sem láttak el.

Miután a Göta-csatorna 1832. készen volt, ismét új tervről gondolkodtak. A trollhältani és a többi vízesések kikerülésével a sziklákon keresztül robbantásokkal új csatorna-útat nyitottak, amelyen keresztül hajónk folytatja útját.

A társaság leszállva a hajóról a világhírű s Európa egyik legszebb vizesése megtekintésére siet. A hajó mellett szorongott a sok nép, köztük több gyerek, kik kalauznak kinálkoztak. Egyet a sok közül fölfogadva, a messziről dübörgő trollhättani vizesés felé fokozódó kiváncsisággal irányoztuk lépteinket, ahova rövidesen el is jutottunk.

Zúgva, rohanva, szikláról-sziklára esve és erejében megnövekedve, bömbölt a vizár' előttünk. Képzeljük magunkat két hegyszakadék közé, ahol a töméntelen vízmennyiség 180.000 lóerővel tör előre s fogalmat alkothatunk a felséges természeti tüneményről. A tobzódó s rohanó

hullámok előttünk törnek meg a sziklákon s finom cseppjei szétszóródva a levegőben, arcunkat s ruhánkat megnedvesítik. A hullámok most meg ott csillognak a sziklapartokon, majd gyorsan millió s millió gyöngyszemmé olvadva, egyesülnek a zúgó örvénnyel.

Mintegy csodálattal lebűvölve tapad oda tekintetünk a kavargó örvényekre, majd ismét a fel-felcsillámló vízoszlopokra, amelyek csodálatos módon, egy pillanat alatt a szemünk előtt képződtek s következő pillanatban villámgyorsasággal elenyésztek.

A természet ezen remek alkotásán órákhosszat elgyönyörködött volna szemünk, de időnk kiszabott volt. Felejthetetlen emlékkel távoztunk a csodás szépségű nagy vízeséstől s a hídon átkelve, hegyoldalt útba ejtettük a többi kisebbszerű vízesést. Útközben a folyó jobb partján kiszögellő sziklákon épült szállodák festői szép fekvésére irányult tekintetünk, tövükben, a hegykatlanban rohan a folyó, velük szemben a tulsó oldalon pedig hegyek emelkednek.

A vízesések megtekintése után a fák árnyékában vezető úton megkettőztettük lépteinket s a kitűzött hely felé siettünk, hogy hajónkkal találkozzunk. Hajónk ugyanis, míg mi a trollhättani vízeséseket néztük, az uj csatornán keresztül, melyet Eriksson Nils 1844-ben fejezett be, a sziklák között kanyarulattal tette meg az utat a Göta-Älfig. Az uj csatornában nagyszerű, amint a hajó duzzasztók segitségével harminc-három métert esik s mivel mi hajónknál előbb értünk a csatorna torkolatához, a hegy mellett épült házak között a csatornán lassú csigamászással felénk közeledő hajó különös látványosság volt nekünk.

A Göta- és a Trollhätta-csatorna a törhetetlen akaraterő diadalát jelenti, bár a mű nem tökéletes. Jelentékeny közlekedő út nyílt meg vele Svédország közepén keresztül a két tenger között, ha nem is teljesedtek mindazok a szépremények, melyeket Platen ezen víziműúthoz füzött, sokat lendített a csatorna mentén lévő vidék fölvirágozására. A Göta-csatorna mentén még sokkal nagyobb ipari és kereskedelmi élet fellendülését remélte Platen, mint a minő tényleg bekövetkezett, amelynek számítása szerint a befektetett költségeket dúsan kellett volna kamatoztatnia. Úgy jártak ők is ezzel, mint mi a Vaskapu szabályozásával.

A Göta-Älfen hegyes-dombos s lapályos vidék között akadály nélkül haladtunk Göteborg felé. A folyó mentén sűrün emelkednek a kisebb falvak, melyeknek házait zászlók ékesítik. A svédek második nagy városa Göteborg, kellemesen lepett meg bennünket széles útcáival, magas kőházaival és kellemes ligeteivel. Jó kereskedelmi s ipari összeköttetése

van, különösen Angliával, s gyors fejlődését a XVII. században alapított angolos jellegű város ennek köszönheti. Iskolái, múzeumai híresek.

A Keleti-tenger partjáról az Északi-tenger partjára jutottunk s visszatekintve a vízi műút változatos részeire, az első duzzasztóra, a tenger fenséges hullámzására, a kellemes utazású szép tavakra, a csatornák mentén elterülő vidékek változatosságára, a világhírű trollhättani vízesésre: egészben véve azt mondhatom, hogy ez a vízi műút volt utazásunknak legszebb és legregényesebb része.

KOPENHÁGA.

Átkelés a Sundon. Kopenhága általános jellemzése. Tivoli. A dán főváros lakosai. Thorwaldsen-múzeum és a Frauenkirche. Thorwaldsen, a kitünő dán szobrász. Az új Glyptotheka. A dánok jeles emberei. Fallieres, a francia miniszterelnök Kopenhágában. Elutazás Kopenhágából.

Az utazó előtt, mint valami mozgófényképen egymásután változnak a vidékek, a városok és emberek. Minduntalan mások az alakok, életmód, viselet, szokások s hatásuk is különböző. Egyszer több a fény mint az árnyoldal, máskor megfordítva. Az egyik kép maradandó, a másik futó benyomással rajzolódik a lelkünkbe aszerint, amint hosszabb, vagy rövidebb ideig van időnk s alkalmunk e mozgófényképeket vizsgálódó szemmel tekinteni.

Változott a kép nálam is, midőn a Kattegatton látogatott és kies fekvésű fürdőhelyek mellett leszállva a svéd kikötővárosba: Helsingborgba érkeztem. A város házai közül magasra nyúlik a büszke Kärnannak a Hansa-korból fennmaradt erősségnek tornya. A kéken csillogó Sund habjaira új életet varázsol a hajók sokasága és a különböző alakja. Szemben velünk a dán parton homályosan bontakozik ki a regényes Kronborg vára, melynek tornyában a dánok a királyi férjéhez hűtelen Matild Karolina királynőt egy ideig fogva tartották, azután hűségesküje alól föloldva, szabadon bocsátották. Shakespeare, Hamlet atyjának szellemét ezen vár erkélyén vonultatja el az őrök szeme előtt.

A hajóra, mely a Sundon átszállított bennünket dán területre, rávezették a vonatot. Annyi az utas, hogy alig van egy talpalattnyi hely, ahol az ember helyet foglalhat. Ennek okát csak később értettem meg; ugyanis a Sundnak úgy a svéd, mint a dán oldalán igen sok a fürdő és kiránduló hely s azért oly élénk a közlekedés a két rész

között. Mindnyájan a fedélzetre siettünk és élveztük a szép kilátást, míg Helsingörbe hajónk ki nem kötött, ahonnét már könnyen és rövid idő alatt, de nagy forróságban eljutottunk Kopenhágába.

A Kallabostromnak, a Sund ama keskeny ágának mindkét partján, mely Seeland-szigetet az Amager-szigettől elválasztja, terül el Kopenhága: a dánok fővárosa. E két sziget között már maga a természet is kikötőt (Kjöbenhavn) alkot. A kikötővel párhuzamosan a másik oldalon a várost ív alakban három tó veszi körül s közöttük elipsis alakban fekszik a régi és az új város. Az egész városnak négy része van: a most említett régi és új város, Christianshavn és az elővárosok: Vesterbo, Nörrebro, Österbro és Sudby.

A kikötőn át hidak kapcsolják össze Christianshavn-ot a régi városrésszel Stockholmmal, melyet a kikötőbe nyiló csatornák vesznek körül. A Slotsholmban volt a királyi vár: Christiansborg, itt van a régi Thorwaldsen-múzeum és a város legszebb épületei közé tartozó: Börze. A régi városrésznek azon részében, amely a Slotsholmon kívül van, találjuk Kopenhágának legnevezetesebb középületeit.

Az egész városnak középpontja: a Kongens Nytorv. Nagy, szabad tér ez az új és régi városrész között s a különböző utcák az egyes városrészekkel kötik össze. Közelében van a: City Quartier, a gazdag polgárok lakóhelye. A régi városrésznek legforgalmasabb utcája az: Östergade, amelyen folytatólagosan a városház térre juthatunk, ahol a díszes új épület, a városház emelkedik.

Az új városrész a régitől északra keletkezett. Középpontja: a királyi családnak jelenlegi lakóhelye: az Amalienborg, amelyen IX. Keresztélynek második unokája 1905. nov. 18-án VII. Haakon név alatt Norvégia királyává választatott. A várpalota körül foglalnak helyet a legelőkelőbb családok palotái.

A régi várfalak lebontásával nagy fejlődést nyertek az elővárosok, melyeknek minden részében sok a fásított terület, az üdülő és szórakozó hely.

Maga a város összességében különösebb hatást nem gyakorol ránk sem utcáival, sem népével. A görbe utcákon rendszertelen az építkezés. Népe: a szigetek lakóinak keveréke, s amennyire nyári időben, midőn a lakosság java része fürdőhelyeken van, meg lehet itélni, külső alakra: megviselt. A középtermetű férfiak és nők között igen sok a csenevész. A lakosok közé vegyűl még nyári időben a sok idegen, különösen németek, akik Kopenhágát kellemes levegője, tengeri fürdői,

értékes múzeumai miatt legkönnyebben felkereshetik, mert Poroszországgal sok s igen jó összeköttetése van.

Az útcákon nincs nagy élet és forgalom, mégis élénkké teszi az a sok szaladgáló kerékpár, melyekhez foghatót egyetlen egy nagy városban sem látunk. Mindenki kerékpáron jár, nappal és este kerékpárerdő között járunk az útcákon s ugyancsak ügyelniök kell a járókelőknek, hogy le ne üssék a lábáról.

Nagyobb csoportok az útcán csak az esteli órákban képződnek, különösen a városháztéren, a Tivoli és a nemzeti kávéház előtt. Tömegbe verődve ingyen mulat ezeken a helyeken az útca népe. Részint a panoptikus mutatványokon gyönyörködik s jóízű nevetéssel ad tetszésének kifejezést, részint a termekben játszó katonazenében. Ahol van valami látni, vagy hallani való, arra tartanak a rohanó kerékpárokon férfiak és nők vegyesen s leszállva róluk egy ideig a tömeg közé vegyűlnek, majd ismét kiválva belőle, különböző irányban folytatják útjokat.

Az igazi élet este a Tivoliban van. Ez a mulatságok és szórakozások eldorádója. Olyanféle, mint a bécsi Práter, de más a jellege. E névnek említésére kellemes érzelem hat át minden dán kebelt és megdobban a szív. A mint négy órakor ágyúlövés hirdeti a világhírű Tivoliban az előadások kezdetét, ezrével tolong a sokaság mulatságot, szórakozást, vagy nemesebb élvezetet keresni. Symphónikus hangversenyek, színi előadások, népmulattató bohóc-mutatványok, tűzijátékok stb. mind megtalálják a maguk közönségét.

Kopenhágai életet akarván látni, egy estét mi is töltöttünk a Tivoliban s amint körülsétáltuk, észrevettük, hogy különösen a római piac mintájára alakitott helyiségbe tódult a nép, hol épen aznap este gyermekestély volt. Kiváncsiságból mi is benéztünk ebbe a csarnokba. A helyiség közepén, nagy köralakú deszkaemelvényen folyt a tánc s körülötte körben hullámzott a nép. Kezdetben csak gyermekek, később csak felnőttek lejtették a táncot.

Sajátszerű látvány volt előttünk ezen a helyen a dán nemzeti tánc, melyet nemzeti dalukra jártak. Páronkint, a nő a férfi mellett, szabályszerű ütemben a lábat egyszerre felemelve és letéve, előre haladnak, majd hirtelen különféle körforgásokkal a táncolók mind megfordulnak. Ezen módon folyik tovább a tánc. Kezdetben lassabban, később szilajabban, végül pedig vadul rohanva s míg a tánc menete csendes, gyönyörűséget találunk benne, később azonban visszataszítóvá válik. Közbe-közbe keringő is járta, de mégis legtöbbször a nemzeti tánc,

amelyre gyereknek s felnőttnek egyszerre kigyúladt az arca és készen álltak a táncra. Adott jelre tizenegy órakor vége volt a mulatságnak s a közönség, mint a vízár ömlött ki a Tivoliból.

Kopenhága lakósainak száma Frederiksbergen kívül, a szomszédos helyekkel: 450,000. Vallásukra nézve luteránusok. Emberbaráti szeretettel viseltetnek egymás iránt s a jótékony egyletek a munkaképteleneket, betegeket, szegényeket gyámolítják. Az iskolákban a jobb tehetségű szegény gyermekeket fölkarolja a város s előmozdítja kiképeztetésöket.

A dánoknak első iparos és kereskedő városa, Dánia ipara csaknem egészen Kopenhágában összpontosul. Több fajta gyára közül csak hires porcellán-gyárait említem.

Az iparánál sokkal fontosabb a kereskedése. A Sund által kitünő összeköttetése lévén a Keleti- és az Északi tengerrel, a kikötőben bonyolítják le a legnagyobb forgalmat. Kereskedelmi flottája négyszáznyolcvanhat hajóból áll, melyek a legtávolabbi földrészekkel közlekednek. Kikötője egyike a világon a legjobbaknak s több részre oszlik. A Kallebostromot északdéli irányban cölöpsor választja el; a seelandi oldalon a kereskedelmi, az amageri oldalon pedig a hadikikötő foglal helyet. Ez utóbbin épültek: a hajógyár s a legnevezetesebb ipargyárak, valamint az arzenál.

A hírneves kikötőt tovább fejlesztették és a Freihafen-t (szabad kikötő) 1894-ben nyitották meg. Mindenütt, de különösen élénk az élet a nagy kikötőben, a kiránduló hajók kikötőhelyén: a Havne-Gadeban, mely a Slotsholmtól igen könnyen megközelíthető.

Az iparon és kereskedésen kívül a dánok legnagyobb része őstermeléssel foglalkozik. Ők is mint a svédek leginkább a rozsot és az árpát termesztik. Híres a bornholmi zab, a jütföldi rozs, a laalandi búza és a sjállandi árpa. A másik, még a földmívelésnél is fontosabb foglalkozási ága a lakosságnak: az állattenyésztés.

A lakosság nyelve különbözik a svédekétől, de azért a dán és svéd egymást kölcsönösen megérti s míg a svédeknél csak a művelt osztály egy része beszéli a német és az angol nyelvet, addig Kopenhágában igen sokan tudnak németül, különösen a szállodákban és üzletekben, amihez nagyban hozzájárul az óriási idegenforgalom, különösen Poroszország részéről.

A nagy idegenforgalomnak megfelelőleg igen sok Kopenhágában a szálloda, melyekben jutányosan és jól lehet étkezni. Kopenhágai különlegesség számba megy a kitünő ízű földieper tejfellel s annyi cukorral,

amennyi tetszik. Rendkívül nagy adagokban, olcsó pénzen árulják; igen jó még a feketekávéjok, melyet szintén gazdagon szolgálnak fel.

A kellemes éghajlati viszonyokon kívül az idegeneket Kopenhágába vonzza a sok becses és gazdag múzeum műkincseivel s gazdag gyüjteményével, amelyek meglepnek bennünket a kis Dánia fővárosában. Megtekintése sok munkát igényel, de nagy szellemi élvezetet is nyujt. Mindjárt a Prinsens Palaisban elhelyezett nemzeti múzeumnak dán csoport-gyűjteménye az ember ősi életmódját mutatja be északon s különösen Dániában. Eredeti a maga nemében. A középkorra vonatkozó pénzgyűjteménye Európában egyike a leggazdagabbaknak. Ezen nemzeti múzeumnak kiegészítő része a kiváló szépségű frederiksborgi várnak szintén rendkívül gazdag gyűjteménye.

A dán királyok műkincs-gyűjteményét a németalföldi renaissance stilusban épitett Rosenborg-várpalota rejti magában s az ország műveltségi fejlődését időrendi egymásutánban mutatja be. A chrisztiansborgi királyi képtár és szoborgyüjtemény nagy részét a királyi palota égésekor, 1884-ben megmentették a polgárok és a szépművészeti múzemban Kunstmuseum) helyezve el újakkal is bővítettek. A németalföldi, olasz, újabb norvég, svéd és finn festők művei közül kimagaslik Rubensnek azon képe, amelyen nevelő apját örökitette meg. Értékét félmillió dán koronára becsülik.

Kopenhága természetrajzi múzeuma Európa leggazdagabb és legértékesebb múzeumai közé tartozik; a műiparmúzeum szép porcellángyűjteménye által válik nevezetessé.

Kopenhágának nevezetességei közé tartozik a hétszázezer kötetet számláló királyi könyvtár, melyben sok becses kézirat közt igen nevezetes a Codex Flateyensis. Amerika első fölfedezéséről tudósít s e szerint az északi lakók 1000-ben már ismerték Amerikát. A könyvtárnak másik igen becses kézirata a: Codex regius, mely a kilencedik században Izland szigetéről származó, régebbi Eddának maradványait tartalmazza. Sok becses kézirata van az egyetemi könyvtárnak is.

Legnagyobb büszkeséggel mutogatják a dánok a Thorwaldsen-múzeumot. Büszkék is lehetnek rá. A kiváló tehetségű szobrász gyűjteményét és műveit foglalja magában, ki maga tekintélyes összeget hagyott az épület fenntartására és közreműködött berendezésében.

A Thorwaldsen-múzeum, melyet görög-egyiptomi stilusban a város épittetett, kivülről egyszerűségével hat. Nagy, négyszögletű épület. Két emelete és egy pincehelyisége van. Az első emeleten vannak Thorwaldsen szoborművei, a második emelet termeiben pedig festménye és régiség-

gyüjteménye, itt őrzik a művész bútorait is. A pincehelyiséget ifjúkori kisérleteivel és tanítványainak szobraival rendezték be.

A kopenhágai szegény szobrásznak fia, a dánok nagy művésze: Thorwaldsen, Bertel (1770—1844) tanúlmányait szülővárosában kezdte meg és Rómában folytatta. A régi és az új Róma csodálatos nevelő hatással volt reá s szoborműveinek tárgyát két főkörből meríti, úgymint a görög-római mythológiából és a kereszténység eszmeköréből. Életét Kopenhágában fejezte be s saját kívánságára a múzeum udvarán készitett sírban nyugszik. A repkényekkel s pálmákkal diszített sírhelyet ugyancsak saját óhaja szerint nem jelöli meg semmi emlékkő, vagy felirat.

Mesterműve: Krisztus és a tizenkét apostol, a Frauenkirchében. E híres templom Thorwaldson életével és munkálkodásával a legszorosabb kapcsolatban van. Szoborműveit maga helyezte el benne s mig a Thorwaldsen-múzeumban a sok szobor között az elrendezés folytán ugyanezen legkiválóbb művei elvesznek, addig itt a templom hajójában a kétszeres életnagyságú Krisztus és a tizenkét márványszobor épen az elhelyezés folytán kiválóképen érvényesül s a legtökéletesebb összhangzatot nyújtva, felemelőleg hat lelkünkre.

Önkénytelenül is áhitat szállja meg az emberek lelkét, midőn a templom hajójának két oldalán fölállított tizenkét apostol között elhalad és a főoltáron a szokásos kép helyett egy fülkében álló nagy Krisztus-szoborhoz jut. Úgy érezzük magunkat, mintha élő alakok között járnánk, még a szobrok színe is változik az ablakokon derengő világosság hatása alatt.

A Krisztus-szobron rajta van a Megváltó egész élete, lelkének minden tulajdonsága.

Előtte állitották fel a pompás keresztelő-kútat, amelyen a térdelő angyal kezében nagy kagylót tart. Igen szépek a két oldal-sekrestyének reliefjei, szintén Thorwaldsen művei. Krisztus megkereszteltetését, az utolsó vacsorát, a szeretetet s az őrző angyalt mesteri kivitelben ábrázolják. A templom boltozata csillagokkal van kirakva és a kék mezős, csillagos mennyezet alatt este villanyfénynél a szoboralakok szépsége még inkább emelkedik.

A görög-római stilusban épült templomnak külső főékessége a dór portálé, melynek homlokzatát az aeginai templom mintájára, a Thorwaldsen szobor csoportozat ékesíti és a gondolat: Készítsétek el az Úr útját, mert Isten országa már közeledik s a Messiás már itt van, valóban testet öltött Keresztelő szt. János és a körülötte elhelyezett pogányoknak szoboralakjaiban. A portálé egyik oldalán a Mózes,

másikon a Dávid-szobor foglal helyet, a főkapu felett levő relief Krisztusnak Jeruzsálembe való bevonulását ábrázolja. Ezek szintén Thorwaldsen alkotásai.

Koppenhága főtemplomát, a Frauenkirchet világhírűvé tették Thorwaldsen művei. Géniuszától nyerte az ihletet, midőn ezen világhírű szobrait megalkotta s általuk örök emléket emelt magának s Kopenhágának. Ezt az ihletnyerést a Thorwaldsen-múzeum egyik szobrában, mely a „Genio lumen" nevet viseli, igen találóan örökítette meg a kiváló művész.

Mindenesetre fenséges gondolat volt tőle a templomban szobrainak fölállítása, de még fenségesebb dolog magának a szobrok alkotójának Isten háza magasztos szobraiban élni és csodálattárgyul szolgálni az emberiségnek!

A szobrászati művek tekintetében Kopenhága igen gazdag. Mintha Thorwaldsen szelleme ihlette volna meg a dánokat a szobrok alkotásában és gyűjtésében. Az új Glyptothékában a paradicsom elvesztése, a bűnbeesés, az apostolok térítő munkássága, az Oltáriszentség imádása, a bűnbánat, a mithológiai Eros és a pogány bachanália, az anyai önfeláldozás, a szeretet és a csók, a hitvesét elvesztett férfiú fájdalma, a munka nemesítő hatása megtestesítve és beszélve jelenik meg előttünk; majd egy-egy szobor, mely tárgyát a költészetből, vagy a történelemből merítette, kelt bennünk csodálkozást kitünően sikerült művészi kivitelével.

A nagy, díszes Glyptotheka az előrészből, a pálmakertből és az új épületből áll, ez utóbbiban van az ünnepi terem, melynek odalfalai márványból készültek, padozata pedig mozaikból. A Glyptotheka újabb részében Európának legnagyobb antikszoborgyűjteményét találjuk. Az előrész és a pálmakert a régebbi dán és az újabb francia szobrászok legkitünőbb műveivel van berendezve. A Jakobsen-szoborgyűjteményt is, mely az új Glyptotheka alapját alkotja, e két részben helyezték el.

Jacobsen Károly, a dúsgazdag kopenhágai sörfőzőgyárosnak áldozatkészségét és a művészetek iránt való szeretetét hirdeti e szoborcsoportozat, aki értékes gyűjteményén kívül még két millió koronát ajándékozott a Glyptotheka létesítésére. Nagy összeget hagyott még a leégett frederiksborgi kastély újjáépítésére és a hazai történelemből vett festmények készítésére, melyekkel óhaja szerint a vár termeit kell fölékesíteni. A nemesen gondolkozó férfiú jótéteményeivel arany betűkkel írta be nevét Kopenhága városának történetébe.

A dánok a szobrászat terén kitűnnek, erről tanuskodnak a város tereinek és nevezetesebb utcáinak szobrai is. Tudósok, művészek, költők,

írók, jótevők, jelesebb uralkodók s hadvezérek emlékezetét és érdemeit őrzik e szobrok s a legtöbb a dán történelem fontosabb eseményeire emlékeztet.

Szobrot emeltek Tycho Brachenak, a jeles csillagvizsgálónak, Örstednek, az elektromagnetizmus feltalálójának, Thorwaldsennek a kitűnő szobrásznak, kedvelt költőjüknek, Öhlenschlägernek. Az Andersen-ülő szobor, a világszerte ismert meseírót, könyvvel a kezében mutatja be. Absalon érseknek és harcosnak, a város alapítójának érdemeit óriási lovas-szobor hirdeti. Megörökítették a nevét a szegény gyermekek felkarolójának Amália Karolinnak, aki a korán elhúnyt VIII. Keresztélynek volt a felesége.

A legtöbb szobrot királyoknak s hadvezéreknek emelték. Dániának legtöbb háborúja a svédekkel volt. Területi hódítások, a tengeren való terjeszkedési vágy, versengés a Sundért, trónviszályok szülték a harcokat s Vasa Gusztáv idejétől kezdve nagyobb vagy kisebb időköz után megismétlődnek a háborúk Dánia és Svédország között, melyek folytán a dánok területök egy részét elvesztik.

Szerencsésen harcolt a svédek ellen IV. Keresztély a XVII. században. A Keleti-tengeren tíz óráig tartó csatában elvesztvén jobb szemét, kendővel köti körül fejét s kardjára támaszkodva rendületlenül addig kormányozza a csatát, míg a győzelmet ki nem vívták. A csatában szerzett érdemeit, hasznos építkezéseivel gyarapította. Szobrát 1900-ban emelték a dán nők és férfiak ezen fölírással: „Nagy a békében, vitéz a háborúban.“

A svéd flottát 1677-ben Juel Niels tengernagy tette tönkre Kjögebugtnál; igen szép bronzszobra a nemzeti bank mellett áll. XII. Károly idejében 1740-ben vívták a dánok a második kjöjebugti győzelmet Tordenskjold Péter vezérlete alatt s ugyanezen alkalommal Hvitfeldt Iver a saját hajóját, életének és hétszáz társának föláldozásával a levegőbe röpítette, hogy az ellenség kezébe ne kerüljön. Jordenskjold dicsőségét bronzoszlop, Hvitfeldt Iver vitézségét pedig a Siegessäule hirdeti.

A XIX. században a dánok Schlesvig-Holstein miatt a poroszokkal és osztrákokkal keveredtek háborúba s a bécsi békében (1864) elvesztik Schlesvig-Holsteint s Laurenburg hercegségeket. Erre a szerencsétlen időszakra emlékeztet a Nationaldenkmal a Tivoli mellett. VII. Frigyesnek, aki 1849-ben a dán birodalom alaptörvényeit szentesíti s szabad alkotmányt ad a dánoknak, lovasszobra a Christiansborg mellett, V. Frigyesé pedig, aki a tudományoknak és művészeteknek

pártfogója volt, az Amalenborg-tér közepén nyert elhelyezést. A központi állomáshoz közel van a tizenöt méter magas obelisk, más néven szabadságszobor, a jobbágyság eltörlésének (1788) emlékére.

Absalonnak lovasszobrát a Slotsholmban állították föl, azon a helyen, ahol a híres érsek 1167-ben a vend tengeri rablók ellen erős várat építtetett s a dán fővárosnak alapját megvetette. A XVIII. században a régi vár helyén VI. Keresztély Európa egyik legszebb várpalotáját létesíti, de az már 1794-ben a tűz martaléka lett. Három évtized mulva ismét készen áll a Christiansborg, amely kemence-tűz folytán pusztult el 1884-ben, mi csak a romjait láttuk s hatalmas oszlopfalairól következtettünk az épület nagyságára. A már készen levő terv szerint létesítendő új Christiansborg a városnak egyik ékessége lesz.

A város legszebb épületei közé tartoznak a templomok és az új városháza. A sok szép templom között legfontosabb a már említett Frauenkirche. A dánok hittérítőjének, sz. Ansgárnak emlékét a róla elnevezett templom tartja fenn. Az Amaliensborg szomszédságában a nagy kupolájú Márvány-templom és a régi városház mellett lévő Helligandskirche legszebbek Kopenhága templomai között. Tycho Brache terve szerint készült a Trinitatiskirche kerek tornya és sokáig csillagvizsgáló gyanánt szolgált. A Christianshavn városrésznek ékes temploma a Frelser-Kirche, melynek oltára kararai márványból készült. A templomnak a külsején a torony tetejéig csavarodó csigalépcső különleges színezetet kölcsönöz.

Az új városház, díszes és a szabad téren legjobban érvényesülő épülete Kopenhágának; százöt méter magas tornyából a legjobb képet alkotunk magunknak Kopenhága fekvéséről. Mindjárt a bejáratánál helyezték el a város nagynevű alapítójának érc- és a város történetében kiváló érdemeket szerzett férfiak bronzszobrait. A termei igen szépek és gazdag berendezésűek. Az új városháza szépségét, erősségét, nagy arányait, a belső és külső kivitelt tekintve aránylag nem sokba: hatmillió dán koronába került. A városháza kertjében szelíd galambok etetésében találja kedvét a közönség, a kedves madarak egészen lábunk előtt ugrálnak, mintha tudnák, hogy semmi rossz szándékkal nem vagyunk irántuk.

Éppen abban az időben, midőn Kopenhágában voltunk, a városházát lobogó-dísz vette körül a francia köztársaság miniszterelnökének, Fallieresnek tiszteletére, aki a dánok és a franciák barátságának megerősítésére járt Kopenhágában s nagy ünnepséggel fogadták. A zászló-

díszben a fehér kereszt piros mezőben, a piros, fehér, zöld színnel váltakozott és a két ország barátságát jelképezte. Nagy közönség csoportosult a városháztéren, hogy a bevonulást a városházába, a francia miniszterelnök tiszteletére rendezett ebéd alkalmából végignézze, de még nagyobb volt az érdeklődés, midőn Amalienborgból a hadikötőben lévő hajójához vonúlt, ahonnét Stockholm felé vette útját.

Az Amalienborg köralakú széles terét katonaság vette körül. A kikötőbe vezető uton az Amalia-utca mindkét oldalán szintén katonaságot állítottak fel. A közönség kiváncsisággal várta az udvar felvonulását, míg egyszerre feszült figyelemmel oda irányozta tekintetét, honnét a díszfelvonulás megindult. Katonai tisztelgés, kardok villanása, puskaropogás után felharsant a dán nemzeti hymnus s a menet a katonaság s közönség sorfala között a kikötő felé vonult. Minden zaj nélkül kalapleemeléssel köszöntik az egyes előkelőségeket s melegebb üdvözlés csak akkor történik, midőn a trónörökös s utána a dán király jobbján a francia miniszterelnökkel díszfogaton vonult el közöttük.

A kikötőben hajóra szállva a dán király vendégét, a francia miniszterelnököt a „Variete" francia páncélos hajóig kíséri. A tengerész katonaság matróz-sapkáját jobbkezében üdvözlésre fogja és háromszoros „hurrá" kiáltással adja meg a búcsú-tisztelgést. Erre a dán hadiflottán megdördülnek az ágyúk s a tisztelgést hasonlóval viszonozza a francia hajó. A Sundon fölségesen visszhangzott az ágyúk dübörgése. Nemsokára ezután a „Varité" páncélos lassan megindult Stockholm felé s a dán udvar visszatért a királyi palotába.

Kopenhágát sok és becses látni valóján kívül felüdülő, szórakozó helyei és fürdői teszik látogatottá és keresetté, amelyek a dán fővárosban, de még inkább Kopenhága környékén nagyszámban találhatók és részint hajóval, részint vonattal, kocsival, vagy kerékpárral könnyen megközelíthetők.

A Sund partján egészen Gillelejéig élet uralkodik. Helsingörből igen könnyen megközelíthető az újabban felkapott Kullen-hegység, mely a Kattegat fölött százhatvan méterre emelkedik. A Sund dán partján kívül Seeland, Kopenhága közelében maga is gazdag vadregényes vidékekben és megtekintésre érdemes várkastélyokban. A Lingby környéke az erdős-bérces és tavakkal dúsan megáldott Svájchoz hasonlít. Észak legritkább látványossága a frederiksborgi várkastély ritka műkincseivel; Charlottenlund a dán királyi család nyári tartózkodási helye, Roskildet régi történelmi multja és dóm-templomában a dán királyok családi sírboltja teszi nevezetessé.

A dánok fővárosából eltávozva, Roskilde mellett vitt el utunk és Seeland szigetét széltében átvágva Korsör felé tartottunk. A sík területen, melybe belejutottunk, úgy éreztük magunkat, mintha a nagy magyar Alföld homoktengerén járnánk és a vonat ablakain beszálló port alig győztük ruháinkról leverni.

Utazásunk e kellemetlen oldaláért bőven kárpótolt bennünket a szép tengeri út Korsörtől Kielig az Északi tengeren, amelyre ugyan nem a legjobb reményeket tápláltuk, de az állandóan verőfényes délután minden aggodalmat eloszlatott és Korsörtől Kielig a tenger mindvégig nyugodt maradt.

A hajón igen sok volt az utas. Vizsgálgatva podgyászaikat a világ minden részéből, a legkülönbözőbb helyekről valók voltak útitársaink, kiknek céliránya Kopenhága után velünk találkozott s akik velünk együtt mindnyájan szerencsésen érkeztek meg az erős hadikikötővel biró porosz városba: Kielbe.

A POROSZ ISKOLÁK.

A POROSZ ISKOLÁK FEJLŐDÉSE.

Állam és iskola. A porosz felsőbb iskolák. A porosz gimnázium. Harc az ókori nyelvek ellen. A porosz reálgimnázium. A porosz reál. Reform-gimnázium és reform-reál. Újabb reformok a gimnáziumi oktatásban. Reform-iskolák. A régi és az új iskola.

A hatalmas német birodalom vezérállamában: Poroszországban az utóbbi időben minden téren gyors fejlődés észlelhető. Művészet, tudomány, ipar és kereskedelem nagy arányokban bontakozik ki előttünk s különösen az ipar és kereskedelem terén rohamos a haladás.

Az iskola, mint a nemzeti műveltség erős vára, szorosan összefügg a nemzeti élettel, az anyagi és szellemi föllendüléssel s ha a rossz iskolák a nemzet megölői, a jó iskolák legerősebb támaszai, a nemzeti műveltség fejlesztésének elsőrangú tényezői s mint ilyenek a nemzeti állam kiépítésének nélkülözhetetlen eszközei.

A jó iskola fegyvert ad kezünkbe, mellyel bátran haladhatunk előre a szellemi és anyagi haladás téres mezőin, mellyel védekezhetünk a káros áramlatokkal szemben s egyrészt biztosítani tudjuk fennmaradásukat az ősöktől szerzett földön, másrészről az iskolában nyert műveltség alapján kifelé is tudunk érvényesülni.

Különösen korunkban fordul a figyelem az iskola felé s az a fokozott érdeklődés, amellyel egyes országok az iskolaügyet kísérik, fényesen igazolja, hogy az iskolát a nemzetek életbevágó dolognak tartják. Az egyes országok lehetőleg emelni igyekszenek az iskola színvonalát, azért más országok tanulmányi s nevelési eszközeit, módszereit is vizsgálat tárgyává teszik s amit jónak s üdvösnek találnak, iskolájuk nemzeti jellegének fejlesztése s megőrzése mellett meghonosítják.

Az iskola-ügy ép úgy mint más, idő folytán átalakitásra szorul, s amely nemzet iskoláit a kor kívánalmai szerint nem rendezi, az föltétlen elmarad a nemzetek versenyében.

Ily szoros összetartozás lévén az iskola és a nemzeti haladás között, ösztönzött a vágy, hogy az Európában döntő befolyással biró német birodalom iskolái közül a poroszokét, amennyire időm s körülményeim engedik, tanulmánytárgyává tegyem.

A nmvk. minisztérium útján elküldöm folyamodásomat a porosz vallás-, közoktatás- s orvosügyi minisztériumhoz engedélynyerés végett, mert enélkül a poroszok az előadásokra senkit sem bocsátanak be s miután ezt megszereztem, módomban volt bármelyik porosz iskolát megtekintenem, jelen lehettem volna a tanórákon, „amennyiben az előadás zavarása nélkül megtörténhetik és a szolgálatkész útasításokat, fölvilágosításokat igénybe vehettem.“

A legtöbb berlini s mainai frankfurti felsőbb iskolát megnéztem, berendezésüket közvetlenül átvizsgáltam. Magát a tanítás menetét a mainai Frankfurtban augusztus tizedike után szándékoztam megtekinteni, azonban itt a frankfurti tartományi tornaverseny miatt az előadások későbben kezdődtek s így ettől elestem. A tanítás megfigyelése s az eredmény megállapítása különben is több időt igényelt volna, mint amennyi nekem rendelkezésemre állt. E téren tehát csak azon adatokra támaszkodhattam, amelyeket szakférfiaktól Berlinben nyertem s a berlini meg frankfurti intézetek értesítőinek áttanulmányozása által beigazoltaknak találtam.

Kiegészítésképen még a következő munkákat használtam: Weszelyi Ödön: A modern pedagógia útjain, Budapest, 1909.; Paul Stötzner: Das öffentliche Unterichtswesen Deutschlands in der Gegenwart, Leipzig, 1981.; Julius Baumann: Gymnasium und Realgymnasium, Leipzig, 1898.; Ludwig Gurlitt: Die Schule, Frankfurt am Main, 1907. Weszelyi könyve a magyar pedagógiai irodalomnak nyeresége, Stötzneré a német iskolák történeti fejlődése szempontjából érdekes, Baumann és a rationalista Gurlitt pedig az iskola újabb kérdéseivel foglalkoznak, az utóbbi szociális alapon. Mindakettő munkája nagy tudományos készültségről tanúskodik, de egyúttal mindkettőnek könyve elfogult szerző munkája.

Berlinben igen sok elemi, továbbképző ipari, kereskedelmi szakiskola, általános továbbképző s leányiskola van. Harminc gimnázium, egy francia gimnázium, leány-gimnázium, tiz reálgimnázium, két reformreálgimnázim, két főreál és tizennégy városi reál alkotja a felsőbb

iskolákat, amelyek nálunk a középiskoláknak felelnek meg; a legfelsőbb képzést az egyetem mellett különféle főiskola adja meg.

Minket első sorban a porosz felsőbb iskolák érdekelnek, amely téren tekintve az újabb reform-iskolákat, igen nagy elágazás tapasztalható. A hat osztályos reáliskolákon kívül a többiekben a tanulási idő kilenc évre terjed és az egyes osztályok nevei a következők: A legfelsőbb osztály az: oberprima (IX.), utána lefelé sorban következnek: az unter-prima (VIII.), az ober-secunda (VII.), az unter-secunda (VI.), az ober-tertia (V.), az unter-tertia (IV.), a quarta (III.), a quinta (II.) és a sexta (I.) osztályok.

A porosz gimnáziumnak, a frankfurti Goethe-gimnáziumnak, a porosz reál-gimnáziumnak, a frankfurti reform-reálgimnáziumnak és reáliskolának, valamint a porosz főreálnak általános óratervezete útmutatást nyújt az egyes tárgyak anyag-terjedelmére. A porosz reform-reálgimnázium azonos a frankfurtival. A hat osztályú reáliskolák órabeosztása pedig egyezik a főreálokéval:

a) A porosz gimnázium általános óratervezete:

Tantárgyak	Osztályok									Az órák heti összege
	VI.	V.	IV.	III. U.	III. O.	II. U.	II. O.	I. U.	I. O.	
Vallástan	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Német	4	3	3	2	2	3	3	3	3	26
Latin	8	8	8	8	8	7	7	7	7	68
Görög	—	—	—	6	6	6	6	6	6	36
Francia	—	—	4	2	2	3	3	3	3	20
Történet	2	2	2	2	2	2	3	3	3	26
Földrajz			2	1	1	1				
Számtan	4	4	4	3	3	4	4	4	4	34
Természettudomány	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Szépírás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Rajz	—	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Tornázás	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
	28	28	32	33	33	33	33	33	33	286

b) A frankfurti Goethe-gimnázium óratervezete:

Tantárgyak	Osztályok									Az órák heti összege
	VI.	V.	IV.	III. U.	III. O.	II. U.	II. O.	I. U.	I. O.	
Vallástan	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Német	5	4	4	3	3	3	3	3	3	31
Latin	—	—	—	10	10	8	8	8	15	51
Görög	—	—	—	—	—	8	8	8		32
Francia	6	6	6	3	2	2	2	2	2	31
Történet	2	2	6	3	4	2	2	2	3	26
Földrajz										
Számtan	5	5	5	4	4	3	3	3	3	35
Természettudomány	2	2	3	2	2	2	2	2	2	19
Szépírás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Rajz	—	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Tornázás	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
	28	28	31	32	32	33	33	33	33	283

A porosz gimnázium óratervezetében, mint látjuk, legnagyobb óraszám az ó-kori nyelvekre jut. Az összes tárgyakra megszabott kétszáznyolcvanhét órából száznégyet foglal le a latin és görög nyelv és abból hatvannyolc óra a latin nyelvre esik! ... A többi tárgy csak másodrendű helyet foglal el a tanításban.

A latin nyelvet mindjárt a sextában kezdik. A gimnáziumi oktatás hívei szerint azért kell a latin nyelvet ily behatóan tanítani, mert ezen nyelv világos szerkezetével nyelvérzéket teremt s fejleszti a gondolkozást. Az ó-kori remekírókból értjük meg világosan a történeti fejlődést tudományban, művészetben, vallásban és csak a latin remekírók világába való behatolásból ismerjük meg azon szoros kapcsolatot, amely a régi műveltség s az új között létezik.

A porosz gimnázium igen soká a tanult embereknek egyedüli iskolája volt és a legújabb időkig egyedül ez képesített az egyetem összes tanulmányaira s még ma is nagyobb a száma, mint a reálé, mert 1903-ban a hatszázötvenkilenc felsőbb iskola közül háromszázötvennyolc a gimnázium és háromszázegy a reáliskola.

A porosz ifjak még a közel múltban is leginkább a gimnáziumokat látogatták, mert az a tudat vert gyökeret a népben, hogy csak ez ad kellő értelmi, kedélyi s erkölcsi képzést, amelynek alapján az ifjú az életben a jót, szépet s igazat követni tudja és csak ez ad fiaiknak jogosítványt a különböző életpályákra. Még azon fiúkat is, kik az életben hivatásukat művészi, kereskedelmi vagy technikai pályán szándékoztak betölteni, előszeretettel adták a szülők a gimnáziumba, bár ezekhez a gimnáziumi oktatás már általános óratervezeténél fogva sem vethet kellő alapot. Leglelkesebb pártfogója a porosz gimnáziumnak Wolf Frigyes Ágost, a jeles klasszikai filológus volt, ő, de még inkább tanítványai az egész antik-életet vissza akarták állítani a gimnáziumi oktatásban.

A természettudományok rohamos fejlődésével mindinkább hangsúlyozzák, hogy az ókori nyelvek kultusza már idejét múlt dolog, mert logikai és alaki képzést ad, helyettök a természettudományokat kell jobban felkarolni s ezeknek jó módszerei: az inductio, megfigyelés és kísérlet lépnek az oktatás megrontására vezető grammatizálás, meghatározás és üres formálizmus helyébe. A természettudományok mélyebb oktatása azután haladást és fejlődést eredményez, alapot vet a technikának, számol a gyakorlati élet követelményeivel s mint az angoloknál látjuk, az életviszonyok mélyreható változásait idézve elő, anyagi jólét is jár nyomában.

Nevetséges dolog, mondják a reáltárgyak hívei, hogy a gyermek tíztől húsz éves koráig kora reggeltől késő estig Rómával és Hellasszal társalagjon s idejének legnagyobb részét e két tárgy foglalja le. Mások véleménye szerint, ha már tanítjuk az ókori nyelveket, nem volna-e indokoltabb a görögöt a latinnál nagyobb óraszámban előadni. Hiszen a római irodalom, művészet s szónoklat nem vall eredetiségre s nem más, mint a görög utánzata. A rómaiak jogi élete s világuralomra irányzott államtudománya tanúlmányozásra tart számot, de különben a római műveltség a görög hasonmása, azért elég, vagy az egyiket, vagy a másikat tanítani, sőt inkább a görögöt, mint a latint.

Hátrább az ókori nyelvekkel! . . . Hangzott a csatakiáltás. Hiszen ezek csak szobatudósokat nevelnek, akik önálló megfigyelésre és gondolkozásra nem képesek és Helmholtz nézete szerint az erős történeti képzésnél mindig megmarad a hajlam, hogy az ifjú a természetben szabályokat, kivételeket tételez, nem pedig törvényeket.

A nemzeti fejlődésnek inkább kerékkötői, mint előmozdítói az ókori nyelvek. A görög, de különösen a latin akadályozta a németeknél az egyéninek és nemzetinek kialakulását, mert megkötötte az észt a tudományban s művészetben s megrontotta magát az anyanyelvet is, mert a német iskolákban a latin nyelv grammatikai szerkezetének mintájára tanították magát az anyanyelvet is. Mint nehéz rabbilincs tartja ez lenyűgözve a német nemzet testét s míg ezt a bilincset darabokra nem tördelik, addig német nemzeti iskola nem lesz. Általános nemzeti műveltség is csak akkor keletkezhetik, ha ledöntjük a válaszfalat, melyet az ókori nyelvek tanítása emelt a nép s a tanult emberek közé.

Nem kell az ókori nyelvek védelmezőinek attól sem tartani — érvelnek tovább — hogy a természettudományok behatóbb tanítása meghidegiti a szívet s vallástalanná teszi az embert, sőt ellenkezőleg a megfigyelés, inductió és kísérlet csak több indító okot nyújt arra, hogy az embernek Istenre vonatkozó hite megszilárduljon s vallásosságban, erkölcsben erősbödjék.

A természettudományok híveinek véleményében sok igazság rejlik s nézetöket azért ismertettem, mert a poroszoknál jelenleg található sok iskola-elágazás, erre a harcra, különösen pedig a latin nyelv tanítására vezethető vissza.

A görög nyelv nélkül s a latin nyelv kevesebb óratervezetével létesítették 1882-ben a porosz reálgimnáziumokat. Összevetés szempontjából mellette látjuk a reform-reálgimnázium és reáliskola óratervezetét is.

c) A porosz reálgimnázium általános óratervezete:

Tantárgyak	Osztályok									A heti órák összege
	VI.	V.	IV.	III. U.	III. O.	II. U.	II. O.	I. U.	I. O.	
Vallástan	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Német	4	3	3	3	3	3	3	3	3	28
Latin	8	8	7	5	5	4	4	4	4	49
Francia	—	—	5	5	4	4	4	4	4	30
Angol	—	—	—	3	3	3	3	3	3	18
Történelem	2	2	2	2	2	2	3	3	3	28
Földrajz			2	2	2	1				
Számtan	4	4	4	5	5	5	5	5	5	42
Természetrajz	2	2	2	2	2	2	—	—	—	12
Természettan	—	—	—	—	—	2	3	3	3	11
Vegy- és ásványtan	—	—	—	—	—	—	2	2	2	6
Szépírás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Rajz	—	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Tornázás	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
	28	28	32	34	33	33	34	34	34	290

d) A porosz reform-reálgimnázium és reáliskola általános óratervezete:

Tantárgyak	Osztályok												Az órák heti összege
	Közös alap			Reáliskola			Reálgimnázium						
	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.	III. U.	III. O.	II. U.	II. O.	I. U.	I. O.	
Vallástan	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Német	5	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	31
Latin	—	—	—	—	—	—	8	8	6	6	6	6	40
Francia	6	6	6	6	6	5	4	4	3	3	3	3	38
Angol	—	—	—	5	4	4	—	—	6	4	4	4	18
Történet	2	2	5	4	4	3	3	3	3	3	3	3	27
Földrajz													
Számtan	5	5	5	6	5	5	4	4	4	5	5	5	42
Természetrajz	2	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—	—	10
Természettan	—	—	—	—	2	2	—	—	3	2	2	2	9
Vegytan	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	2	2	6
Szépírás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Rajz	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Tornázás	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
	28	28	29	33	33	33	31	31	35	35	35	35	287

A latint, mint a népek hosszú történeti képzésének alapját a porosz reálgimnázium nem veti el, hanem a porosz gimnázium heti hatvannyolc órája helyett negyvenkilenc órában tanítja, míg a reáltárgyakat a gimnázium heti ötvenkét órájával szemben hetvenegy órában.

Nagy fontosságot tulajdonít az újabb nyelveknek, különösen a franciának és a görög helyett az angolt iktatja be a tantárgyak közé. Mint az általános óratervezetből kivehetjük, a francia nyelv órabeosztása a három alsó osztályban egy óra különbözettel egyezik a gimnáziuméval, a reálgimnáziumok felsőbb osztályaiban azonban nagyobb az óraszám s azért jobban is megterheli az ifjúságot. A latin nyelvet a felsőbb osztályokban majdnem csak fél óraszámban adván elő a gimnáziumhoz viszonyítva, a tárgy iránt megbénítja az érdeklődést.

A reáltárgyakat már a dolog természetéből kifolyólag legbehatóbban a reáliskolák tanítják, a német, francia és angol nyelveknek is nagyobb az óraszáma a reáliskolákban, mint a reálgimnáziumokban és célja az újabb nyelvekben beszédgyakorlatok által mélyebb alapot vetni. A reáltárgyaknak nyolcvanhárom órát szentel, míg a reálgimnázium hetvenegyet. Általános óratervezete mutatja, hogy az egyes tantárgyakat minő terjedelemben tanítja:

c) A porosz főreáliskola általános óratervezete:

Tantárgyak	Osztályok									Az órák heti összege
	VI.	V.	IV.	III. U.	III. O.	II. U.	II. O.	I. U.	I. O.	
Vallástan	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Német	5	4	4	3	3	3	4	4	4	34
Francia	6	6	6	6	6	5	4	4	4	47
Angol	—	—	3	2	2	2	3	3	3	18
Történet	2	2	3	2	2	2	3	3	3	32
Földrajz			2	2	2	1	1	1	1	
Számtan	5	5	6	6	5	5	5	5	5	47
Természetrajz	2	2	2	2	2	2	—	—	—	12
Természettan	-	—	—	—	2	2	3	3	3	13
Vegy- és ásványtan	—	—	—	—	—	2	3	3	3	11
Szépírás	2	2	2	—	—	—	—	—	—	6
Rajz	—	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Tornázás	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27
	28	28	35	30	31	31	33	33	33	282

A kilenc osztályos főreál mellett nagy elterjedésnek örvendenek a poroszoknál a hat osztályos reáiskolák, melyek teljesen egyeznek a főreálok hat osztályával. A legtöbb helyen az ipariskolából fejlődtek ki és kilenc éves tanfolyammal 1884-ben léptek életbe. Berlinben a számuk tizennégy. Kereskedők, iparosok, kézművesek iskolái ezek s mint ilyenek különös tekintettel vannak a gyakorlati élet követelményeire úgy az új nyelvek, mint a természettudományok tanításával. Igen fontos ezekben a kézügyesség megszerzése, a rajzra nagy gondot fordítanak és a szépírás szükség esetén még a negyedik évben is kötelező.

A magyar kereskedelmi iskolának megfelelő porosz reáliskola hatodik osztálya befejezett képzést nyújt és önkéntességre is jogosít. A hat osztályos reáliskola elvégzése után a tanuló folytathatja tanulmányait a főreálban, ha akarja. A tapasztalat mutatja, hogy a főreálba a tanulóknak csak kis százaléka lép és a legnagyobb része a hatodik osztály elvégzése után pályát választ. Például 1907-ben a berlini Luisenstädtische Oberrealschule-ben sz. Mihálykor huszonhatan végezték el az untersecundát, de csak tizenegyen iratkoztak be az obersecundába, a többi gyakorlati pályára lépett.

A reáliskolák tantárgyai a latint kivéve azonosak a reálgimnáziumokéval, azért sokan azt hitték, hogy azok ez utóbbiakat kiszorítják, azonban amit a reáltárgyak hívei erősen reménylettek, nem következett be, sőt a reáliskola inkább a reálgimnáziumhoz hajlik, midőn a latint szabadon választható tárgyként tanítja, mellyel, mint nálunk, a főreálbizonyítványt ki lehet egészíteni.

A poroszok a reáliskolákat meg akarják kedveltetni az ifjúsággal és az egyetem hallgatását megkönnyítik a reáliskolát végzett tanulóknak. 1907. márc. 5-ki rendelettel a reáliskolák latin kiegészítő vizsgálati követelménye arra nézve, hogy az egyetem orvosi-, jogi- s államtudományi szakára beiratkozhassanak, a legalsó fokra szállíttatott le. E rendelet értelmében reáliskolai érettségit végzett tanulóktól csak azon latin nyelvű ismeret kívántatik meg, mely a reálgimnázium öt éves tanfolyamának felel meg, ha pedig az illető tanuló a latint, mint szabadon választható tárgyat már tanulta a reálban, úgy elégséges a szabadon választható tantárgy tanára részéről kiállított bizonyítvány.

Az egyetem orvosi szakára vonatkozólag még nagyobbak az eredmények, mert 1907 óta valamely német főreáliskola érettségije alapján az orvosi szakra be lehet iratkozni, azonban az orvosi vizsgálatra való első jelentkezés alkalmából folyamodásakor köteles az

illető bizonyítvánnyal igazolni, hogy a latinból megvan a kellő ismerete, mert e nélkül orvosi vizsgálatra nem bocsáttatik.

A reálgimnáziumokból és reáliskolákból az újabb áramlatok hatása alatt fejlődtek ki a reform-reálgimnáziumok és reform-reálok. A poroszoknál ugyanis nagyon nehéz volt azon tanulók helyzete, kiknek a gimnázium, vagy a reálgimnázium untertertiájában a nyelvekkel, vagy mindjárt a quartában a mathematikával nehézségei támadtak.

A két gimn. tanárainak véleménye szerint a tanuló előmenetelére nincs remény, a reáliskolába pedig nehéz az átlépés, mert ott a francia nyelvet a sextában kezdik, míg a két gimnáziumban csak a quartában. Nem iratkozhatik be a kereskedelmi iskolába se, mert a poroszoknál a továbbképző kereskedelmi és ipari iskolák mellett olyan kereskedelmi iskolák, mint nálunk, nincsenek.

Sok eset fordult elő, hogy a tanulónak a quartában és az untertertiában a nyelvekkel meggyűlt a baja, ilyen esetekben nem maradt más hátra, mint a latinmentes reálban keresni boldogulást. A reáliskola quartájába azonban csak úgy nyert fölvételt, ha a francia nyelv két évi tananyagából pótlóvizsgálatot tett, mert a két gimnázium a franciát csak a quartában kezdi, míg a reál a sextában. A szülőknek gyermekeik jövője érdekében tanító után kellett nézni s ha jó vezetőre találtak, fiaik a fölvételt kiállották s esetleg a többi osztályokban is megállták helyöket.

A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a legtöbben már a fölvételi vizsgálatra sem mutattak kellő eredményt, vagy ha igen, a gyorsan szerzett ismeret nélkülözvén a szilárd alapot, a következő osztályokban akadtak meg. Ezen tanulók előtt azután a képzés útja elzáratott.

Olyan iskoláról kellett tehát gondoskodni, amely a tanulót mindjárt a felsőbb oktatás elején nem taszítja ki magából, hanem már az alsó fokon is számol tehetségével és jövőjével. Ilyen iskola a reform-reálgimnázium és reform-reál.

Az első Altonában 1878-ban keletkezett, a latin nyelv tanítását hat évre korlátozza az új nyelvek javára, az angolt pedig számolva a helyi viszonyokkal a quartában kezdi, ez az altonai rendszer. A reform-reálgimnáziumok ezen alakja azonban nem terjedt el Németországban, mert a körülbelül százharminc reform-reálgimnázium közül csak tíz alakult erre a mintára, míg a többie a frankfurti órabeosztást fogadta el. A poroszok is ez utóbbi mintára rendezték be a reform-reálgimná-

ziumukat. Charlottenburgban kettő van s egy épületben nyer elhelyezést a reform-reálgimnázium és a reform-reál.

Az 1892-ben keletkezett frankfurti reform-reálgimnázium a latint a hat felső osztályokra osztotta be, a franciát mindjárt a sextában kezdi és a felső négy osztályban a görög helyett az angol szerepel, a görög irodalmat német fordítások révén ismerteti. A három alsó osztályban a francián kívül más idegen nyelv nem fordul elő.

A három alsó osztályban az alap közös, ha tehát a tanuló már a quartában gyenge a nyelvekben, úgy átléphet a quarta után a reáliskola untertertiájába és viszont, ha a reáliskola tanulójának később jön meg a kedve azon tanulmányokhoz, melyek a latint föltételezik, minden nehézség nélkül átléphet a gimnáziumba.

A tantervet tekintve nem egyéb ezen iskola, mint a reálgimnázium egy új fajtája, általános óratervezetében a főkülönbség a kettő között az, hogy a reálgimnázium a sextában a német mellett mindjárt a latint tanítja, míg a reform-reálgimnázium a sextában mint idegen nyelvet csak a franciát engedi meg s a latin nyelv a negyedik, az angol pedig a hatodik évfolyamban kezdődik.

Ez a beosztás a reform-iskolák hivei szerint tanítási szempontból indokolt, mert a francia nyelv tanulása a kezdő fokon könnyebb, mint a latiné és az oktatásnak, mint művészetnek első követelménye: a könnyebbről a nehezebbre való fokozatos haladás, amelynek a reálgimnázium tantárgybeosztásánál fogva sem felelhet meg. Ezen rendszerrel még a latinban is több eredményt lehet elérni, ha az élőnyelvek mintájára tanítjuk.

A közös alap számol a tanuló hajlamával s rátermettségével s az iskoláknak ezen új faja mindinkább nagyobb tért hódít. Angliában és Amerikában a tanulók a felső osztályokban négyféle ág között választhatnak a reform-iskolákban; a svédeknél is megvan a közös alap s a felső osztályokban válnak szét a tanulók.

A poroszoknál tehát az ókori nyelveknek különösen pedig a latin nyelvnek a tanításba történt különböző beillesztése az egységet a felsőbb iskolázás terén megbontotta. Sokak nézete szerint egységre nincs is szükség, mert az, az általános színvonal sülyedését, a gazdag elágazás pedig emelkedését jelenti. A közös alap által közelebb hozták egymáshoz a reálgimnáziumot és a reált, a reálgimnáziumot azonban a gimnáziumtól elszakították.

A reformiskolák tantárgyai közül hiányzik a görög s a latin nyelv is nagy mértékben veszt a régi területéből. Az ókori nyelvek ellen

intézett támadásnak ez az eredménye egyik részről, a másikon pedig az, hogy még nagyobb buzgalommal tanítják a gimnáziumokban az ókori nyelveket s 1907-ben a berlini Joachimsthalsches gimnáziumban, iskolai ünnepélyen görög tragédiát görög nyelven adtak elő.

A gimnázium sem maradhat meg régi megcsontosodott szervezetében, amint a frankfurti Goethe-gimnázium új tanterve igazolja és azt az irányt követi, amelyet a reform-intézetek, midőn a latint a hat, a görögöt pedig a négy felső osztályra osztja be s a franciának, mint idegen nyelvnek a tanításához mindjárt a sextában fog hozzá.

A porosz gimnáziumokban a legújabb reform 1908-ban lépett életbe, amikor az angol nyelv a francia helyett a három felső osztályban kötelező tantárgy lett, a franciát tehát kötelezőleg most már a gimnáziumokban csak az obersecundáig tanítják s az alsó osztályokban az angol, a felsőkben a francia a szabadon választható tárgy. Érzik a németek az angol nyelv fontosságát a világkereskedésben, látják térfoglalását a gyarmatokban, azért kereskedelmi s politikai okokból hozták ezen legújabb szabályzatot s ezen intézkedéssel a porosz gimnázium régi szervezetéből kihasítottak egy darabot.

A városi élet megromlott levegője árt a nevelői s tanítói munkásságnak, káros hatással van a gyermek fejlődésére, azért angol mintára távol a várostól, valamely erdőség közepén, vadregényes vidéken vagy falun építik föl az eddigiektől teljesen elütő reform-iskolákat, hol a gyermek romlatlan levegőn a szabadban sokat mozoghat A testi nevelésre fokozott tevékenységgel működik közre. Főelve: a nevelés, a tanítás másodrendű. Nem követi az állami tantervet s jogosítványt sem ad a pályákra. A latin nyelvet az élőnyelvek mintájára tanítja s az utolsó három évre korlátozza.

Az első ilyen reform-iskola 1889-ben Angliában keletkezett. Jelenleg már találhatók: Franciaországban, Ausztriában, Bernben, Berlinben (Ferienwald), stb. A nagy ellátási díj miatt csak a vagyonosabb szülők adhatják gyermekeiket a reform intézetekbe s ez az oka lassú elterjedésöknek.

Az említett újítások, melyek a felsőbb oktatás terén életbe léptek, Poroszországban a reform-híveinek véleménye alapján csak előjátékai az ezután következő újításoknak. El fog jönni azon idő, midőn a felsőbb iskoláknak egy olyan fajtája keletkezik, mely minden idegen nyelv nélkül, a nemzetinek teljes érvényre emelésével fogja a művelt embereknek az alapképzést megadni, amint már Angliában vannak is ilyen iskolák.

Tisztán nemzeti műveltség alapján is lehet valaki művelt és képzett ember, ha az idegen nyelvekhez nem is ért. Elvégre nincs mindenkinek mindenhez tehetsége. Egyik a zenében, másik a költészetben, a harmadik a műszaki tudományokban válik ki s csak kivételes esetekben egyformán mind a háromban. Igy vagyunk a nyelvekkel is s épen azért az idegen nyelvben való járatlanság nem zárja ki, hogy abban, amihez valakinek tehetsége van, ne tudjon nagyszerűt teremteni.

A felsőbb intézetekben mint magántanulók a lányok is megszerezhetik az alapképzettséget s a jogositványt az egyetemi tanulmányokhoz, vagy mint nyilvános tanulók 1893 óta a berlini leánygimnáziumban megnyerhetik a kellő alapot és bizonyitványt az egyetem látogatására.

A poroszoknál a felsőbb iskolák a művelt osztály iskolái. Megnyitják az útat az egyetemre és a főiskolai tanulmányokra. Különböző útakon egyenlő rangú képzettséget adnak s ily értelemben az „egységes felsőbb iskola“ a poroszoknál megoldást nyert.

A főiskolák s az egyetem nyujtják a legfelső képzést. Szaktudásra segitenek és tudományos kutatásra képesitenek. Az elmélet mellett a gyakorlatra fordítják a fő gondot. Németországnak sok a főiskolája s az egyeteme. A húsz egyetem közül tíz Poroszországé.

A felsőbb iskolák, az egyetemek s a főiskolák látogatása a nagy társadalom aránylag kis részének nyújtja a műveltséget. Ezen iskolák után nem érdektelen dolog vizsgálni azon porosz iskolákat, a melyek a közműveltséget tágabb értelemben szolgálják s az oktatást olyan szellemi tőkének tekintik, amelyben mennél többeket kell részesitenünk, hogy ez által az egyént tudatos cselekvésre segitsük polgári jogainak s kötelmeinek teljesitésében. A közértelmiség emelésével ugyanis emelkedni fog a jólét s erkölcsiség, s az állami rend megszilárdulásával magának az államnak erősödése jár együtt.

A közműveltség terén a poroszok Németországban vezető szerepet játszanak s a műveltséget a nép legszélsőbb rétegeiben terjesztik. Az általános értelmiséget a népiskolák, továbbképző tanfolyamok szolgálják. A népiskolák vetik meg a közműveltség alapját és a polgári életben nélkülözhetetlen alapismereteket adják meg növendékeiknek; a Vorschule is, mely a felsőbb iskola épületében nyer elhelyezést s régente mintegy előre kijelölte a fiut a felsőbb oktatásra, a népiskolák célját szolgálja. A népiskolai oktatás a poroszoknál már legtöbb helyen nyolc éves tanfolyamra terjed, a hatodik évtől a tizennegyedik évig

bezárólag. A coëducationak nem hívei s a népoktatás felső fokán a fiukat és lányokat szétválasztják.

A műveltség terjesztése szempontjából igen fontosaknak tartom a porosz általános és szaktovábbképző iskolákat, amelyek egyrészt a népiskolai ismereteket mélyítik, másrészt az ipari, kereskedelmi s gazdasági élet követelményeit tartják szem előtt s a jellemképzést épen legválságosabb életkorban nem hagyják figyelmen kívül. Az általános továbbképző iskoláknak nem szabad nálok a szakiskola jellegével birni, míg az ipari s kereskedelmi továbbképzőiskolák, a mi polgárinknak megfelelő porosz középiskola céljával egyező feladat megoldására törekszenek.

Mindnyájan tudjuk, hogy a népiskola elvégzésével, a tanítás és nevelés nem érhet véget, mert ha az elemi iskolákban szerzett ismereteket a növendékek nem ismétlik és szélesítik, az alapismeretek sem szilárdulnak meg; még kevésbbé hagyhatjuk figyelmen kivül az erkölcsi képzést s igen fontos a növendékekre, hogy 12—18 éves korukig oly tanférfiakra bizassanak, kik már példájukkal is nevelnek.

Az általános továbbképző iskolákat nemzeti szempontból is szükségesnek látja a porosz állam, ahol pedig megvan a nyelvegység s érvényesül a nemzeti akarat. Például Posen tartományban a lengyel mozgalom ellensúlyozására nagy számú továbbképző iskolákat állítottak s ezekkel az elemi iskolákban elért eredményt nem engedik veszendőbe menni.

A továbbképző iskolákat az állam, vagy a községek emelik, de a célt s a tantervet, a látogatás idejét az állam szabja meg; az általános továbbképzőkben heti négy óra, a szaktovábbképzőben heti hat óra a kötelező. Az oktatás leginkább a hét két napján este 8—$9^3/_4$-ig terjedő időben folyik. Mindjárt fogalmat alkothatunk magunknak a kereskedelmi továbbképző iskoláról, ha a tantervét átolvassuk. Tárgyai: a német nyelv, a francia nyelv, a kereskedelmi számtan, a kereskedelemtan, a francia és angol nyelv, kereskedelmi levelezés, gyorsirás, gépirás. A nyelveknél alsó, középső, felső fokokat különböztetnek meg. Ezeken kívül fizikai és electrotechnikai tanfolyamokat rendeznek a szaktovábbképzőkben, szóval a gyakorlati élet követelményeire vannak tekintettel. A félévek végén a tanulók viseletökről és szorgalmukról bizonyítványt kérhetnek.

A továbbképzés ügyét újabb intézkedések szabályozzák. Első az 1883-ki birodalmi ipartörvény, amely szerint az iparosok munkásaikat, akik még a tizennyolc évet nem töltötték be, a községek vagy az

állam részéről elismert továbbképző intézetekben rendszeresitett tanfolyamokra az előírt időben elbocsátani kötelesek.

Úgy látszik, hogy ennek a törvénynek kevés foganatja volt, mert 1891-ben új törvény keletkezik, amelynek értelmében az egyes községeknek joga van a továbbképző iskolai kötelezettség keresztülvitelére megkívántató rendeleteket foganatositani s a továbbképzést nemcsak a fiúkra, hanem a lányokra is kiterjeszteni.

Az utóbbi törvény tehát kötelezővé teheti a továbbképző tanfolyam látogatását, de nem szükségképen. A fiúkra az 1905-ki hatósági rendelettel Berlinben kötelezővé lesz. Eszerint azok is, akik ipari vagy kereskedelmi foglalatoskodásban Berlin város határában vannak, a betöltött 14 év után a betöltött 17 évig az általános továbbképzőbe kötelesek járni. Ez alól csak akkor mentetnek föl, ha a szaktovábbképző tanfolyamra iratkoztak be, de még az utóbbi esetben is csak akkor, ha a felettes hatóság az illető szaktovábbképző iskolát megfelelőnek találja.

Nem csoda, ha ennek folytán megnövekszik a továbbképző tanfolyamok növendékeinek száma s például a berlini első reáliskolával kapcsolatos továbbképzőben, melyet a nyári félévben 285-en, a téliben 295 en látogattak, a tanulók nagy száma miatt párhuzamos osztályok fölállítása vált szükségessé

A továbbképző iskolák segitenek áthidalni azt az űrt, amely a felső és középosztály között létezik, azon válaszfal ledöntésére pedig, mely a közép s az alsó osztály közé ékelődött, alakultak a felnőttek továbbképző tanfolyamai. Ezek az előadások, vagy fölolvasások időközönkint hat-nyolc órára terjednek s ezek révén bárki a legkülönbözőbb kérdésekben csekély díj lefizetése mellett kellő ismeretet szerezhet. Azonkívül népkönyvtárak, nyilvános olvasótermek állanak a felnőttek oktatásánál rendelkezésre. Ezeket a törekvéseket is siker koronázza, mert a népben megvan az érdeklődés, az érzék s az erős akarat az ismeretek elsajátítására.

A műveltségnek a nép széles rétegeiben való elterjesztése és fokozása nyomán a poroszoknál emelkedik az általános műveltség színvonala s ezzel együtt a legtöbb téren haladás észlelhető. Ezen körülmény folytán más országok is minél többeket törekszenek részesiteni a műveltség áldásaiban.

Az iskola és a kultura ma már nem egyes kiválasztottak kisajátitott területe, hanem a nép közös java, ahol az egyénnek az élet valamely ágában a tudatos haladásra, a társadalomban végzendő munkára

előkészültséget kell nyernie s mennél többeknek adjuk meg az alkalmat a közműveltség megszerzésére, annál inkább gyarapodni fog a nemzet szellemi és erkölcsi tőkéje; minden értelmiség, amely fejletlenül marad, nemzeti veszteség.

A kor szükségletei teremtik meg az iskola célját, szabják meg irányát. A régi iskola arra törekedett, hogy mennél több ismeretet vigyen bele a gyermek lelkébe s nem vette figyelembe egyéni hajlamát, míg az új iskola kevesebb ismerettel irányt mutatva inkább csak a lelki erőket ébreszti és szabad kifejlődésre juttatja.

A régi irány inkább elméleti képzést adott, az új tekintetbe veszi a gyakorlati élet követelményeit s azt hirdeti, hogy az egyén minden téren lehet művelt ember, melyre tehetsége s hivatása van; a durva anyaggal való foglalkozás sem alázza le az egyént, hanem ellenkezőleg fölemeli. Az értelmi képzésnél fontosabbnak tartja a gyakorlati ügyességet s a nemzetek versenyében a jól iskolázott szemnek, kéznek, az akarat tevékenységének tulajdonítja a nagyobbik fontosságot. A régi iskola elsősorban a tanítást tartotta szem előtt s csak másodrendü volt nála a nevelés, a jellemképzés. Az újabb irány, a londoni moralpaedagogiai nagygyűlés határozata szerint: égetően szükségesnek tartja az erkölcsi képzést, mert az, mint az illat a virág becsét, adja meg a tanítói munkásságnak valódi értékét.

A POROSZ ISKOLÁK TANULMÁNYI ÜGYE.

Szabadság a tantervben. Az ókori nyelvek és a reáltárgyak tananyaga. A szépírás és a rajz előtérben. Szabadon választott tárgyak. A módszertani eljárás. Az öntevékenység ébresztése. Iskolai ünnepélyek. Testi nevelés. Az iskolák berendezése. Igazgatók. Tanárok. Érettségi vizsgálat. Az iskolai év. A tanulók elbírálása. Fegyelem. Panaszhangok az iskolák ellen. Az iskola és a szülői ház viszonya.

A porosz iskolák történeti fejlődésének bemutatása után, amely a sokféle elágozásra világot vet, vizsgáljuk meg a felsőbb iskolák óratervezetét, amelyet a tanításban követnek és minden értesítőben mindjárt az első lapon közölnek. Vessük össze az általános tantervvel, vajjon egyezést, vagy eltérést találunk-e köztük?! . . .

A tantervekben az egyes tárgyak órái a tananyag terjedelmére engednek következtetni s mivel a vita az ókori nyelvek, különösen pedig a latin nyelv s a reáltárgyak tanítása körül forog, érdekes megállapítani, hogy minő mértékben nyirbálták meg a latin nyelv tananyagát a reáltárgyak javára.

A felsőbb iskolai tanításnak feladata megvalósítani a jellemképzés mellett az értelmi s testi kiképzést, tehát nézzük, erre nézve minő eszközöket alkalmaznak.

Nem volna teljes a kép, ha a tanárok és igazgatók működését, a tanulók tanulmányi s fegyelmi ügyét, a szülői ház és az iskola viszonyát figyelmen kívül hagynám, mert az iskolai életnek sok-sok mozzanata, a tanítói eljárásnak különböző módozata igen sok tanulságot, megszívlelni, követni valót rejt magában

Az állam gyakorolván a porosz felsőbb iskolában a legfelsőbb felügyeleti jogot, az általános tantervet is ő szabja meg; 1890-ben a II. Vilmostól összehívott tanügyi értekezlet alapján készült az általános

tanterv, melyet a poroszok és a német birodalom más államai is általánosságban elfogadtak, de kötelezővé nem tettek. Ujabb általános tantervet adtak ki 1901-ben, amelyet szintén szabadságában van az egyes intézeteknek követni, de szigorúan betartani nem kötelesek. Az egyes tantestületek tehát maguk is dolgozhatnak ki tantervet s tekintetbe vehetik a helyi körülményeket. A tanterv ezen szabadságában azon felfogás vezérli őket, hogy a tanórák és a tananyag megszabásában szabad kezet kell engedni, mert azáltal az egyéniség és a siker a tanítói munkásságban jobban érvényesül.

Az 1901. tanterv az 1892-ikhez viszonyítva a gimnáziumokban a latin nyelv óraszámát hárommal emeli, a franciáét az alsó fokon kevesbíti, a felső fokon pedig nagyobbítja, lényegében azonban csak egy óra gyarapodást jelent. A reálgimnáziumban is hárommal emeli a latin nyelv óraszámát. A reáliskoláknál is a földrajz óraszámát hárommal nagyobbítja s így a három felső osztályban a történet mellett a földrajzot egy-egy órában tanítják, az angol nyelv óraszámát pedig héttel kevesbíti.

Azon iskoláknál, melyek nem követik az általános tantervet, szintén növekedést mutat a földrajz óráinak száma, például a berlini első reálban a számtan a sextában és quintában az általános tanterv óraszámánál két-két órával nagyobb s ugyanez a franciát csak a quartában kezdi. A reáliskolákban emelkedést mutat a német nyelv óraszáma is, a legtöbb osztályban: egy óra többlettel.

A reform-reálgimnáziumok is az általános tervezettel szemben emelik a német nyelv és földrajz óráinak számát s kevesbítik egyik helyen a latinét, másutt a számtanét. A frankfurti Goethe-gimnáziumnak egészen új óratervezete van. A német nyelvből egy óra a sextában és quintában mindenütt történeti elbeszélésre fordíttatik.

Az általános tantervben a latin nyelv heti óraszáma a gimnáziumokban: 68, a reálgimnáziumokban: 49, a reform-reálgimnáziumokban: 40. Nálunk a latin nyelv heti óraszáma: 44. Kilenc év alatt nagyobb órabeosztással, sokkal több anyagot ölel fel a porosz gimnázium, mint a mienk. A végzett tananyag tekintetében még az egyfajta felsőbb intézetek között is a legnagyobb eltérés mutatkozik.

A gimnázium oberprimájában a latinból ugyanazon szerzőket olvastatják, mint a magyar gimnáziumok, de ezeken kívül még Cicero bölcseleti munkáit, leveleivel együtt. Az untersecundában Tacitus Annaleseit; Germániáját vagy másutt Históriáját, Horatius ódáiból az első két könyvet, epodosait, satiráit s az Ars poetikát; Ciceronak

Verres ellen tartott beszédét, a De senectute-t, vagy a De Laelio-t. Az obersecundában Liviust, Vergiliust (Eclogákat is), Sallustiust olvassák és Ciceronak: Pro Archia, pro Ligario, pro Deiotaro, Cato maior című beszédei között tetszés szerint választanak. Az untersecundának tananyaga, Cicero, Orationes in Catilinam, vagy: De imperio Cn. Pompeii. Ovidius Metamorphosisai, Tristiák, vagy a Fasti, Livius I—II. könyve. Vergilius Aeneise. Az obertertiában van Caesar munkái közül a: De bello Gallico és a quártában: Cornelius Nepos. Természetesen szemelvényekben olvassák az említett munkákat.

A latin szerzőkből, amint látjuk, igen sokat vesz föl a gimnázium; a reálgimnáziumban 19-el kevesebb lévén a latin nyelv óráinak száma, mint a gimnáziumban, kevesebb idő is jut az olvastatásra. Az ober- és unterprimában Livius, Vergilius, Tacitus, Germániája, Horatius egy pár ódája, egy könnyebb beszéd Ciceroból kerül sorra, sőt Cicero De imperio Cn. Pompeii. és Catullus költeményei is ebben az osztályban fordulnak elő. Az obersecundában Cicero valamelyik könnyebb beszédét, Livius XXI. könyvét, Ovidius Metamorphosisait, vagy néhol Curtiust olvassák, az untersecunda tananyaga Caesar, de bello Gallico et civili., Ovidius Metamorphosisai és Curtius, az obertertiában Caesar és Ovidius (Metamorphosis), az untertertiában Caesar és a quártában Cornelius Nepos az olvasásra kijelölt szerző.

Legkevesebbet nyújt a tanulóknak a latinból a reform-reálgimnázium. Az ober- és unterprimában ugyanaz a tananyag beosztás, mint a reálgimnáziumban, azzal a különbséggel, hogy Vergilius helyett Sallustiust veszi föl s az oberprimában Cicero, Pro Archia-féle beszédet. Horatius munkái közül a könnyebb szemelvényekkel az unterprimában foglalkozik. Az obersecundában Ciceroval (De imperio Cn. Pompeii), Vergiliussal (Aeneis) és Sallustiussal ismerteti meg a tanulót, az untersecundában pedig Ovidiussal (Metamorphosis) és Caesarral. A bevezető auctor az obertertiában: Caesar.

A tananyag beosztása mutatja, hogy a gimnáziumokban és reálgimnáziumokban Horatiussal és Tacitussal két, Ciceroval három éves tanfolyamban foglalkoznak s ugyanezeknél több osztályban a könnyebb szerző a nehezebbel együtt jön sorra, vagy átmenet nélkül mindjárt a nehézre ugranak. Érdekes megjegyezni, hogy a pro Archia-féle beszédet, amely nálunk az ötödik osztályra van beosztva, a porosz gimnáziumokban az obersecundában (VII.), a reformgimnáziumban az oberprimában (IX.) tárgyalják és a De imperio Cn. Pompeiit, amelyet mi az ötödik osztályban fordítunk, a reálgimnázium unterprimájában (VIII.) A reál-

és reformgimnáziumokban mindjárt a kezdetnél összefüggő olvasmányt adnak a tanuló kezébe.

A gimnáziumokban a latin tanításnak főcélja a fontosabb remekírók megismerése nyelvtani alapon és bevezetés az ókor szellemi és műveltségi életébe. A reál- és a reformgimnáziumokban nyelvtan tulajdonkép csak egy osztályban van s csak a legfontosabb nyelvtani részekre szorítkoznak. A nyelv szabályait magából az olvasmányból inductive vonják le és a remekírók olvasása közben a felsőbb osztályokban is ismétlik a már levont és összefoglalt nyelvtani szabályokat példák alapján. A reformintézetekben a beszédgyakorlatok szokásban vannak.

Az írásbeli dolgozatokban sem találtam egyöntetűséget. Egyik helyen hetes, másik helyen két hetes dolgozatokat írnak és már az alsó osztályokban is van minden negyedévben egy dolgozat, amely fordítás latinból németre.

A frankfurti reformgimnázium a tananyagban a már említett iskolák mindegyikétől eltér. Az untertertiában kezdi a latin oktatást heti tíz órával és miután a legszükségesebb alapelemekkel megismertette a tanulót, az obertertiában Caesar, De bello Gallico című munkájának olvasásával folytatja. Ezután következnek: a II. U.-ban Sallustius és Cicero, a II. O.-ban Livius, Vergilius, Caesar, De bello civili és Cicero könnyebb beszédei; az I. U.-ban Tacitus Annalesei, Horatius satirái, epodosai és ódái, Cicero beszédei, a Monumentum Ancyranum és Svetonius; az I. O.-ban kibővítik Horatius és Tacitus olvasását és olyan auctorokat olvasnak, aminőket másutt nem találunk. Ammianus Marcellinust, Jordanist, Catullust, Tibullust és Propertiust. A tananyag igen szép beosztásra vall. Az intézet értesítője szerint beszédgyakorlatokkal teszik eredményesebbé a latin tanítást.

A görög nyelvnek heti óraszáma a porosz gimnáziumban 36, a Goethe-gimnáziumban 32, nálunk 19. A porosz gimnázium hat éves tanfolyamra osztja be a görög nyelv tanítását, a Goethe-gimnázium, mint nálunk is van, négyre. Nagyobb lévén ott az óraszám, sokkal több a végzett tananyag is. Az oberprímában Sophoklessel, Homerossal (Ilias), Thukydidessel, vagy Demosthenessel foglalkoznak, néhol Thukydides helyett Phaedrus van. Az unterprima Homerost (Ilias), Platont, Sophoklest tárgyalja és ahol az I. U.-ban Thukydides van, ott Demosthenes az I. O.-ba kerül, vagy megfordítva, a berlini francia gimnáziumban a negyedik auctor Euripides. A II. O.-ban van Herodotos, Homeros (Odysseia), Xenophon s ezeken kívül egyik iskolában Lysias, a másik helyen Plato, a II. U.-ban

Xenophon, Homeros (Odysseia). A görög nyelv tanítását az attikai nyelvjárással kezdik s mint látjuk, Homerossal és Platonnal nagyon behatóan foglalkoznak. A görög nyelv tananyagára nézve sincs egyöntetűség a gimnáziumokban.

A görög nyelvből a Goethe-gimnázium Xenophonnal kezdi az olvasást a II. U.-ban és a II. O-ban folytatja Xenophont, hozzá jön Homeros (Odysseia) és Herodotos. Az I. U.-ban Platon, Sophokles, Plutarchos, Homeros (Ilias és Odysseia), az I. O.-ban Thukydides, Homeros (Ilias) Sophokles és Aiscylos munkáit fordítják.

Az ókori nyelvek mellett nézzük, miképen tanítják a gimnáziumok a reáltárgyakat!

A mathematikából a porosz gimnáziumok sokkal többet végeznek, mint a mieink. A gimnáziumok tananyaga a mi reáliskolánkénak felel meg, sőt némely helyen még ennél is több. Például a frankfurti Lessing-gimnáziumban már bevezetik a tanulót a differentiális hányados számításba, ami nálunk az egyetem tananyaga.

A reálgimnáziumok tananyaga a mathematikából szintén a mi reáliskoláink tananyagával egyezik és az oberprimában a csillagászati számtanra igen nagy tekintettel vannak.

A reform-reálgimnáziumokban a mathematikának heti óraszáma 42, nálunk a reálban is összesen 31. Ezen heti órabeosztással a tananyag minőségét és mennyiségét tekintve, a mathematikai ismeret valósággal vérré válhatik, úgy, hogy a reform-reálgimnáziumokból kikerülő ifjúság ily módon a felsőbb mathematikával igen könnyen boldogulhat.

A fizikából a tananyagot egyik helyen az öt, másik helyen a négy felső osztályra osztják be s annyit végeznek a porosz gimnázium-, reálgimnázium- és reform-gimnáziumokban, mint a mi gimnáziumainkban, csak a tárgyalás sorrenje más: mechanika, mágnesség, elektromosság, hőtan, optika s hangtan. A frankfurti Lessing-gimnáziumban a fizikának előkészítő tanfolyama is van és így az anyagot öt év alatt bővebben tárgyalják. A mértan, mint külön tárgy nem szerepel, minden osztályban bevonják a mathematika tanításába s vele párhuzamosan egy tanár adja elő.

A természetrajzi tárgyak tanítása a porosz gimnáziumokban szűkebb keretek között mozog, mint a mi gimnáziumainkban, különösen az ásványtan és vegytan tekintetében. A heti óraszám náluk 10, nálunk 13. Ezt a három óra többletet fordítják nálunk az ásványtan és a vegytan tanítására, míg náluk csak az untersecundában a fizikával

kapcsolatban foglalkoznak néhány nevezetesebb ásványtani és vegytani jelenséggel.

Az állattan és növénytan tananyaga körülbelül egyezik a mi gimnáziumaink tananyagával, de a növénytan s állattan tanításában nagyobb súlyt helyeznek az alaktanra s az ember bonctanának tárgyalásával kapcsolatban egészségtani utasításokat adnak a tanulóknak. Mi mindkettőben a rendszertani összefoglalásra vagyunk nagyobb tekintettel, mint ők. A növénytannal, a gyűjtő kirándulások és a növények szemléltető bemutatása szempontjából a nyári félévben foglalkoznak, a növénytan tudományosabb része és az állattan a téli félévben kerül tárgyalásra.

A porosz főreáliskolákban a természetrajz óraszáma 12, az ásvány- és vegytané 11. Nálunk az arány 10 és 8. Figyelemmel vannak a gyakorlati szempontokra. Rendszertanuk olyan részletes, mint a mienk, de kiterjeszkednek a növényföldrajzra is, növénymeghatározásokat végeznek s gyakorolják a vázlatos rajzolást. Az ásványtan és vegytan tananyaga megegyezik a mi reáliskoláinkéval.

A földrajz tanítása a porosz gimnáziumokban sokkal behatóbb, mint a mieinkben; a beosztás is célszerűbb. A legalsó osztályban tankönyv nélkül, tisztán a szemléletre, a földgolyóra és a térképekre támaszkodva tanítanak, a következő osztályokban azt lehet mondani, hogy kétszer elejétől végig tanulják a leíró földrajzot, a felső osztályokban pedig a mathematikai és leíró földrajzot.

Legszebb a földrajz tanítása a porosz reáliskolákban, a heti három óra többletnek megfelelően bővebb is, mint a gimnáziumokban.

A poroszoknál minden osztályban van földrajz, az utolsó két évben az ober- s unterprimában ismétlésekkel, míg nálunk a földrajz tanítása a három alsó osztályra szorítkozik s később nem fordul elő. Ez az oka annak, hogy a mi középiskoláinkból kikerült ifjak édeskeveset tudnak a földrajzból.

Bölcseletet s egészségtant nem tanítanak. Néhol egy-két egészségtani fölolvasást tartanak az intézet dísztermében (aula) a tanuló ifjúság részére.

Újabb időben a poroszoknál nagyon szorgalmazzák a szépírás és rajz tanítását. A felsőbb tanügyi hatóság intézkedéseivel a kézügyesség elsajátítását sürgeti. Most már nem tartják elégségesnek, hogy a szépírásra a gimnázium sextájában és quintájában két-két óra van s a reálban a quartában is még két óra, hanem azon tanulókat, kiknek rossz írásuk van, az összes felsőbb iskolákban a köteles tanítási éven

túl is egy, vagy két évig, amint tudniillik szükségét látják, tanítják a szépírásban. Legújabb miniszteri intézkedés folytán pedig a tanuló minden évvégi és érettségi bizonyítványában az írásáról minősítvényt kell adni.

A rajzot a sextában nem tanítják egyetlenegy porosz felsőbb iskolában sem. Különösen a reál- és reform-gimnáziumokban, reáliskolákban fordítanak rá gondot és a quintától végig, minden osztályban heti két órában kötelező. A gimnáziumokban már az obertertiával vége szakad a kötelező rajztanításnak és ettől följebb csak szabadon választható tárgy. A gimnáziumi tanulók azonban igen kevesen választják a rajzot, pedig arra a műszaki pályára lépőkön kívül tanároknak, orvosoknak, tiszteknek és más állásbelieknek is szükségük van. Később sokan keservesen megbánják, hogy a felsőbb iskolákban a kellő alkalmat s időt a rajzban való kiképzésre elmulasztották. Tegyük föl, hogy nincs rá föltétlen szükség, még abban az esetben is megédesíti az ember szabadidejét a rajzban való jártasság.

A rajz jelentőségére hívja föl a porosz vallás-, közoktatás- s orvosügyi miniszter 1908-ban a gimnázium tanulóinak figyelmét s elrendeli, hogy a rajztanár a gimnáziumi tanulók bizonyítványára a szabadkézi és síkmértani rajzból, mint szabadon választott tantárgyakból elért eredményről s önálló munkálkodásról véleményét az intézet pecsétjével ellátva rávezesse, hogy azon tanulók, akik műszaki tanfolyamra iratkoznak be, ennek alapján kimutathassák a rajzban készültségöket.

Az ének a porosz felsőbb iskolákban a VI. és V. osztályban minden tanulóra kötelező s csak orvosi bizonyítvány alapján ment föl egyeseket az intézet igazgatója. A többi osztályokban csak azon tanulók az énekkar tagjai, akiknek arra képességük van, de ezekre is, a karba való besorozás után kötelezővé lesz az ének.

A poroszoknál rendkívüli tárgyak nem fordulnak elő, hanem szabadon választható tárgyak a gimnáziumban a rajz és héber s 1908. óta a francia, míg azelőtt az angol volt; a reálgimnáziumokban a síkmértani rajz s a vegytani laboratórium, fizikai gyakorlatok s néhol az írás, reáliskolákban a latin nyelv, a vegytani laboratórium és a síkmértani rajz. A rendkívüli tárgyaknak heti óraszáma kettő.

A rendkívüli tárgyak tanítását az állam, vagy az illető fenntartó testület fizeti, nem mint nálunk, külön a szülő. A poroszok rendszere az egészséges állapot. Nálunk ennek követésére annál nagyobb szükség van, mert iskoláinkban a németen kívül más modern nyelv nem lévén kötelező, csak ily módon nyujthatunk módot minél több tanulónak, a

művelt embernek nagyon is szükséges angol, vagy francia nyelv elsajátítására.

A tanítás művészet, amelyben ép úgy, mint a művészetekben, különböző útakon valósítható meg a cél. A tanár egyéniségét s követendő eljárását a tanításban merev szabályokkal bilincsekbe verni elhibázott dolog, de mégis a módszeres eljárásban az általánosan kipróbált, helyesnek talált tanítói módszereket tanácsos mindenkinek megszívlelni.

A poroszoknál a módszert illetőleg a gyakorlati tanítás mindjobban megerősödik. A nyelveknél a reform-gimnáziumokban a direct-módszer terjed és a beszédgyakorlatok úgy a rendes, mint a szabadon választott tantárgyaknál tért hódítanak. Amint az értesítőkben olvastam, a francia nyelvnek a rendes órákon kívül külön társalgási órái vannak vagy délelőtt, vagy délután a közép- és felsőosztályosok részére, melyeknek vezetésére a fenntartó testület időközönkint candidatusokat oszt be. Hellyel-közzel francia színtársulat az intézetek aulájában előadásokat tartott a tanulóknak.

Az ókori nyelvek tanításában a kifejtő módszert követik, e szerint semmi olyant nem szabad megmondani a tanulónak, amire magától is rájöhet. A német irodalom tanításában elsősorban az olvasmányokra helyeznek gondot, s ezekhez fűződnek a széptani fejtegetések s az életrajzi adatok, inkább az újabb írók műveit olvastatják, mint a régebbieket.

A porosz iskolában föltűnő, hogy az egyes osztályokban alig van kép, ez pedig nálunk egyik fő szemléltető eszköz. Midőn ennek okát tudakoltam, azon fölvilágosítást nyertem, hogy a képet bőven kárpótolják Berlinben a múzeumok, amelyekbe a tanulókat a tanáraik vezetik s mindjárt a helyszínén a látottakat fölvilágosító magyarázatokkal kísérik. Ugyancsak ez a körülmény fejti meg a fizikai szertárak kezdetleges berendezését, mert az iparágak üzeméhez tartozó berendezések gyakori megtekintése a szertárak gazdagabb felszerelését fölöslegessé teszi.

Tényleg minden intézet beszámol a múzeumok látogatásáról. Különösen húsvétkor vannak az úgynevezett „excursiók," amikor magát a várost s a muzeumokban a művészet s ipar jelesebb termékeit tekintik meg.

A fizika oktatása jobbára vetített képek útján történik, de tekintetbe veszik a tanításnál magát a gyakorlati életet is. A reáltárgyak tanárai évközben a tanulóknak a gázgyárakat, az elektromos és politechnikai műveket, gőzmosóintézeteket, gőzmotort mutatták meg. Egyik berlini intézet tanára a tanulók részére kísérleti előadást tartott az

Urániában az electromos resonánsról, a másik intézet tanulói a csillagvizsgálóban figyeltek. A fizika tanításában legnagyobb szerepet játszik a tanulók gyakorlati foglalkoztatása. A felsőbb iskolákban a fizikai előadón kívül a szertárral kapcsolatban van még egy terem: ez a tanulók fizikai és chemiai laboratoriuma, ahol a rendes órákon kívül gyakorlatokat végeznek tanáraik vezetése mellett.

A természetrajzban a szemléleti oktatás végett minden iskola udvarán botanikus kertet létesítenek s valamely vidék természeti viszonyainak tanulmányozására nagyobb kirándulásokat tesznek.

A rajzórákat kedvező idő alkalmával az iskola udvarán, vagy az iskolához közel eső alkalmas helyeken, a szabadban végzik s a mainai Frankfurtban szokásban vannak a rajz-tanulmányi kirándulások is.

Németországban virágoznak ezek a tanulmányi kirándulások s különösen a szünetek alkalmából tanár s tanuló egyaránt vándorol. A húsvéti, pünkösdi és a nagy nyári szünetkor a tanárok vezetése alatt történnek a kirándulások. Magam is találkoztam egy ilyen kiránduló csapattal Kielben. Lehettek vagy háromszázan s velünk együtt utaztak Hamburg felé. Közbe távolabb eső vidékeken is végeznek tanulmányi kirándulásokat, például az északi „csodaországban", Svéd- és Norvégiában, vagy Csehországban.

Az öntevékenység ébresztését és fokozását a tanításban figyelmen kívül hagyni nem szabad. Nálunk ezen feladatot az önképzőkörök teljesítik s mivel rendesen az irodalom tanára a kör vezetője, inkább csak irodalmi kérdésekkel foglalkoznak, még akkor is, ha az alapszabályok szerint a tanuló feldolgozásra alkalmas tételt minden tárgy köréből szabadon választhatnak.

A poroszoknál olyan önképzőkörök, mint nálunk, nem léteznek, hanem a tanulók tudományos egyesületekké alakulnak. Van irodalmi, történeti, műveltségtörténeti, fizikai, chemiai stb. egyesület. Ezek a tanév elején alakulnak meg, vagy csak tisztán a primaneusokból, vagy a felsőbb osztályok tanulóiból. Ezen egyesületekben a tanárok vezetése mellett a tanulók előadásokat, fölolvasásokat tartanak a különféle tárgyak köréből s ez által fokozott érdeklődést keltenek a tárgy iránt s az iskolai életet pezsgőbbé teszik.

A Goethe-gimnázium oberprimájának tanulói közűl többen az 1908. évben szorgalmuknak bizonyságául a különféle tárgyak köréből, ezekben az egyesületekben dolgozatokat készítettek, melyeket a tanév végén az intézetnek adtak át, megőrzés végett.

A helyesen vezetett tudományos egyesületek nagy hasznáról a poroszok meggyőződtek, azért ezek továbbfejlesztésén buzgólkodnak.

A tanuló hazafias, vallásos s kegyeletes érzéseit táplálják az iskolai ünnepélyek, s közelebb hozzák a szülőket, a nagy társadalmat, a kis társadalomhoz: az iskolához.

A porosz iskolák is rendeznek auláikban ünnepélyeket, de nem nagy számban. A tanévet megnyitó ünnepéllyel kezdik és bezáró ünnepéllyel végzik. A megnyitó imádságból, énekből s az igazgató beszédéből áll, az évzáron ének és zeneszámok alkotják a műsor egy részét és a felsőbb iskolát bevégzett tanulók közül a kijelöltek német, francia, angol, vagy latin beszédet mondanak s az igazgató beszéd kíséretében bocsátja el az intézettől megváló tanulókat. Ezt az ünnepélyt osztályelőléptetési (progressions-feier) ünnepségnek is nevezik.

Megünneplik az egyes iskolák II. Vilmos születésnapját s a róla szóló beszédekben mint a béke barátját dicsőítik.

A nemzeti érzés ébresztésére szolgálnak a kiválóbb férfiak születésének, halálozásának, vagy a nevezetesebb történeti eseményeknek évfordulói. A sedáni csata (1870. szept. 2.) évfordulóján ünnepélyt tartanak az intézetek.

Szokásban vannak a karácsony előtti ünnepélyek s a szorgalmas, példás magaviseletű tanulóknak ekkor s a záró ünnepélyen osztják ki a jutalmakat egyesek nemesszívűsége folytán. E tekintetben maga, II. Vilmos jár elő jó példával, aki érdeklődéssel kíséri az iskolai ügyet s jutalomdíjakat küld hol az egyik, hol a másik intézethez. Minden évben megünneplik az iskolák a reformatió évfordulóját, amelynek emlékére a jobb tanulók a városi hatóságtól érempénzeket kapnak.

A hazafias, vallásos ünnepélyeken a beszédet vagy a tanár, vagy a tanuló mondja s a tanárok beszédei nincsenek mindig szoros összefüggésben magával az ünneppel. Így például egyik intézetben a tanár II. Vilmos születésnapján Német-Kelet-Afrikáról beszélt, a másikban a Sedán ünnepélykor Porosz- és Oroszország jelen viszonyai között vont párhuzamot.

A szellemi képzés mellett kiváló fontossággal bír az iskolai életben a testi nevelés kérdése. A nevelésnek ezt az ágát újabban minden nemzet felkarolja s intézkedéseivel a testi nevelés fejlesztését előmozdítja, mert igazak a svájci szövetséges államok elnökének, Forrernek 1906. juliusában a berni szövetség-verseny alkalmával elhangzott szavai: „A tornászat nagy fontosságú nemzeti ügy. Valamely nép állhat szellemileg bármily magasan, ha testi épség, egészség hiányzik nála, okvetet-

lenül visszamarad a fejlődésben. A művelt embereket, különösen a városokban, az elcsenevészedés veszélye fenyegeti s ettől csak a testgyakorlás fölkarolása mentheti meg, amely kiképzi a testet, tekintet nélkül az egyének alacsony, vagy felső származására".

A külföldön a testi nevelésügyet a nagy társadalom szeretettel karolja föl s igazi meleg érdeklődéssel kiséri. Saját magam is tapasztaltam Bernben, ahol a tornaünnepkor a város, a nagyközönség és az ifjúság, az ügy iránt tanúsított szeretetének fényes tanújelét adta. Minden épületet, kezdve a vasuti állomástól a legutolsó házig, pazar zászlódíszbe vontak, a házakat virágkoszorúval ékesítették, az utcán emelt diadalkapukon sok jelmondattal a testgyakorlás hasznosságát dicsőítették. Az ünnepély után az egyes tornászcsapatok tölgy-, cserfa- és virágkoszorúval kitüntetett győzteseikkel büszkén lépdeltek el csapatonkint a közönség sorfala között s annál nagyobb volt az egyes csapatok iránt a lelkesedés, mennél többnek sikerült közülök a győzelmi pálmát elnyerni.

A testgyakorlás ügyét elsősorban az iskoláknak kell felkarolniok, ezekben kell az alapot megvetni s az ifjúsággal a tornázást, a testedző sportot megszerettetni, mert az egészség ápolása, a test fejlesztése ép oly fontos, mint a szellemé. Kellő összhangzatba kell hozni a szellemi oktatással s nem szabad egyiknek a másik rovására túltengésbe csapni.

Mióta Jahn Frigyes Lajos, a német tornászat atyja, 1811-ben Berlinben fölállította az első tornahelyiséget, a poroszok az ifjúság testi kiképzését igen fontosnak tartják s különféle eszközökkel valósítják meg. Erre szolgál elsősorban a torna, mint kötelező tárgy a felsőbb iskolákban. Heti óraszáma három. Felmentést a tanulóknak csak a legszükségesebb esetekben adnak s különbséget tesznek egész mentes, vagy csak bizonyos testi gyakorlatok alól mentes tanulók között. A tornaórákra minden tanuló névvel ellátott tornainget és tornacipőt szerez be. Az előtornászok kiképzésére a tornatanítók önként s díj nélkül vállalkoznak. Minden év végén tornaünnepélyt rendeznek az egyes intézetek, időközönkint pedig szokásban vannak a tartományi nagy tornaünnepélyek,

A tornán kívül a játék, koresolyázás, úszás, evezés, kertmívelés, gyaloglások az egyes kirándulások alkalmával s némely iskolában a vívás szolgálja a testi nevelést. E téren annak a szempontnak kell érvényesülni, hogy a tanuló mennél többet mozogjon s szeresse meg a nagy természetet, Isten fölséges templomát s találja föl benne örömét.

Már a tanórák között a tíz percnyi szünetkor minden tanuló szigorúan köteles az intézet udvarára menni s hogy senki ne maradjon

az osztályban, egy megbízott tanuló kinyitván az ablakokat, bezárja az osztály ajtaját s csak a tíz perc elmultával nyitja ki.

A tavaszi, nyári s őszi időszakokban játéktanfolyamok vannak. A játék igen üdvösen hat a testi fejlődésre s a kedély nevelésére. Különösen az alsó osztályok tanulói lelik benne kedvöket. Testi s lelki felfrissülést szerez a tanulóknak s benne szabadabban nyilvánul meg a tanuló egyénisége, mint az iskolai élet más körülményei között. A porosz iskolák tanulói a játékdélutánokat nagy számban látogatják, de nem mindnyájan, mert a tanulók s szülők szabad tetszésére bízzák a játékban való részvételt; a kirándulásokat is játékok bemutatásával kötik össze.

A szülők s a tanulók szabad elhatározására bízzák az úszó- és evezőtanfolyamok látogatását, valamint a kertmívelési egyesületekbe való beiratkozást is.

Úszó-tanfolyamok nemcsak a nyári, hanem még a téli időszakban is vannak. Nyáron részt vesz benne az iskolák tanulóinak legnagyobb része, télen csak kis része. Például a berlini Ascanisches gimnázium ötszázhuszonkét tanulója közül a téli úszótanfolyamon száznyolcvannégyen vettek rész. Az úszótanfolyamra jelentkezett tanulók a tornaórák alól részben mentesek; a játék s kertmívelés pedig azon napokon van, amelyekre torna nem esik.

Nagyon ajánlják a testi egészség szempontjából az evezést, de csak a négy felsőosztály tanulóinak, mert ez nem meríti ki a testi erőt s nem okoz sporttúlhajtást, ami káros dolog. Az evezés télen sem szünetel. E célra a berlini Joachimstalsches gimnázium s nevelő intézetben alkalmasan berendezett evezős-csarnok áll a tanulóknak rendelkezésére, ahol nemcsak ezen intézet, hanem a többi iskolák tanulói is gyakorolhatják magukat az evezésben, melynek végeztével megfürdenek. A nyári szünidőben több napig tartó evezős-kirándulásokat rendeznek, amelyek a testi szervezetre erősítőleg s fölfrissítőleg hatnak.

A poroszoknál a felsőbb intézetek tanulói között részint egészségtani szempontból, részint a természetrajzi oktatás segédeszközéül újabban kertmívelési egyesületeket alapítanak. Rendesen a tornatérnek növénytani kert létesítésére átengedett részében szakszerű vezetés mellett maguk a tanulók ültetik a növényeket, gyümölcsfákat s ily módon szerettetik meg velök a nagy természetet. Amos Comenius eszméje, a növénytani kert, ekképen valósul meg a tanuló ifjúságnál.

A test helyes fejlődésére irányul azon intézkedés, hogy az iskolába vitt könyvek súlyának a tanuló testi súlyának 8—9-ed részét nem

szabad meghaladni, valamint az, hogy könyvtáskájukat a tanulók a quártától kezdve hátukon viszik, nehogy a könyveknek a kézben való hordozása által hátgerincgörbülés származzék.

A berlini iskolák, melyekben az ifjúság szellemi és testi képzését nyeri, rendesen az udvarokban épülnek, több helyen egy udvarban két felsőbb iskola van, vagy ha nincsenek egy udvarban, az esetben közvetlen egymás közelében találhatók. Az egyforma piros kockás kövekről mindenikre rá lehet ismerni.

A régi felsőbb iskolák épületei kevésbbé felelnek meg a kívánalmaknak, az újak létesítésénél azonban érvényesülnek az egészségtani, nevelési és tanítási szempontok. Szép új épület például az Ascaniches gimnázium, a charlottenburgi reform-reálgimnázium, a frankfurti Goethe- és Lessing-gimnázium stb.

A folyosók az újabb iskolákban rendkívül tágasak, úgy hogy rossz idő esetén a tanulók ezeken szabadon mozoghatnak. Az osztálytermekben a tanulók kényelmesen elférnek. Az újabb intézetekben minden tanuló szomszédjától elkülönítve egyes külön padban foglal helyet, amelynek ülőhelye fölnyitható. A tanuló elég távol esvén szomszédjaitól, az órák alatt azokat nem zavarhatja. Az egyes padok tetején a tintatartó részére elzárható mélyedés van. Minden osztályban van papirkosár. A fogasok számozottak, néhol külön ruhatermet is találtam.

Az egyes intézetekben az igazgató irodája előszobával van összeköttetésben. Az iroda egyszerű; benne helyezik el az érettségit tett tanulók képeit is. A tanári könyvtárak nem gazdagok s csak a legszükségesebb szakmunkákat tartalmazzák. A rajztermek berendezése nem lepett meg, épen úgy a természettani, természetrajzi, valamint a vegytani múzeumok sem oly gazdagok, mint az ember várná, de szépek a természettani előadó termek. A villamos áramot mindenikbe bevezetik. A magas feszültségű áram lefokozása a legközönségesebb rheostátokkal, izzólámpákkal történik. Gáz- és vízvezeték mindenütt található. A frankfurti Lessing-gimnázium természettani előadó termét a nagy fizikusok képei díszítik. Igen sok térkép van a földrajzi szertárban.

Leginkább meglepnek bennünket a porosz felsőbb iskolákban a nagyszabású s pompás festményekkel ellátott dísztermek, amelyekben orgona is van. Az istentisztelet végzésére s ünnepélyek rendezésére igen alkalmasak. Az aula mellett van külön az énekterem. Gazdag fölszereléssel birnak a nagy tornatermek, gazdagabbat csak a svédeknél, Stockholmban láttam. A tornatermekben néhol karzat is van. Az iskolák udvarai tágasak.

A felsőbb iskolákat az állam, községek, egyházak s magánosok létesítik. Berlinben a felső iskolák legnagyobb része városi s ezek jobb karban vannak, mint az államiak.

A legfőbb felügyeletet minden iskolában az állam gyakorolja. A legfőbb hatóság a poroszoknál a vallás-, közoktatás- s orvosügyi minisztérium. Közte és az iskolák között a közvetítő közegek a Provincialschul-kollégiumok, melyekben az elnöklet a tartománybeli főigazgatót illeti meg. A tartományi iskola-testület kezében van a paedagógiai vezetés, az anyagiakért is ő felelős, ahol a községek, egyházak s magánosok az iskola fenntartói, ott ezeknek joghatóságába tartozik az igazgató s a tanárok kinevezése, de magára a tanításra nincs befolyásuk.

Jogosítvány tekintetében az egységes középiskola a poroszoknál megvalósult s bár az iskolának jogosítványt nem volna szabad adni, ezzel szemben azzal érvelnek, hogy a reform-intézeteknél azért fontos a jogosítvány, mert csak ez nyilvánítja a reformiskolákat egyenértékűnek a többivel. A szövetséges államok között a felsőbb iskolaügy főbb pontjaira nézve lassankint közmegegyezés jön létre.

Nagy mértékben köszönhető ez a közeledés az 1875 óta létező Birodalmi Iskolaügyi-Bizottságnak, mely hat tagból áll s évenkint kétszer összejön, hogy a felsőbb tanintézetek jogosultságáról a birodalmi kancellárnak szakvéleményt adjon s a felsőbb iskolák felett ellenőrzést gyakoroljon.

Az intézet élén az igazgatók állnak, akik a tanításban s nevelésben paedagógiailag s didaktikailag erősen befolynak a jelöltek s a kezdő tanárok irányitására. Hathatósan gyakorolják ellenőrzési jogukat az írásbeli dolgozatok átvizsgálása alapján, az osztályok előléptetésénél.

Az igazgató kezében összpontosul a tanárjelöltek elméleti és gyakorlati kiképzése. A poroszoknál az egyetemi tanulmányok végeztével a tanárjelölteket (candidati) a felsőbb iskolákhoz osztják be, ahol egy évig a szemináriumokban a nevelés, tanítás legfontosabb alapelveivel s az egyes tárgyak módszerével ismerkednek meg, próbaelőadásokat tartanak. A paedagógiai és didaktikai kérdéseket, tapasztalataikat minden héten, legalább két órás ülésekben beszélik meg. Ezen üléseknek az igazgató, vagy helyettese a vezetője, ugyancsak ő tesz jelentést a jelöltről a szemináriumi év leteltével. A második év a próbaév, amikor 8—10, vagy esetleg több órában is alkalmat adnak a jelöltnek, tanítói ügyességének bemutatására.

A tantestület az igazgatón kívül a tudományos, a technikai és az alapismereteket előadó tanítóból alakul ki. A tudományos állandó

tanító neve Óberlehrer, ezeknek egy harmada lesz professor. A tanárok fizetése Berlinben 3800—7100 márka között váltakozik, 3 illetve 5 évenkinti kórpótlékkal. Az állami tanárok 40 éves szolgálat után fizetésük $^3/_4$ részét kapják nyugdíjul, a városiak 50 évi szolgálat után nyugdíjul megkapják az egész fizetésüket, ami ép a hosszú idő miatt igen ritka eset.

Az igazgatónak s a tanároknak a heti óraszámot tekintve nagyobb az elfoglaltsága, mint nálunk; az igazgató hetenkint 9—10, a tanár pedig 19—22 órát tanít. Ezt a nagy óraszámot az magyarázza meg, hogy a tanulók száma az egyes osztályokban sokkal kevesebb, mint nálunk s különösen kisebb a három felső osztályban. Az alsó osztályokban az átlagos szám 30—40, a felsőkben 10—20. Az alsó osztályok rendesen párhuzamosak Berlinben s így a létszám még is elég nagy. A felső három osztályban azért vannak ily kevesen a tanulók, mert az untersecunda után szigorú záróvizsgálat van, amely már a kormánybiztos jelenlétében folyik le, de ki szokták nevezni ezen záróvizsgálat vezetésére az igazgatókat is. A záróvizsgálatot a poroszoknál az teszi indokolttá, hogy a tanuló már ezzel a bizonyítvánnyal is sok pályára léphet s a tanulók nagy részének nem kell érettségi bizonyítványt szereznie. Az egyes felső osztályok elvégzése más és más pályára jogosít.

Érettségi vizsgálatot a felsőbb iskolák tanulóinak nagy számához képest kevesen: 8—15-en tesznek. Az érettséginek írásbeli és szóbeli része van. A gimnáziumban írásbelit tesznek 1. a németből, 2. a latinból (fordítás németről latinra), 3. a görögből, 4. a mennyiségtanból (négy példa); a reálgimnáziumban van: 1. német dolgozat, 2. francia vagy angol dolgozat, vagy fordítás e nyelvekre, 3. latin dolgozat (fordítás latinból németre), 4. mennyiségtani dolgozat (négy mennyiségtani példa, egy fizikai feladat); a főreálban van: 1. német dolgozat, 2. mennyiségtani példa (négy), 3. egy francia és 4. egy angol feladat (e két nyelv közül csak az egyik lehet fordítás), 5. egy fizikai vagy vegytani feladat.

Szóbelire bocsáttatnak azok, kiknek írásbeli dolgozatai nagy részben sikerültek, a szóbeli érettségi alól fölmentetnek azok, kiknek összes írásbeli dolgozatai az oberprima osztály minősítésével egyezőleg legalább elégséges és kiknek viselete kifogástalan. Az értesítők szerint átlag a tanulóknak felét fölmentik az érettségi szóbeli része alól. Az érettségi vizsgálat szigorú, különösen olyanoknál, kik nem voltak az iskolának rendes tanulói. A Luisenstädtische Oberrealschule-ban az 1908-ik tanévben az első félév végén 16 extráneus jelentkezett érettségire,

de a vizsgálat csak 6-nak sikerült. Az érettségit kétszer, az untersecunda után lévő záróvizsgálatot egyszer lehet ismételni. Az érettségi bizottságnak elnöke: a Provincialschulkollégium megbizottja, kinek helyettesei sokszor az iskolák igazgatói. A reáliskolákban a bizottság tagja a rajztanár is.

A porosz közoktatási kormány 1909. februárjában kiadott rendeletével a vizsgáló-bizottságnak az érettségin az eddiginél szabadabb kezet enged s a rendelet szerint a vizsgálat sikerült, ha az általános ítélet az összes kötelező tudományos tantárgyakból elégséges. A bizottság dönti el, hogy a tanulónak valamely tárgyból adott elégtelen feleletét kiegyenliti-e, vagy nem, valamely más tárgyból adott jó felelete. Az érettségit tett tanulók életrajzadatai, szüleiknek állása, az értesitőben találhatók, de jegyet nem közölnek; az egyes osztályoknál pedig még a neveket sem teszik közzé az értesitőben, csak az általános kimutatásokkal számolnak be.

A tanulókat húsvétkor és szent Mihálykor veszik föl a felsőbb iskolákba fölvételi vizsgálat alapján. A fölvétel szerint a tanuló tanéve is húsvétkor, vagy szent Mihálykor végződik. Szokásban van az évet nyári és téli félévre is felosztani. A tanulók legnagyobb részét azonban húsvétkor veszik föl, sőt vannak intézetek, különösen a reformiskolák, amelyek kizárólag csak húsvétkor vesznek föl. Az iskolai évben több izben van szünet, mint nálunk, de azért a szünet összesen nem lehet több egy évben, mint $10^1/_2$ hét. A szünetek a következők: húsvétkor 14 nap, pünkösdkor 5 nap; a nyári nagy szünetkor 38 nap, őszkor 7 nap, karácsonykor 14 nap

A nagy szünidő megkezdése nem jelenti a tanév befejezését, mert augusztus 10. után ismét folytatják az előadásokat. Ez a beosztás nyáron nem kellemes, s mint olvastam, a nagy meleg miatt többször félbe kell szakítani az előadásokat. A tandíj nagy, Berlinben helybelieknek 140, vidékieknek 180 márka; tandíjat nem fizet a tanuló azon negyedre, melyet betegsége miatt elmulasztott, ha pedig az intézet elhagyásánál három héttel előbb a szülő nem jelentkezik, a tandíjat a következő negyedévre is meg kell fizetnie.

A tanulóknak az egyik osztályból a másikba való fölbocsátása lényeges részben az önálló írásbeli munkától függ s ennek megállapításánál tekintetbe veszik a tanuló törekvését, viseletét, egész egyéniségét. Az első félév végét megelőző tanári tanácskozáson minden tanulónál fölvetik a kérdést, hogy vajjon viseletök és szorgalmuk folytán remélhető-e, hogy a második félév végén a következő osztályba

fel lehet-e őket bocsátani. Ha a válasz tagadó volt, úgy abban az esetben régente félévre vetették vissza a tanulót, a legújabb intézkedés azonban az ismétlésre teljes egy évet rendel el.

A poroszoknál rovás és intés, mint nálunk, nincs, hanem e helyett évente háromszor-négyszer, iskolák szerint változóan, adnak értesítőt (Censur, Zeugnisz). Ezek pótolják a rovásokat s intéseket, úgyszintén az osztálykönyvbe való beírások. Az egyes tárgyakban elért eredményről a következő fokozatok vannak, amelyekkel egyúttal a viseletet is kifejezik: igen jó, jó, elégséges vagy megfelelő, nem kielégítő.

A kötelező tantárgyakból nyert elégséges osztályzattal a tanuló felsőbb osztályba bocsáttatik. Figyelmeztetéssel (admonitio) megy át a következő osztályba akkor, ha valamely tárgyból fogyatékos eredményt tanúsított s ha az intést a következő évben nem szívlelte meg, akkor egy évre marad vissza. Nem bocsátható a tanuló a felsőbb osztályba, ha valamely főtárgyból nem kielégítő az eredmény s ha ezt az elégtelent a másik főtárgynak legalább jó osztályzata ellen nem súlyozza. Főtárgyak: a német, latin, francia, angol, mathematika. Nincs egyöntetű eljárás abban, hogy meddig maradhat a megfelelő eredményt nem mutatott tanuló egy osztályban. Egyik intézetnél két év után el kell hagynia az intézetet, a másiknál két év után eltávolítható. A szülőket ilyen esetekben negyedévvel előbb értesíteni szokták.

A porosz felsőbb iskolákban különbözők a fegyelmi eljárások is. Fegyelmi szabályokat minden intézet magának szerkeszt. A felső iskolák különböző fegyelmi szabályait összefoglalom s csak a legfontosabbakat emelem ki belőlök. A tanulók iskolai fenyítésére a következő fokozatok vannak: *a)* feddés, *b)* dorgálás, *c)* szükség esetén az iskolában való benmarasztalás, *d)* eltávolítás. A feddést beírják az osztálynaplóba, a többi esetben a szülőket levélileg értesítik. Az értesítést bélyeg nélkül küldik, amelyet a szülők kötelesek elfogadni, a levél visszautasítása a tanulónak az intézetből való kizárását vonhatja maga után. Az igazgató s a tanárok bizonyságot szerezhetnek, hogy a felügyeletet s házi nevelést a vidéki tanulók szülő-helyettesei miként teljesítik. A betegségi eseteket a szülők, vagy ezek helyettesei mindjárt az első napon jelenteni kötelesek. Az iskolában a tízperenyi szünetekkor a dolgozatok készítése, a lépcsőn s a folyosón való tartózkodás s olvasás a lépcsőn való le- és fölmenéskor, nincs megengedve.

Némely intézet fegyelmi szabályai között vannak még a következő intézkedések: a tanítás alatt minden tanuló a kezét a padon tartsa; az osztályok első tanulói vezetik az osztálykönyvet és minden

hét végén az igazgatóhoz viszik. A három felső osztály tanulói ülve felelnek stb.

A hány iskola, annyi szokás!...

Az iskolai fegyelmi szabályok s az igazgatóknak minden évben az értesítők végén közölt paedagogiai rövid észrevételei, a tanítás és nevelés szempontjából az iskola és a szülői ház között a szoros kapcsolat megszilárdítását szorgalmazzák.

Az iskola és a szülői ház egyöntetű működéssel sok bajon tud segíteni s a nevelői munkásságot eredményesebbé teszi. A tanuló, még ha szereti is az igazat, nem úgy mondja el a dolgot, mint ahogy az iskolában történt, sokat pedig elhallgat, azért, a szülőknek összeköttetésben kell lenni fiaik tanáraival s bizalommal kell lenni az iskola iránt, mert ez csak a tanuló javára válik. Mielőtt itélnének, kérjenek fölvilágosítást a szülők részére elrendelt fogadó órákon.

A poroszoknál fogadó órák vannak a szülők részére s hogy mikor beszélhetnek az illető tanárral, külön minden osztály ajtajára kiírják. Némely helyen az előzetes bejelentés alapján az osztályfőnök szerez tudomást az osztályban működő tanároktól az illető tanuló tanulmányi ügyeiről, viseletéről s ezt közli a szülőkkel, más helyen a szülők gyermekeik tanáraival külön-külön beszélik meg az ügyet.

A porosz iskola elvárja a szülőktől, hogy gyermekeik házi foglalatosságát ellenőrizzék, figyelemmel kísérjék munkáját, olvasmányait s óvják olyan könyvektől, amelyek megrontják a testet s lelket. Szórakozásokra ne adjanak sok zsebpénzt, mert az igen sok bajnak szokott forrása lenni. Az iskolai füzetekbe való szabályszerű betekintés által szerezzenek tudomást fiaik előmeneteléről, a dolgozatok megtekintésével az irányításra különösen a tanítás alsó fokán folyjanak be, ahol az eredmény az írásbeli munkában csak lassan jelentkezik, de egyuttal óva intik a szülőket, hogy gyermekeik önállóságát ne veszélyeztessék. Nem kívánják, hogy a tanártól kijavított dolgozatokat a szülő aláírja. Szabályzatul állítják föl, hogy az esetleg szükségessé vált házi oktatásra a tanuló vezetőt csak a szülőknek az igazgatóval vagy az osztályfőnökkel történt előleges megbeszélés alapján kaphat. Figyelmeztetik a szülőket, hogy gyermekeik testi fejlődésére is ügyeljenek, például a helyes testtartásra az írásnál.

A szülők a tanárokkal együtt figyelemmel kísérvén a tanulók munkáját és szórakozását, a nevelés-tanítás fontos ügyét karöltve szolgálják.

A szülők s tanulók a poroszoknál ragaszkodással vannak azon

iskola iránt, amely gyermekeiknek az alapképzést s a tanításnál is többet érő helyes nevelést igyekszik megadni s ennek mind a szülők, mind a tanulók kifejezést is adnak. Az érettségit tett tanulók szülei több helyen maguk között gyűjtést rendeztek az intézet szegény tanulóinak támogatására, a volt tanítványok pedig a régi tanulók egyesülete révén állandó összeköttetésben vannak azzal az intézettel, amelybe jártak s ragaszkodásuk jeléül az érettségit tett tanulók részére jutalomdíjakat létesítenek.

Az újabb időben, bár egymásután keletkeztek Poroszországban az iskolai reformok, vannak mégis, akik a jelen állapotokkal nincsenek megelégedve. Hangok hallatszanak, hogy a tanulók jól ismerik ugyan az idegen országok földrajzi viszonyait, de nem ismerik a némethazáét. A gimnáziumokban kevés tér jut a reáliákra és általában az iskolákban nem érvényesül kellőkép a testi nevelés, a gyakorlati és a nemzeti irány. Tanulják a görög szobrászatot, festészetet, építészetet, de a német festészetről, szobrászatról s építészetről fogalmuk sincs. A művészetekben majmolják az idegent s tönkreteszik vele az egyénit, a nemzetit. Az iskola nem becsüli meg az egyéniségeket s minden tanulót egyenlőre akar alakítani. A tárgyak között nincsen kapcsolat s bár az általános képzést, mint beteg ideált eltemették az iskolai reformok, még mindig akadnak egyesek, kik ennek hívei. Az iskola elragadta a szülőktől a vezető szerepet gyermekeik nevelésében, amelyet vissza kell szerezni. A legsujtóbb vád azonban az, hogy kiveszett az iskolából a nevelői befolyás, a szeretetre alapitott bizalom tanár s tanuló között.

Azt hiszem, hogy az iskolák ellen fölhozott ezen vádak túlzottak, de hogy van alapjuk, bizonyítják azon reform-törekvések, melyekkel a nevelés s tanítás terén legújabban találkozunk. Ezek a nemzeti irány nagyobb fölkarolása, a testi nevelésnek s tanításnak lehetőleg a szabad természetbe való áthelyezése, ahol levegő, napfény, mozgás, játék, kiválóan felfrissítőleg hat a testre s lélekre.

A legújabb reformok tanár s tanuló között a sűrű érintkezés s a nevelői befolyás által bizalmat törekszenek teremteni s a gyermeket mint gyermeket tekintik, kinek kedélyét, erkölcsi és szépérzékét is nevelni kell. Ezek a reform-iskolák nem törődnek a jogosítvánnyal, az osztályzat eltörlését sürgetik, nem annyira tanítanak, mint nevelnek. Kiváló szerep jut a tanításban a gyakorlati tevékenységnek, például az angoloknál és Münchenben Kerschensteiner György nép- s kereskedelmi iskolájában, aki a kézműiparral kapcsolja össze a gyermekek tanítását az alsó s továbbképző fokon.

Ezen nevelési s tanítási elvek figyelembe vételével s követésével a reformok hiveinek erős a meggyőződésük, hogy testileg egészséges, szellemileg erős, erkölcsileg tiszta nemzedéket fognak nevelni.

*

A magyar középiskolákban a szellemi és testi nevelésre az iskola és a szülői ház közti kapcsolatra, a módszeres eljárásra vonatkozólag az utolsó két évtized alatt a felsőbb hatóság részéről több intézkedés történt, amelyek a tanítás és nevelés eredményesebbé tételét s a nemzeti jelleg erősebb kidomborítását, a reáltárgyak behatóbb tanítását célozzák.

A magyar nyelv s irodalomnak az olvasmányok alapján történő tanítása, a hazai történelem, földrajz beható tárgyalása adja meg az iskolának a nemzeti jelleget. A reáltárgyak tanítási körét szélesbítették s a megfigyelésre több gondot fordítanak, de még mindig sok a javítani való. Ifjúsági természettani, vegytani laboratoriumok a tárgy iránt kedvet fognak ébreszteni az ifjúságban. A földrajz tanításának karöltve kell haladni a történelem tanításával. A helyesírás s a rajz tanításának gyakorlati fontosságát a nmvk. miniszteriumnak az új tanterv életbeléptetésekor kibocsátott rendelete is elismeri, de a törvényes óraszám korlátoltságánál fogva jelenleg meg nem valósíthatónak jelenti ki. A latin nyelv tanítását üdvös lenne a középosztályokban kezdeni és a német nyelven kivül még valamelyik modern nyelvet a gimnázium tanításkeretébe beilleszteni. A rendkivüli tárgyakat szabadon választhatókká kell tenni s ez által minél több tanulónak módot nyujtani ismereteinek gyarapítására.

A testi s erkölcsi nevelésre is ráirányul a figyelem, de még mindig nem tettünk eleget. A kötelező játékdélutánok porosz, a katonai céllövészet bevezetése svéd, vagy mondjuk japán mintára fontos eszközöknek bizonyulnak a test fejlesztésében. Az erkölcsi nevelést, a jellem kialakulását az iskola és a család vállvetett munkája teremti meg, azért szülőnek és tanárnak állandó összeköttetésben kell lenni s a tanulót munkájában s munkáján kívül meg kell figyelni s jóakaratú tanácsokkal támogatni. Az általános alapon mozgó szülői értekezleteknél sokkal üdvösebbek az individiuális alapon álló szülői értekezletek, melyeket a nmvk. miniszterium az 1908—909-ik évben a fogadó órák létesítésével bevezetett középiskoláinkba s hisszük, hogy ennek hasznát idő folytán a szülők is belátják s gyermekeik jövője forogván kérdésben, a fáradságot ezekre nem sajnálják.

A porosz iskolák nagy tekintettel vannak a gyakorlati tanárképzésre, e téren is haladás észlelhető, nálunk a gyakorlati tanárképzést azonban még teljesen nem rendszeresítette az állam. A piarista rend két gyakorlati tanárképzőjének fölállításával megelőzte az államot.

Az érettségi vizsgálat követelményeit az 1905. évi miniszteri rendelet annyira leszállította, hogy ettől a tanulóknak s szülőknek rettegni nincs okuk s nálunk is tekintettel van a tanulónak nyolc éven keresztül kipróbált értékére. Fölöslegesek azonban az évvégi vizsgálatok. Németországban eltörölte: Báden, Szászország. Szinte egész különösen hangzik, hogy az évvégi vizsgálatokat megelőző tanári tanácskozáson kilenc és félhónapi együttes munka után több tanulónál azt kell jelenteni, hogy még ebből vagy a másik tárgyból mindig kétes s majd a vizsgálaton az az öt vagy tiz perc, mely az illető tanuló részére népes intézeteknél kijut, fog dönteni. A hatodik osztály után, ha több életpálya állna nyitva a tanuló előtt, záróvizsgálatot lehetne létesiteni s így nem kellene minden tanulónak érettségi után törekedni.

A középiskoláknak egységes jogositványt kell nyujtani. Nálunk a reáliskola és a gimnázium tantervének összevetéséből kitűnik, hogy a latin, francia, rajz és chemia tekinthetők a két középiskola között igazi tantervi különbözetnek, a poroszok az egységet nem annyira a tananyag egyezésében, mint a különböző felsőiskoláik egyforma jogositványában látják.

A poroszok a műveltséget a nép széles rétegeiben terjesztik ingyenes népoktatással, továbbképző tanfolyamokkal s a felnőttek oktatásával, úgy, hogy az írni, olvasni nem tudók száma nem üti meg a lakosság 1%-ét sem. Nálunk 1909. év szeptemberében életbe lép az ingyenes népoktatás ott, ahol van iskola, de hogy sok helyen nincs, bizonyítja a nmvk. minisztérium 1908. évben kiadott jelentése a közoktatásügyről, amely szerint ebben az évben hétszázezer gyermek maradt tanítás nélkül!...

E rendkívüli nagy bajon, amely a népoktatás terén van, elsősorban a köznép, a felnőttek rendszeres oktatásával lehet segíteni. Nyilvános olvasótermeket kell létesíteni s ezek mellett előadószobákat a felnőttek oktatására, s ha e téren eleget tettünk, fokozottabb erővel foghatunk hozzá a továbbképzés ügyéhez, általános, gazdasági, ipari vagy kereskedelmi irányban, melynek, ha valahol, úgy hazánkban, e soknyelvű országban van igen nagy jelentősége.

Az értelmiség emelésére nekünk különösen szükségünk van minden

fokon, akiknek oly sok idegen áramlattal kell megküzdenünk, mert csak ez által lehetünk erősek s oszlathatjuk el a külföldnek rólunk táplált rossz véleményét. Az államhatalmon kívül szükség van ebben a fáradságos, de szép munkában minden testület, minden férfiu munkájára s támogatására. A cél szent és nemes: az egységes, erős nemzeti állam kiépítése.

TARTALOM.

Olda

I. *Bevezetés.* Berlin. A város általános jellemzése. A királyi palota. Séta a királyi palota körül a Spree partján. Múzeum-sziget. A dicsőség csarnokában. Egyetem. A brandenburgi kapu. A győzelmi emlékoszlop. Moltke- és Bismarck-szobor. A birodalmi gyűlés épülete. Szobrok. Charlottenburg. Hajókiállítás. Berlin népe. Potsdam. Nagy Frigyes és Voltaire . . . . . 3—26

II. *Stockholm.* Berlintől Stockholmig. Stockholm fekvése. A város körültekintése az Elevátorról. A királyi palota. A svédek pantheonja. Operaterasz. Királykert. Djurgarden Nemzeti tánc. Múzeumok. Svéd tudósok. A svéd nép jellemzése. A feminizmus északon. Étkezés. Védekezés a szeszes italok ellen. A telefon-város. Kiránduló helyek. Upsala. . . . . 27—46

III. *Stockholmtól Göteborgig.* A Södertälje-csatorna. Az első duzzasztó. A nyilt tengeren. A Göta-csatorna. A „Júnó" hajó kapitánya. A Göta-csatorna vidéke. Platen sírja. A Göta-csatorna nyugati része. A Trollhäta-csatorna. Európa egyik legszebb vízesése . . . . . 47—56

IV. *Kopenhága.* Átkelés a Sundon. Kopenhága általános jellemzése. Tivoli. A dán főváros lakosai. Thorwaldsen-múzeum és a Frauenkirche. Thorwaldsen, a kitünő dán szobrász. Az új Glyptotheka. A dánok jeles emberei. Fallieres, a francia miniszterelnök Kopenhágában. Elutazás Kopenhágából . . . . . 57—67

V. *A porosz iskolák fejlődése.* Állam és iskola. A porosz felsőbb iskolák a mi középiskoláinknak felelnek meg. A porosz gimnázium. Harc az ókori nyelvek ellen. A porosz reálgimnázium. A porosz reál. Reform-reálgimnázium és reform-reál. Újabb reformok a gimnáziumi oktatásban. Reform-iskolák. A régi és az új iskola. . . . . 71—86

VI. *A porosz iskolák tanulmányi ügye.* Szabadság a tantervben. Az ókori nyelvek és a reáltárgyak tananyaga. A szépírás és a rajz előtérben. Szabadon választható tárgyak. A módszertani eljárás. Az öntevékenység ébresztése. Iskolai ünnepélyek. Testi nevelés. Az iskolák berendezése. Igazgatók. Tanárok. Érettségi vizsgálat. Az iskolai év. A tanulók elbírálása. Fegyelem. Az iskola és a szülői ház viszonya. Panasz-hangok az iskolák ellen. Befejezés. . . . . 87—108

B 53351

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED

1950/51. 2843